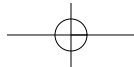
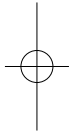

CIEGER ANDRÁS

POLITIKAI KORRUPCIÓ
A MONARCHIA MAGYARORSZÁGÁN

CIEGER ANDRÁS
POLITIKAI KORRUPCIÓ
A MONARCHIA
MAGYARORSZÁGÁN
1867–1918

NAPVILÁG KIADÓ

Készült a
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával

Megjelent a
Politikatörténeti Alapítvány,

a Magyar Tudományos Akadémia

és a Közép-Európai Brókerképző Alapítvány
támogatásával

ISBN 978 963 338 033 8

Kiadja a Napvilág Kiadó
1054 Budapest, Alkotmány u. 2.
www.napvilagkiado.hu
Első kiadás: 2011

© Cieger András, 2011

Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni,
bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképezési úton
vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Minden jog fenntartva.

Printed in Hungary

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
RÉGI ÉS ÚJ KORRUPCIÓ: VÁLASZTÁSOK MAGYARORSZÁGON	17
Jogi normák	19
Politikai megfontolások és erkölcsi tényezők	33
A POLITIKUSI VAGYONGYARAPÍTÁS LEHETŐSÉGEI ÉS MEGÍTÉLÉSE AZ 1860–1870-ES ÉVEKBEN	49
A csábítások kora	51
A politikusi jólérsüttség és befolyásolás erkölcsi dimenziói	58
Változó közhangulat	71
A korrupció elleni harc mint a lejáratás eszköze	81
Rendjel a lelke mindennek	92
A „frakkos banda”	99
Az újságírás formálódó normarendszere	104
POLITIKUSI BŰNÖK – ÁLLAMPOLGÁRI BEJELENTÉSEK A SZÁZADFORDULÓN	113
Az összeférhetetlenek	115
A vizsgálóbizottság és a „zabolátlan” közvélemény	126

A KORRUPCIÓS BOTRÁNYOK KOREOGRÁFIÁJA	151
A 20. SZÁZAD ELSŐ IDŐSZAKÁBAN	153
Az ügyek	153
Időzítés	155
Szereplők	161
Témák	166
Eljárások és stratégiák	174
Következmények	181
FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	189
NÉVMUTATÓ	201
ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE	206

BEVEZETÉS

Könyvünk témája és egyben kulcsfogalma a korrupció. Egy olyan szó, amelyet mindenki ismer, és gyakran használ mások jellemzésére, sőt időnként maga is kerülhet olyan helyzetbe hétköznapi ügyei intézése során, amelyre ráillhet ez a kifejezés. Közös tudásunk része tehát ez a fogalom, még akkor is, ha nem mindig beszélünk róla nyilvánosan. Ki-ki vélekedése a korrupcióról persze igencsak függ személyisége alapvonásaitól, az adott élethelyzettől, a külső körülményektől, de kimutathatók eltérések tértől és időtől függően is, például egyes korok vagy országok és társadalmak között. A korrupciós ügyletek hallatán-láttán van, aki felháborodik és tiltakozik, van, aki csak magában morog, van, aki csupán legyint, és elfordítja a fejét, de olyanok is élnek közöttünk, akik megértően mosolyognak, sőt ellesik a technikákat, és példát látnak azokban. Az is meglehet, hogy valaki egyszer így, egyszer meg amúgy viszonyul a közösségi normák ilyesfajta megszegéséhez. Ráadásul a korrupció a legkülönbözőbb alakot és terjedelmet veheti fel: a hétköznapi magánbűnöktől – mint például egy hivatalos engedély kiadásának meggyorsítása ajándékokkal – a többmilliárdos gazdasági kárt okozó pályázati visszaéléseken át, egészen a választási csalásig, vagy a politikai döntéshozók tömeges megvesztegetéséig. Mindezen ügyleteket persze túlnyomórészt a titok, az elhallgatás fátyla borítja.

Komoly gond ezért a jól ismert és úton-útfélen használt fogalom tudományos és minél pontosabb meghatározása, nem is be-

szélve a korrupció mértékének mérési nehézségeiről.¹ A könyvtárnyi definíció közül a nemzetközi szakirodalomban az egyik legelterjedtebb Joseph S. Nye tanulmányában olvasható:

„A korrupció olyan magatartás, amely anyagi vagy státusnyereséggel járó magánérdek (személyes, családi és klikk) követése okán eltér a közösségi szerep formális kötelezettségeitől; vagy a privát jellegű befolyás bizonyos fajtáinak gyakorlásával sérti meg a szabályokat.”²

Ezzel szemben Claus Offe azt hangsúlyozza, hogy e meghatározás legalább egy elemében pontatlan, ugyanis a korrupciós magatartás, amely a magánérdeket a köz érdeke elé helyezi, és ezzel írott, illetve íratlan közösségi normákat hág át, mindig kétoldalú folyamat. Azaz a vesztegető és a megvesztegetett interakciója együttesen eredményezi a normasértést. A korrupciós magatartás vizsgálatánál tehát nem lehet eltekinteni sem az adott pozíciót betöltő személy, csoport (pl. egy közhivatalnok, országgyűlési képviselő vagy akár az egész kormányzati elit), sem az őt megkörményező, vagy éppen az ő gyarlóságát eltűrő másik fél (pl. a hivatali ügyfelek, választópolgárok vagy éppen az egész társadalom) megfigyelésétől. Az általa használt meghatározás így hangzik:

„Önkéntes, szándékos, jogtalan megállapodás két szereplő között, melynek értelmében egy hivatali döntésért valamifajta, akár anyagi, akár természetbeni juttatás, vagy annak ígérete az ellenszolgáltatás. Politikai korrupcióról akkor beszélhetünk, ha legalább az egyik résztvevő a szélesan értelmezett közszférába tartozik.”

Offe definíciója tulajdonképpen a korrupciót „a közérdekű döntésekkel való kereskedésnek” tekinti, kikapcsolva a vizsgálódásból a normasértések bizonytalan elemzését.³

Kétségtelen, a visszas esetek megítélésénél nem rendelkezünk valamiféle egyetemleges tisztességmércével. Vizsgálhatjuk az adott ügyet például mind az írott törvények kijelölte jogi keretek között, mind a politikai élet hatalomelvű normarendszere, mind pedig a társadalomban uralkodó erkölcsi értékrendszer elvárásai szerint.

¹ A módszertani problémákról lásd Sík, 2000.

² Nye, 2004, 130.

³ Offe, 2005.

Nagy valószínűséggel mindhárom megközelítési mód más-más vizsgálati eredményhez vezet. Általában a jogi normák kezelik a legszűkebb értelemben a korrupció fogalmát, ezzel szemben a közösségi vélekedés hajlamos minden politikai döntés mögött korrupciót sejteni. Jó példa az előbbire, hogy az 1867 utáni polgári kor legismertebb magyar jogi lexikonában a korrupció fogalma csak latinos alakban, a római jogról szóló szócikkben szerepel, a megvesztegetés címszó alatt felsorolt példák pedig kizárólag a kishivatalnokok (pl. vasúti kalauz, börtönőr) eltévelyedését tárgyalták. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen a teljes magyar joganyagban nem fordult elő a korrupció kifejezés (különösen nem a politikai elittel kapcsolatban), az nem volt büntetőjogi kategória, sőt az 1878-ban elfogadott büntető törvénykönyv „hol a vagyoni előny a hivatali teendővel összefüggésben nem áll, az ajándék vagy jutalom elfogadását nem kriminalizálta”, azaz engedett annak a szokásnak, illetve társadalmi mentalitásnak, amely szerint a közösség bizonyos alkalmakkor megajándékozta tisztviselőit.⁴ Mindez persze korántsem jelentette azt, hogy a korabeli közéletben ne ismerték és ne használták volna gyakorta a korrupció kifejezést. Az etimológiai vizsgálódások szerint a magyar nyelvű szövegekben 1589-ben bukkant fel először ez a szó, majd pedig 1835 táján kezdik el használni a manapság ismert megvesztegetés értelmében. Végül könyvünk témája szempontjából ugyancsak fontos fejlemény, hogy a 19. század végétől a közpénzzel való nagyarányú visszaélések eseteit – a francia politikai elitet érintő botrány nyomán – nálunk is egyre gyakrabban a panama szóval illették.⁵

A különböző mércék együttes, sőt részben egymással ellentétes működése valóban nehezítheti a korrupciós ügyletek pontos meghatározásakor a tisztánlátást. Ennek ellenére számunkra éppen e szabályrendszerek formálódása és elmozdulásai, illetve a változó normák között egyensúlyozó közéleti szereplők magatartása az érdekes. A normarendszerek és a határsértések vizsgálata ugyanis segítheti a korrupció okainak pontosabb megértését.

E könyv lapjain mi magunk is tárgyalunk olyan eseteket, amelyek jogi értelemben nem minősültek bűncselekménynek (ez az általános), de az adott közszereplő politikai és erkölcsi elítélésével

⁴ *Magyar Jogi Lexikon*, 1899–1907: II. köt. 691. és V. köt. 405–409.

⁵ Benkő, 1970/1976, II. köt. 582–583. és III. köt. 80.

végződtek. Mindazonáltal ennek fordítottjával is találkozhat az olvasó: jogilag büntethető cselekményért politikai elismerés járt – a korabeli közvélemény jelentős részének támogatása mellett. Vagy éppen olyan gyakorlatról olvashat, amely jogilag üldözendő volt, a közvélemény egy része hangosan elítélte, másik része eltűrte, a politikai elit azonban szükségesnek ítélte alkalmazását.

Célunk tehát nem a korrupció fogalmának vegytiszta meghatározása (ez meglehetősen reménytelen vállalkozás is lenne), hanem a különféle korrupciós gyakorlatok működésének és a róluk folytatott vitáknak a feltérképezése. Éppen ezért a politikai korrupciót, a fogalom klasszikus jelentéséhez visszanyúlva (*corrumpto* = elrontás, megrontás, rothadás stb.) könyvünk több fejezetében is tág értelemben „a hatalomgyakorlással való visszaélésként és a hatalom erkölcsi romlottságaként definiáljuk”.⁶

Szólnunk kell arról is, miért a dualizmus korára esett a választás, hiszen a korrupció a politikában örökké jelen van: a török korban csakúgy, mint a szocializmus évtizedeiben. Mégis, a hosszú 19. században jelentősen átalakult mind az állam, mind a társadalom, és e folyamatok értelemszerűen a politika világának markáns átformálódását indították el. E változások olyan gyűjtőfogalmakkal jellemezhetők, mint például az áttérés a rendi kiváltságokon alapuló gazdasági és társadalmi struktúrákból a kapitalizmusra, a polgárosodás folyamata, a modern politikai rendszer, a parlamentarizmus kiépülése, vagy éppen a polgári jogrendszer és nyilvánosság kialakulása. Mindezek a politikai kultúra átalakulását, valamint a modern korra jellemző hatalomgyakorlási technikák megjelenését eredményezték. Kari Palonen szerint ez a korszak egész Európában – például a képviselői rendszer átalakulása folytán – az ún. gentleman stílusú politika végét hozta el. A politikus egyre inkább felszabadult az időtlen eszmék és a politikán túli követelmények (például a közjó önzetlen szolgálatának) kényszere alól, és egy választástól választásig szervezeten működő politikai gépezet rövid távú céljainak a szolgálatába szegődött. Legegyszerűsítve úgy is fogalmazhatunk, hogy mire elérkezünk a 20. század küszöbére, maroknyi államférfi helyett pártpolitikusok hada irányítja már az országok sorsát.⁷ E folyamatot persze sokan

⁶ Gulyás, 2004, 17.

⁷ Palonen, 2009, 76–77.

a politikusi tevékenység leértékelődésének, sőt a közélet korrumpálásának látták (számos ilyen korabeli szövegre bukkanhatunk szinte bármelyik ország sajtójában, röpirataiban), holott ez minden bizonnyal egyfajta optikai csalódás is volt a részükről, hiszen a politikai nyilvánosság kiszélesedésével (például a napilapok számának rohamos növekedésével) a politikai osztály ellenőrzése is szorosabbá vált. Miként azt Mikszáth Kálmán félig-meddig ironikusan megállapította:

„Nincs egészen igazuk azoknak, akik sóhajtozva dicsérik a régi országgyűléseket, sopánkodván a mostaniakon. Ha a parlament tekintélye hanyatlott, annak nem az egyéneken van oka, mert az általános nívó szembeűnő módon növekedett. Az auktoritások hanyatlását a sajtó idézte elő, mely közel hozta a közélet tényezőit a közönség szeméhez, már pedig közletről az igazi nagy emberek sem látszanak nagyoknak – hát még a nem igaziak?”⁸

Ráadásul a 19. század második felének Magyarországon talán még fokozottabban élt együtt a modernitás és a múlt öröksége: az 1867-es kiegyezést követő politika világában a parlamentarizmus és a modern nyilvánosság játékszabályai összefonódtak a rendi politizálás korából öröklött magatartásformákkal és a Mikszáth által is sokszor megörökített „urambátyámvilág” normarendszerével.

Természetesen ezek lassú és korántsem egyöntetű változások, de az itt jelzett folyamatok számos vonatkozása markánsan érzékelhető már a kortársak előtt is, például a régi és az új normák közötti konfliktusok formájában: „a szigorú erkölcsök kultusza – fájdalom! – hanyatlásban van, és a társadalmi és politikai morál követelményeire nézve aggasztó fogalomzavar kezd mutatkozni.”⁹ E korszak tehát kiváló lehetőséget nyújt a politika világára vonatkozó jogi, politikai és erkölcsi elvárásokban bekövetkező változások, illetve a korrupciós technikák tanulmányozására.

Legalább ugyanilyen fontos és tanulságos a korrupcióról folytatott politikusi és közbeszéd figyelemmel kísérése, hiszen egy-egy eset későbbi megítélésébe nagyban belejátszik, hogy milyen értelmező történet rögzül azzal kapcsolatban a nyilvánosság külön-

⁸ Mikszáth Kálmán: A szónokok (1885). In: Mikszáth, 1977, 185.

⁹ Horváth Lajos kormánypárti képviselő szavait lásd *Képviselőházi Napló*, 1872/75., 256. ülés, 1874. június 24., XI. köt. 78.

böző fórumain. Ahogy egy korabeli ellenzéki politikus elmarasztalóan megjegyezte: „Beszélnek süllyedésről, politikai erkölcstelen-ségről. Elismerem, hogy ezek mind olyan fogalmak, melyeket lehet, különösen a modern szótár szerint, ide-amoda magyarázgatni.”¹⁰ Egyetérthetünk Gerő Andrással, aki szerint „a korrupció, ha úgy tetszik, nemcsak valóság, hanem a modern társadalom egyik mitológus toposza” is.¹¹ A korrupcióról folytatott közbeszéd számos tényezőből táplálkozik: tagadhatatlan tényekből, tapasztalatokból, hallomásokból, sztereotípiákból, aktuális politikai megfontolásokból és lejárató szándékokból, de a kormányzással, sőt, még általánosabban, a politika világával szemben megfogalmazott társadalmi elvárásokból, elvont eszményekből és csalódásokból is. A könyvünkben szereplő történetekben a valóság (a korrupciós esetek) és annak látszata (a korrupcióról való beszéd, vélekedés) szétválaszthatatlanul összefonódik. A felvilágosodás kora óta irodalmi és történelmi munkákban szokás volt úgy tekinteni és elbeszélni a népek, államok történelmét, mint amely egymást váltó és egyre romló korszakok láncolatából áll, és csendes nosztalgiával szólni a hajdanvolt dicsőségről és erényességről (ezekben a művekben gyakran az ókori Róma története szolgál intő példaként).¹²

A 19. század második felében minden bizonnyal Jókai Mór és Mikszáth Kálmán munkái formálták sokaknak a politika világáról alkotott képét, amelyekből természetesen nem hiányzott a korrupció ábrázolása sem. A két író (és nem mellékesen: országgyűlési képviselő) regényei, karcolatai – fikatív és valóságos elemeket vegyítve –, hol háborúként, hol színjátékként láttatva a politikai küzdelmeket, leplezetlenül mutatják be ennek az emberektől meglehetősen távol működő sajátos világnak az árnyoldalait. Rávilágítanak a modern politizálás erkölcstelen, manipulatív vonásaira (nem kérdőjelezve meg a parlamentarizmus értékeit), mindezt azonban a humor, az irónia, esetenként az öngúny irodalmi eszközeivel.¹³ A felül lévő kinevetésének lehetősége fontos lélektani

¹⁰ Helfy Ignác felszólalását lásd *Képviselőházi Napló*, 1875/78., 367. ülés, 1878. március 18., XVI. köt. 160.

¹¹ *Rendszerváltó korrupció*. Beszélgetés Desseffy Tiborral, Gerő Andrással és Kéri Lászlóval. *168 Óra*, 1998. február 10., X. évf. 6. sz. 11.

¹² Szűcs, 2009.

¹³ Fábri, 2003. T. Szabó, 2007, 59–94. Beke Albert munkájában viszont éppen azért marasztalja el Mikszáthot, mert a humor eszközével lényegében elkendőzi a politikai élet rideg valóságát: Beke, 2004, 147.

szükséglet, de a humoros ábrázolás az olvasót elnézőbbé, engedékenyebbé is tehetette a politikai élet gyalogságaival szemben.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után azonban egy olyan, már korábban is létezett interpretációs hagyomány erősödött meg és vált meghatározóvá, amely a korrupció jelenségét az 1867-ben létrejött politikai berendezkedéssel hozta szoros kapcsolatba. Ez a gondolat már Szekfű Gyula *Három nemzedékében* megjelenik, de a legmarkánsabban Bibó Istvánnál érhető tetten. Szekfű szerint a korrupcióra az osztrák–magyar közjogi rendszer és a kiegyezéspárti kormányok népszerűtlenségének az ellensúlyozására volt szükség, ám annak mértéke alacsonyabb volt más európai országokhoz képest, ugyanis a magyarság mindig is ügytelenebbül boldogult a pénzügyletekkel. Szekfű azonban úgy véli, hogy a korrupció nálunk nagyobb károkat okozott, mint máshol, mert lejáratva az állam és a kiegyezés rendszerének erkölcsi tekintélyét, valamint szembefordította egymással a magyar politikai vezető réteg különböző csoportjait.¹⁴

Bibó István a magyar társadalom fejlődésének utolsó négy száz évére zsákutcaként tekintett. Elméletében a dualizmus kora különösen negatív színben tűnik fel: a hazugságon és öncsaláson alapuló politikai rendszert a korrupció tartotta fenn, mindez pedig a politikai kultúra végzetes megromlását idézte elő. Az értelmiség egy jelentős részének a gondolkodására mélyen ható esszéjében így vélekedett:

„Ötven esztendőn keresztül a politikai bölcsesség abban merült ki Ausztriában és Magyarországon, hogy hogyan lehet olyan politikai intézkedéseket találni, melyeket Ausztria és az uralkodóház felé a kiegyezés szigorú tiszteletben tartásának, Magyarország felé pedig a kiegyezést túlhaladó, eget rengető nemzeti vívmányoknak lehet feltüntetni. Az egész helyzet a vezető rétegek politikai értelmességének a fokozatos romlását idézte elő, a nép politikai értelmességének a visszafejlesztéséről pedig gondoskodott a magyar politika ekkor kibontakozó és állandósuló legdemoralizálóbb jelensége, a választások megrontása. Aki ugyanis egyszer elfogadta a kiegyezést s mindazt, amit az jelentett, annak három okból is el kellett fogadnia a magyar választások tisztaságának és a magyar választóknak a megrontását: azért, mert a kiegyezés szellemében sem a tel-

¹⁴ Szekfű, 1934, 279–281.

jes függetlenség, sem a társadalmi forradalom, sem a nemzetiségi önrendelkezési jog híveinek *nem volt szabad* többségre jutniok. Azok az alkotmányos intézmények tehát, melyeknek 1848 elgondolása szerint a politikai nevelődés iskoláinak kellett volna lenniök, így váltak a népbu-títás intézményes eszközeivé.”¹⁵

Teljesen eltérő megfontolásokból, de hasonlóképpen ábrázolta e történelmi korszakot a kommunista propaganda és történetírás az 1950–1960-as években. A korrupció működésének komor szí-nekkel való bemutatása a letűnt polgári kor megbélyegzését szolgálta, ezzel is erősítve az új politikai berendezkedés amúgy bizonytalan legitimitációját. Elsősorban a Horthy-korszak befeke-títése volt a cél, de sok negatív megállapítás érvényét az egész pol-gári korra kiterjesztették. E törekvés aktuálpolitikai indíttatásáról nyíltan szól a következő könyvrészlet:

„De ma nálunk azért is szükséges ezeknek az időknek, a régi választások történetének a felelevenítése, tanulságainak felmutatása, mert nem ke-vesen voltak 1956. október végén, az ellenforradalom napjaiban és az utána következő időkben, akiket megtévesztettek a burzsoá-demokrácia jelszavai, akik a burzsoá-demokrácia »szabad választásait« akarták ná-lunk is meghonosítani. [...] Ezeknek a tényeknek, ezeknek a számoknak a fényénél jobban láthatjuk népi demokratikus rendünk, szocialista épí-tésünk egész nagyságát, dolgozó népünk igazi, a parlamentben is érvé-nyesülő hatalmát.”¹⁶

Ezek után fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy könyvünkben az 1867-től 1918-ig terjedő történelmi periódus általunk vizsgált korrupciós eseteiből nem kívánunk egy összefüggő és lezárt tör-ténet alkotni. E két politikatörténeti dátum nem valamiféle ha-nyatlástörténet, mondjuk a polgári parlamentarizmus bukásának kezdő és záró dátuma. Címben szerepeltetésük tájékoztató jellegű,

¹⁵ Bibó (1948), 1986, 591.

¹⁶ Pamlényi, 1958, 68. Lásd még: Horváth–Nemes–Pintér–Szabó, 1959; Szekeres, 1962. Varga Jenő 1919-es népbiztos pedig könyvének második kiadásában már nem-csak azt kívánta bemutatni, hogy a századforduló táján „milyen pokol volt a kapita-lista uralom”, de a tőkés által korrumpált szociáldemokrata politikusokat is elítélte, lásd: Varga (1912) 1956, 11–12. – A korrupció és a korrupciós retorika megjelenését elemzi a szocialista rendszerekben: Holmes, 1993.

Az alázatos. A büszke
– A borralalók elméletéhez

az általuk közrefogott öt évtizedről rajzolt képet pedig állapotjelző metszetnek szánjuk. Ugyan tartottuk magunkat egyfajta laza időrendhez, könyvünket mégis inkább a tematikus felosztás jellemzi. A dualizmus kori politikusok bűnlajstromának összeállítása helyett az egyes ügyek bemutatásával az volt a célunk, hogy többet megtudjunk például a politika korabeli finanszírozásáról, a közérdek és a magánhaszon viszonyáról, a politikusi szerep és a nyilvánosság átalakulásáról, a korrupciós vádaskodás anatómiájáról, vagy éppen a közéleti botrányok jellegzetességeiről.

Szeretnénk tehát elkerülni, hogy a könyv elolvasása után az a benyomás alakuljon ki, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia a politikai korrupció mértékét tekintve a világ legfertőzöttebb államai közé tartozott, jöllehet ezt az érzést számos, a könyv lapjain olvasható korabeli keserű kritika is megerősítheti. Éppen ezért már itt, a bevezetőben is utalni kívánunk például az amerikai, a francia, az angol és a német belpolitika korszakunkra eső hangos botrányaira.¹⁷ És ha nem is megnyugvással, de némi elégtétellel vehetjük tudomásul, hogy a magyar politikai elit számára példaértékű angol alkotmányos viszonyokról azt olvashatjuk a szigetországi korrupció történetével foglalkozó szakkönyvben, hogy a brit politikai kultúra (is) „az elhallgatáson és az elleplezésen alapul”.¹⁸

Munkánknak egy-egy ügy kapcsán nem az igazság kiderítése és a bűnösök megnevezése a célja (sok esetben ez szinte lehetetlen is), ám nyilvánvaló, hogy a többéves kutatómunka során föltárt változatos és sok szemszögű forrásszövegek révén az olvasóban megfogalmazódhatnak valószínűsíthető forgatókönyvek és a többenél hihetőbbnek tűnő magyarázatok.

¹⁷ Lásd ezen esetek néhány egykorú leírását, illetve későbbi feldolgozását: [Angerstein] 1872; Kecskeméthy 1877, 314–354.; Bodley, 1900; Searle, 1987; Kreuzer, 1996; Cieger, 2001; Alemann, 2004, 275–276.; Bösch, 2005; Engels, 2006.

¹⁸ Searle, 1987, 418.

RÉGI ÉS ÚJ KORRUPCIÓ: VÁLASZTÁSOK MAGYARORSZÁGON

Korteszédés a vidéken
- Választási mozgalmak Magyarországon

A dualizmus kori politikai élet ábrázolásával kapcsolatban leginkább meggyökeresedett retorikai hagyomány szerint az 1867-es rendszer stabilitását lényegében a korrupt képviselő-választások biztosították, mintegy öt évtizeden át. Indokolt tehát, hogy ezzel az egész korszakot átfogó témával indítsuk gondolatmenetünket. Úgy véljük, hogy a korabeli választások menetéről fennmaradt tengernyi élvezetes anekdota és szépirodalmi alkotás (pl. Jókai Mór: *Az élet komédiásai*, Mikszáth Kálmán: *Két választás Magyarországon*), illetve számos indulatos röpirat ismertetése helyett – ezt egyébként is már többen megtették – a legcélravezetőbb azoknak az egymással szoros kapcsolatban álló jogi, politikai és közösségi-erkölcsi szabályzó rendszereknek az áttekintése, amelyek között az efféle korrupciós gyakorlat működhett.

Jogi normák

Szinte lehetetlen megmondani, hogy mikortól kísérték botrányok a választásokat Magyarországon, valószínűleg nincs is sok értelme kutatni a pontos választ. Tudjuk azonban, hogy a bécsi kormányzat az 1810-es években figyelt fel erre a problémára, és tett intézkedéseket például a vármegyei tisztújítások (azaz az a helyi önkormányzatok vezető tisztviselőinek a megválasztása) körül egyre gyakrabban jelentkező visszaélések visszaszorítására, és így a Bécs

által áhított nyugalom helyreállítására.¹ Ezeknek az erőfeszítéseknek a sikertelenségét a reformkor követválasztásain és tisztújításain tapasztalható véres verekedések, a nagymérvű etetés-itatás, a megvesztegetések és a különféle eljárás szabálytalanságok bizonyítják a legjobban.² A választási visszaélések problémája éppen ezért az 1830–1840-es években már nem csak az osztrák kormányzatot, de a magyar politikai elitet is foglalkoztatta. Kemény Zsigmond például hosszú röpiratot szentelt a kérdésnek. A *Kortekedés és ellenszerei* elején siet kijelenteni, hogy megítélése szerint „a megvesztegetés az alkotmányos országok organizmusának kikerülhetetlen következménye”, ám úgy látta, hogy a nyugat-európai országokhoz képest „a nálunk szokássá vált lélekvásárlás bizonyosan minden létezők közül legkártékonyabb, akár a megvesztegetés alá eső tömeg erkölcsére hatás tekintetében, akár az országlatra és közkezelésre nézve.”³ Érvéle szerint az egyéni közéleti ambíciókból, személyes becsvágyból fakadó vesztegetések mindig is a politikai élet kísérőjelenségei voltak, és szinte kiküszöbölhetetlenek. Ellenben az eszmék (például a liberális reformgondolatok) lejáratására tömegesen elkövetett és nyers erőszakkal párosuló visszaélések a közelmúlt aggasztó fejleményei, amelyek alááshatják az egész politikai intézményrendszer működését. A helyzet súlyosságát csak tetézi Kemény szerint, hogy ősi alkotmányos fejlődésünkben eredően nemcsak az országgyűlés, hanem a közigazgatás működéséért felelős vármegyék is politikai vitafórumként szolgálnak, így a választási korrupció (a tisztújítások alkalmával) ezt a szintet is megfertőzte. Röpiratában úgy véli, hogy a „jól elrendezett alkotmányos országok” példáját követve határozott hatósági fellépésre és törvényi szabályozásra van szükség, elkerülve azonban azt, hogy az esetleges drákói szabályok magát az alkotmányos élet szabadságát veszélyeztessék. A korrupció járványát azonban végérvényesen nem a probléma azonnali enyhítésére használatos orvosságok (a jogi és rendőri eszközök) számolják fel, hanem a politikai társadalom vagyoni és műveltségi állapotának a fokozatos javítása szolgálhat valódi ellenszerül.⁴

¹ Soós, 2009.

² Néhány jellegzetes reformkori eset elemzését lásd Molnár, 1993; Dombovári, 2007.

³ Kemény (1843/1844), 1982, 14. és 19.

⁴ Kemény (1843/1844), 1982, 120–121.

Az 1843/44-es rendi országgyűlés alsótáblája ugyancsak hosszan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy miképpen lehetne paragrafusokba foglalni és büntetési tételekkel szankcionálni a politikai élet kihágásait. A vitát olvasva kitűnik, hogy egyrészt a választási korrupció megítélésében a jogi és a politikai megfontolások szembe kerülhettek egymással, másrészt a tárgyalás során megfogalmazott álláspontok nem egyszerűsíthetők le az osztrák kormányzat és konzervatív hívei, illetve a reformpárti liberális követek szembenállására. Már csak azért sem, mert a választási visszaélésekből mindkét tábor kivette a részét (például a liberálisok egyik vezéralakja, Deák Ferenc saját megválasztatása körülményei elleni tiltakozásul távol maradt 1843-ban a diétától). A liberális követek alapvetően a törvényi szabályozás mellett álltak ki, mégis többen óvtak közülük a túlzott szigorúságtól, mert abban a választás szabadságának a korlátozását és a hatalmi elnyomás egy újabb lehetséges eszközét látták.

„A szabadság ezen hazájában [Angliában] igen divatos a vesztegetés és mégis hol lépnek fel dicsőbb és nagyobb férfiak a követi pályán, mint éppen ott? Jele, hogy az állomány organizmusa egészséges, s ép testének oly csekély sérv, melyet a vesztegetés okozhat, nem árthat tetemesen. A vesztegetés ellen intézett törvény által nem csak nem gátoljuk a kicsapongásokat, sőt a pártoknak még a bevégzett választás után is új és folytonos mozgalmakra adnánk okot, mert a kevesebbségben maradt fél megtámadná a restauratiót [tisztújítást] és e lázas, bizonytalan állapot örökké tartana.”

Így érvelt Szentkirályi Mór, Pest vármegye követe, aki szerint a visszaéléseket csak átfogó politikai reformokkal (pl. a választások titkosságával, a megyerendezéssel) lehet visszaszorítani. Addig azonban a választásokat kísérő mulatozások, vendéglétések a politikai részvétel ösztönzőiként hathatnak: „mondjuk ki azért világosan, hogy szegényebb nemes társainknak jogai gyakorolhatása előmozdításul a fuvar- s élelemszolgáltatás nem vesztegetés.”⁵

⁵ Lásd Szentkirályi felszólalását a 130. és 138. kerületi ülésben, 1844. január 5-én és 16-án. In: Kovács, 1894, 3. köt. 379. és 464. Az angol párhuzamot Szerencsy István személynök ekképp utasította vissza: „Éppen a kisnemesség érdeke kíván szigorúbb törvényt, mely a mostani rendszer által lealacsonyított, géppé aljasul s megsemmisül. Az angol, mely például felhozott, kifejlett s érett nemzet már, mi csak fejlődő

Hasonló megfontolásokból Szemere Bertalan is a (nemesi) társadalomban működő kulturális gyakorlat korlátok közé szorított fenntartását kívánta: „a népnek kép, alak, ünnepi színezet kell, hogy így lelkében az arany szabadság s jog, a képzeletre s érdekekre ható választási remény s emlékezet által folyton tápláltatván, életben tartassék.”

Palóczy László, Borsod másik követje pedig meglehetősen szkeptikus volt azt illetően, hogy a jog eszközével a választási visszasságok megakadályozhatók lesznek:

„Mindenkinek van gyenge oldala, melyet az ügyes vesztegető el fog találni, az etetés, itatás goromba, szembetűnő eszköz, a szegény emberre hat leginkább, s íme e törvény által a szegény ember rajta veszt, míg az úr, ki finomabb fogásokhoz nyúl, az olasz függönyök mögött rejtve s büntetlen marad.”⁶

Az alsótábla hosszas tárgyalás után végül egy olyan javaslatot fogadott el, amely értelmében az a személy, aki pénzért, ajándékért eladja szavazatát, a következő követválasztáson nem gyakorolhatta volna választójogát, a megvesztegetőt pedig a bűnös módon megszerzett hivatalától, követségétől megfosztották volna, a vizsgálat lefolytatását a megyei törvényszékre és a közgyűlésre bízták volna. A feltételes mód azonban jelzi, hogy a javaslatból nem született törvény, mindenképp a főrendi tábla ellenállása miatt.

A probléma újból 1848 tavaszán, a hatalomgyakorlás rendszerét új alapokra helyező, éppen ezért sarkalatos jelentőségű áprilisi törvények kapcsán került elő. Az 1848. évi V. törvénycikk értelmében a rendi kiváltságokra épülő követválasztásokat felváltották a vagyoni, műveltségi (stb.) cenzusokkal korlátozott népképviseleti rendszerű országgyűlési képviselő-választások. A kiépülő modern parlamentarizmus keretei között a választójogosultak száma a

nemzet vagyunk, melynek nagyobb erkölcsiségre, szigorúbb törvényekre van szüksége; nekünk nagy, hatalmas, kifejlett nemzeteket nem lehet utánozni intézkedéseinkben”. (Kovács, 1894, 4. köt. 392., 1844. március 15.)

⁶ Szemere és Palóczy felszólalását a megyei kihágások korlátozásáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor lásd: Kovács, 1894, 3. köt. 417. (1844. január 8.), ill. 4. köt. 391. (1844. március 15.).

rendi időkhöz képest a többszörösére emelkedett, immár elérte az ország lakosságának 7-8%-át (nagyjából minden negyedik felnőtt férfi kapott szavazati jogot). A politikai közösség határainak a kitágítása azonban – a reményekkel ellentétben – nem oldotta meg a választási visszaélések problémáját. Az ekkor megalkotott választási rendszer témánk szempontjából két kulcsfontosságú jellemzője ugyanis a következő volt: nyílt szavazást rendelt el (a homályos megfogalmazás miatt kezdetben néhány helyen még titkosan voksoltak, de 1874 után ez már határozottan tilos volt), és szavazni csak az állampolgár lakhelyétől sokszor igen távoli választókerületi székhelyen lehetett. Az ideiglenesnek szánt törvény törekedett a legfontosabb eljárási szabályok rögzítésére, valamint a visszaélési lehetőségek felszámolására: kimondta, hogy tilos a választásokon fegyveresen megjelenni, a szavazatszedő küldöttségeket törvényi védelem alá helyezte, amelyek kötelességévé tette a békés rend fenntartását. Intézkedett továbbá arról is, hogy azokat a választásokat, amelyeknek a törvényességével kapcsolatban valamilyen kétely merül fel, a képviselőház vizsgálja meg. A kétes mandátumok sorsáról aztán a képviselőház plenáris ülésén határozott.

A modern magyar jogállam és parlamentarizmus kiépítését a szabadságharc leverése, illetve az osztrák önkényuralom félbeszakította. Az alkotmányos hatalomgyakorlás lehetőségét közel két évtizeddel később, hosszas alkufolyamat eredményeként az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés teremtette meg ismét. A politikai élet megújulásakor érthető módon a képviselő-választások és tisztújítások körüli visszasságok ügye szinte azonnal újra előkerült. Az 1868-ban elfogadott képviselőházi házszabályok változtattak az országgyűlési bírászkodás 1848-ban kialakított szabályain. E szerint a kétes tisztaságú képviselői mandátumokat hét-hét tagból álló bírálóbizottságokban kellett megtárgyalni az érintett felek meghallgatásával és az összegyűjtött bizonyítékok megvizsgálásával. A tagokat a képviselőház plénuma választotta. Az eljárás költségeinek fedezésére a mandátumot megtámadó fél köteles volt ún. költségbiztosítékot letenni (ez kezdetben 1000 forint volt), amelyet a gyanú beigazolódása esetén visszakapott a panaszos. A radikális ellenzék azonban a meglévőnél pontosabb és szigorúbb szabályozást követelt. Irányi Dániel 1872-ben – az addigi választási visszasságok hatására – önálló törvényjavaslatot készített, amelyben büntetni kívánta nemcsak a magukat másoknak kiadó alsza-

vazókat és a verekedőket, hanem a megbízásukkal visszaélő, katonai karhatalmat szükségtelenül igénybe vevő szavazatszedő hivatalnokokat is. A fizikai erőszakot, a megvesztegetést és a választók etetés-itatását, ha bebizonyosodik, abszolút érvénytelenségi okként jelölte meg javaslatában. Súlyos esetben mind a vesztegető, mind a megvesztegetett hat évre elveszítette volna választói és választhatósági jogát.⁷

Az ellenzéki törvényjavaslatot a kormánypárti többség elvetette, ám keresztülvitte az 1848-as választójogi törvény módosítását. Miközben az új 1874. évi XXXIII. törvénycikk a választási eljárás több részletét pontosabban fogalmazta meg, a szavazásra jogosultak számát – a kormányoldal aktuális céljainak megfelelően – nagyjából 60 ezer fővel csökkentette.⁸ A törvény több elemet átvett Irányi korábbi javaslatából (csökkentve az ott szereplő büntetési tételeket), például már külön fejezetként tárgyalta a választásoknál közreműködő személyek büntetőjogi és fegyelmi felelősségét. A jogszabály azonban beemelte a fennálló politikai struktúra védelme érdekében a választási kampányok során gyakran megnyilvánuló izgatás (például az uralkodó, a magyar állam egysége, a hatályos törvények ellen) büntethetőségét. Ugyancsak kimondta, hogy a kérvénnyel megtámadott választások ügyében a független igazságszolgáltatás legfelsőbb fóruma, a Királyi Kúria ítélik meg, ám ameddig ennek szabályairól önálló törvény nem születik, ez a hatáskör maradjon a képviselőháznál. E rendelkezések szinte változatlan formában átkerültek az 1878-ban elfogadott büntető törvénykönyvbe. A Csemegi-kódex azonban az itt ismertetett szabályozást kiterjesztette a helyhatósági választásokra (tisztújításokra), mellékbüntetésként pedig a választói jog gyakorlásának a felfüggesztését is kiszabhatónak rendelte.

Újabb előrelépést a választási visszaélések elleni küzdelemben az 1899. évi XV. törvénycikk elfogadása jelentett. A törvény kísérleti jelleggel nyolc év időtartamra a választási bíraskodást ténylegesen is a Királyi Kúriára ruházta, amelynek működési alapelveit is meghatározta (végül 1918-ig maradt az ítélezés joga a Kúriánál). A jogszabály 27 érvénytelenségi okot sorol fel, amelyekre hi-

⁷ Törvényjavaslat a választások körül elkövetett visszaélések megbüntetéséről. 1420. sz. *Képviselőházi Irományok*, 1869/72, 15. köt. 283–285.

⁸ Gerő, 1988, 58.

vatkozva legalább tíz választópolgár alakilag szabályos kérvényben megtámadhatta az adott képviselő-választást a voksolást követő 30 napon belül, és 3 ezer koronás eljárási díj letétbe helyezése után. Az 1887. évi házaszabályok óta abszolút érvénytelenségi oknak számított, ha a választási visszaélést maga a képviselő követte el, vagy ha bizonyíthatóan tudott róla. 1899-ben ez a kategória kiegészült még azon esetekkel, amikor a jelölt a vallási alkalmakat politikai célokra használta fel, illetve ha a választási elnökök durván megsértették a választási törvényt. Ezekben az esetekben a mandátumot a bíróság megsemmisítette. Amennyiben azonban a vesztegetés a képviselő tudta nélkül történt (legalábbis nem lehetett bebizonyítani ennek az ellenkezőjét), vagy valamilyen más – enyhébb súlyú – szabálytalanság történt (pl. illetéktelenek szavaztak; hatósági kényszert alkalmaztak), akkor az ún. „fertőzött” szavazatokat (amiket megvásároltak, meghamisítottak stb.) le kellett vonni az eredményből (sőt bizonyos esetekben hozzáadni az ellenféléhez), ezt követően, ha a bíróság úgy ítélte meg, hogy a szavazati arányokat ezek a visszaélések döntően megváltoztatták, akkor szintén megsemmisíthette az adott választást (ún. relatív érvénytelenségi okok).

Jelentős elmozdulás volt a korábbi szabályozástól, hogy a törvény lehetővé tette a képviselőjelöltek számára, hogy híveik beszállítására a szavazás székhelyére és ottani „szükséges” ellátására, valamint „csekély értékű” pártjelvények, zászlók készítésére legális módon pénzt használhassanak fel (a fuvardíjak megengedett mértékét rendeletben szabták meg). A jogszabály tiltotta a választók mértéktelen etetését-itatását (kvázi természetbeni megvesztegetését), ám engedve a társadalomban élő kulturális gyakorlatnak, kimondta, hogy nem minősül ilyennek „egy vagy több választónak szokásos alkalmakkor, a képviselő által saját házában, vagy azon kívül történt megvendégelése, ha az a szokásos vendéglátásnak határain túl nem terjed” (9. §). A képviselőház, ha tudomására jutott, hogy valamelyik választókerületben nagy méreteket öltő vesztegetésre került sor, dönthetett úgy, hogy az adott kerület választási jogát az adott országgyűlési ciklus idejére felfüggeszti, megfosztva az ott élő megtévedt állampolgárokat a politikai képviselőlet lehetőségétől. Ez az igencsak ritka eset a csongrádi választókkal történt meg 1902-ben. Az előző évi korteskedés során ugyanis mindkét jelölt tömegesen látta vendégül pártvacsorákon, ünnepeken a szavazati joggal rendelkező polgárokat. Az ada-

tok szerint a 848 választójogosultból legalább 409 fő volt érintett az ügyben, ezért a kormánypárti győztes mandátumának megsemmisítése mellett, a kerület képviselő-választási jogát is évekre felfüggesztették.⁹

A választójog kiterjesztése a dualizmus öt évtizede alatt időről időre a politika napirendjére került. Esetenként születtek ugyan kormányzati elképzelések a választójogosultak körének mérsékelt kibővítésére, sőt a századfordulón párttá szerveződött hazai szociáldemokrácia tömegtüntetései, illetve az európai államok jogkiterjesztő lépései jelentős külső kényszerítő erőt is gyakoroltak a hatalmon lévő politikai elitre, ám a kormányzat a nemzetiségi és szocialista veszélyre hivatkozva (egyre kevésbé a 48-as ellenzékot tekintették ellenfélnek) tényleges törvényi változtatásra csak a korszak végén szánta rá magát. Hosszú halogatás után az országgyűlés 1913-ban új választójogi törvényt (XIV. tc.) fogadott el. A törvény 8,7%-ra növelte a szavazati joggal rendelkező állampolgárok arányát a lakosságon belül, ám szigorúan csak „addig a határig, ameddig sem a magyar állam nemzeti jellege s intézményeink nemzeti fejlődése nincs veszélyeztetve, sem a fennálló társadalmi rend erőszakos felforgatásától nem kell tartani”.¹⁰ A jogszabály a törvényhatósági jogú városokban titkos szavazást írt elő, továbbá sor került a választási visszaélésekre vonatkozó korábbi rendelkezések összegzésére és megerősítésére is (XXIII. tc.). A világháborús helyzet és az egymást gyorsan követő politikai fordulatok miatt azonban már nem rendeztek általános országgyűlési választásokat az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig.¹¹

A választási rendszerhez kapcsolódó bűncselekmények törvényi szabályozásának tömör összefoglalásából is kitűnhettek azok a jogi normarendszerben benne rejlő hibák és hiányosságok, amelyek – legalábbis a jog oldaláról – viszonylag tág teret engedtek a korrupciós gyakorlatnak. Mindenekelőtt a politikai elit által meghatározott választójogi rendszerben rejlő okokat kell kiemelni. A nyílt szavazás voltaképpen védtelenné tette a választót a jelöltek és korteseik nyomásgyakorlásával szemben. A helyi viszonyo-

⁹ Baross János megsemmisített csongrádi mandátumának ügye: MOL K 2 A.IV.1 1901/06 393. cs.; Ruzsoly, 1980b, 316. és 338.

¹⁰ Lásd a törvényjavaslat indoklását: *Képviselőházi Irományok*, 1910/18, XXIII. köt. 52.

¹¹ A választási rendszer jellemzéséhez lásd például Gerő, 1988, 30–68.; a visszaélések törvényi szabályozásához pedig: Ruzsoly, 1980a, 257–275., Ruzsoly, 1980b, 38–51.

kat jól ismerő jelöltek vagy felkészült segítők ugyanis például az előző választás jegyzőkönyvének az ismeretében szinte pontos politikai térképhez juthattak. Egyértelműen kideríthették, hogy kik azok, akik már korábban is a jelöltre vagy annak pártjára szavaztak, és kiket kell még különböző praktikákkal saját oldalukra állítani (a választás győztese hivatalosan is megkapta a névsorokat tartalmazó jegyzőkönyv egy példányát). Ráadásul a bizalmi emberek a nyílt voksolás révén ellenőrizni is tudták, hogy a polgárok állták-e a szavukat, és valóban az adott jelöltre szavaztak-e. Éppen ezért a szavazatért felkínált pénz vagy más juttatás egy részét csak a voksolás után adták ki. E gyakorlatot a szűk választójog valójában tovább segítette, hiszen a korteseknek viszonylag kis létszámú szavazótáborot kellett ellenőrizni és mozgósítani (átlagosan 1000 és 3000 fő közötti választó élt egy kerületben, de a győzelemhez sok helyütt elég volt néhány száz voks is). A lakhely és a szavazóhely közötti sokszor jelentős földrajzi távolságok pedig szinte kikényszerítették a különféle ösztönzők (pl. fuvardíj) alkalmazását. Ezt felismerve, az 1899-es törvény legalizált bizonyos kiadásokat, de a kampányfinanszírozás egyéb kérdéseivel nem foglalkozott. Az 1901-es választások alkalmával például gróf Károlyi Mihály – akkor még szabadelvű jelöltként – megbukott, mert nem akarta megszegni a törvényt, és csak 15 ezer koronát költött a kampány során, ezt azonban választói kevesellték. Visszaemlékezése szerint éppen az új szabályozást elfogadtató miniszterelnök, Széll Kálmán biztatta őt nagyobb anyagi áldozatokra, amikor Károlyi a tanácsát kérte.¹²

A pártalapú politizálás korában a törvény még mindig ragaszkodott a politikailag független, tanult és magánvagyonából a közügyekért komoly áldozatokra kész jelöltre szóló reformkori teóriához. Csakúgy, mint a korabeli közfelfogás, amelyre tekintettel a politikai elit több évtizeden keresztül még a képviselői tiszteletdíjak rendezésének ügyét sem merete napirendre tűzni. Mindközben azonban számottevően megváltozott a képviselői munka jellege és a politikából élők vagyoni helyzete, illetve jelentősen megnövekedtek a politizálás költségei (itt most a legális kiadások megráadására gondolunk, például a törvényhozás székhelyén, a fővárosban tartózkodás drágulására, vagy a különféle választási brosúrák kinyomtatásának finanszírozására). Az 1848-ban meghatározott csekély napidíj és lakbérilletmény felemelésével először

¹² Károlyi, 1977, 51.

1873-ban kísérleteztek, de az éppen akkor kirobbant pénzügyi válság hosszú időre elnapolta ezt a kérdést, sőt Podmaniczky Frigyes ellenzéki képviselő például a napidíjak eltörlésére tett javaslatot, mondván, a honatyák függetlenségét és az országgyűlés tekintélyét csak az ingyenes szolgálat révén lehet megóvni.¹³ „Alig hogy, ez eszme felmerült, a sajtó és a közvélemény részéről a legerősebb támadásoknak lettünk kitéve” – panaszkodott 1892-ben is egy ellenzéki honatya, és azon aggódott, hogy a közhangulat nincs kellően előkészítve a négy és fél évtizeddel korábbi szabályozás felülvizsgálatára.¹⁴ Végül a függetlenségi Madarász József kezdeményezésére került sor az 1893. évi VI. törvénycikk megalkotására, amely fel-emelte a képviselői tiszteletdíjakat (lakbértámogatással együtt kb. évi 2200-ról 3200 forintra), mégpedig úgy, hogy a napidíjakat illetményátalánnyal váltotta fel, amit negyedéves részletekben fizettek ki a honatyáknak.¹⁵ Ettől kezdve a képviselők tiszteletdíja nagyjából a vármegyei alispánok, illetve a miniszteri osztálytanácsosok fizetésével egyezett meg. Ekkoriban sok más európai országban is járt már honorárium a honatyáknak, de például Angliában csak 1911-ben döntöttek a díjazás bevezetése mellett.¹⁶

E törvény természetesen csak a politizálás elemi szükségleteit (értsd: lakhatás, megélhetés) érintette, és egyáltalán nem oldotta meg azokat a korábban említett problémákat, amelyek a korrupciós gyakorlatok elterjedését eredményezték.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a jog nyelvén szinte lehetetlen volt a különféle visszaélési módok szabatos körülírása, vagy például annak meghatározása, hogy hol is húzódik a határ a szokásos vendéglátás és az etetés-itatás között, vagy hogy mit jelentenek egész pontosan a „szükséges” és a „csekély” szavak. A választási praktikák alkalmazói tehát rendszerint megtalálták a kiskapukat:

„A régi választások egy költséggel jártak. Az ember megfizette a voksokat és képviselő lett. A tiszta választások ellenben két költséggel fognak járn.

¹³ Podmaniczky Frigyes határozati javaslatát lásd: *Képviselőházi Irományok*, 1872/75, III. köt. 318.

¹⁴ Visontai Soma felszólalását lásd: *Képviselőházi Napló*, 1892/96, 78. ülés, 1892. június 25., V. köt. 9.

¹⁵ A törvényjavaslat vitáját lásd: *Képviselőházi Napló*, 1892/96, 77. ülés, 1892. június 24., IV. köt. 323–324., 78. ülés, június 25., V. köt. 7–13., 1893. március 3–4., 171–172. ülés, IX. köt. 381–397.

¹⁶ Az angol szabályozásról bővebben: Gwyn, 1962, 206–226.

Az egyik költség maga a megválasztás, a másik költség azután a *petíciós megakadályozása*” – írta Mikszáth az 1901-es választások után.¹⁷

Ezek után tanulságos a jogalkalmazás gyakorlatának vizsgálata, hiszen nem elég törvényeket alkotni, azoknak érvényt is kell szerezni. A választási bíráskodásról készült monográfia adatai szerint az 1848 és 1918 közötti időszak mintegy 6000 általános és időközi választásából mindössze 735 mandátumot támadtak meg (kb. 12%). A különböző jogi fórumok a bepanaszolt (nem csak korrupció miatt!) választásokat megvizsgálva, csupán 68 esetben (9,2%) adtak helyt a petícióknak, és semmisítették meg a mandátumot, vagy állapították meg újra a választás eredményét.¹⁸

Mi lehet az oka annak, hogy a botrányosnak elkönyvelt választások elleni kifogásokat csak ilyen kevesen öntötték hivatalos, jogi formákba? Pontos választ nem adhatunk, csak sejtéseink lehetnek. Ha a korabeli publicisztikákat és a visszaemlékezéseket elolvassuk, meggyőződhetünk arról, hogy gyanús esetekben nem volt hiány az évtizedek során. Mégis, visszatarthatta a panaszosok egy részét a letétbe helyezni rendelt költségbiztosíték, amely könnyen elveszhetett (teljesen vagy részben), ha nem sikerült a vádak bizonyítása. A kérelmezők által összeadott 1000 forint, majd 3000 korona (1500 forint) nem volt csekély összeg: egy országgyűlési képviselő közel félévi fizetése, egy napszámos átlagos évi bérének pedig a hatszorosa. A fő ok azonban éppen a nehéz bizonyíthatóság volt, ezért feltehetően sokan eleve nem is vágtak bele a jogi procedúrába. Minden bizonnyal az is visszatarthatta a panaszosokat, hogy a századfordulóig lényegében az országgyűlési képviselők, követe sok európai parlament példáját, saját maguk felett ítékeztek. Ráadásul a bírálóbizottságokban mindig kormánypárti túlsúly volt!

A politikai elit e jogi megoldást egy alkotmányjogi és egy gyakorlati indokkal igyekezett alátámasztani: parlamentáris rendszerben a szétválasztott hatalmi ágak közül a törvényhozó hatalom áll a legmagasabb szinten, független az igazságszolgáltatástól és a végrehajtó hatalomtól, az országgyűlésnek ezért saját működését önmagának kell szabályoznia (házzsabályokkal), így tagjai

¹⁷ Mikszáth Kálmán: Az új parlament. (1901) In: Mikszáth, 1908, II. köt. 122. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁸ Ruszoly, 1980b, 491–502.

felett is maga bíraskodik. A másik érv szerint pedig az amúgy is túlterhelt bíróságokat nem szabad bevonni a politikai küzdelmekbe. Mint említettük, ezen érvek visszásságát 1874-ben érzékelték a politikusok, és elvi jelleggel már akkor kimondták a kúriai bíraskodás szükségességét.

A teljesség kedvéért azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy miután 1899-ben ténylegesen is úgy határozott az országgyűlés, hogy – átvéve az 1868 óta létező angol rendszert – független bíróság ítélkezzen a továbbiakban ilyen esetekben, ugrásszerűen nem nőtt meg a petíciók száma. A kiegyezés körüli választások ellen 305, az 1901 és 1918 közötti időszakban pedig 224 beadvány született, viszont Tisza Kálmán miniszterelnökségének az időszakához (1875–1890) képest megduplázódott a petíciók száma, ám amúgy is kevésbé tartották botrányosnak azokat a választásokat a kortársak.

Miért kevés az elmarasztaló ítélet, hiszen az eddig általunk elmondottakból az következne, hogy a panaszosok hosszú megfontolás után, csak alapos indokkal fordultak a különböző fórumokhoz? Egyrészt azért, mert a körütekintően szerkesztett beadványok ellenére is meglehetősen körülményes volt egy olyan bűncselekmény, a választási korrupció bizonyítása, amely ügyletben sem a vesztegető, sem a megvesztegetett nem volt érdekelt abban, hogy fény derüljön a törvénytelenésekre. Átnézve a választási bíraskodás fennmaradt levéltári anyagait, gyakran találkoztunk visszavont vallomásokkal, egymásnak ellentmondó állításokkal, vagy csak közvetett bizonyítékokkal:

„Az ezzel ellenkező nyilatkozatom, melyet Ónody Géza úr kezébe az ő ijesztgetése és ígérgetése alapján, valamint a kortesek rémisztgetése hatása alatt zavaromban adtam, onnan is azért van, mert ijedségemben azt sem tudtam minek írtam alá.” „Alolírott ezennel kijelentem [...] hogy nyilatkozatban foglalt azon állítás, hogy én a Wolfner Tivadar érdekében f[olyó] é[v] október hó 24-én Rákoskeresztúron a 'német korcsnában' tartott kijelölő gyűlésen kijelentettem volna, hogy aki a fenti választáson Wolfner Tivadarra szavaz és erre egy nyilatkozat aláírásával kötelezi magát, a nevezett költségén ingyen ehet és ihat, annyit amennyi neki tetszik – a valóságnak meg nem felelő alaptalan rágalom”.¹⁹

¹⁹ MOL K 2 1896–1901–A.III.1.1. 342. cs. Korniss Ferenc tiszalöki mandátumának vizsgálata; 345. cs. Wolfner Tivadar gödöllői mandátumának vizsgálata.

Az efféle nyilatkozatokat olvasva, könnyen belátható, hogy a bírálbizottságok számára sok esetben a valóság kiderítése alig volt lehetséges. Ráadásul az is többször előfordult, hogy az a képviselő, aki úgy ítélte meg, hogy mandátumát a feltárt bizonyítékok miatt valószínűleg meg fogják semmisíteni, inkább önként lemondott (és újra indult egy időközi választáson), ezzel még az ítélethozatal előtt véget vetve a jogi procedúrának.

Az elmarasztaló ítéletek alacsony száma következett a korábban már bemutatott hézagossá és meglehetősen általános jogi szabályozásból is. A kortesek rendszerint pontosan tisztában voltak a jogi kiskapukkal, legalábbis erre utal egy három kiadást megért, egyre bővülő terjedelmű sillabusz *Tudnivalók a képviselőválasztásra* címmel, amely abban is útba igazította olvasóját, hogy mire kell figyelni, hogy etetés-ítatás címén ne semmisítsék meg a választást. Maga a Kúria határozata is elismerte, hogy a törvényben alkalmazott „szükséges ellátás” mértéke „különösen ily nagy embertömegnél súly és úrtartalom szerint előre ki nem számítható”, „minélfogva legtágabb tér van engedve azon ingatag egyéni felfogásnak, hol kezdődik annak túlhágása, mint érvénytelenségi ok”.²⁰ A Kúria egy 1902-ben hozott döntése például megengedhetőnek tartotta még a fejenként 2-3 szivar szétosztását is a polgároknak a választás napján, mondván „a dohányzás annak, aki azt megszokta, az évésivással egy tekintet alá eső szükségletét képezi”.²¹

Az abszolút és a relatív érvénytelenségi okok házszabályi megkülönböztetése ugyancsak kibúvót kínált a képviselőházi bírálbizottságok és voltaképpen a Kúria számára is, hiszen ha az adott korrupciós ügylet döntően nem befolyásolta a választás eredményét, akkor e fórumok a képviselőt igazolták, a törvénytelen gyakorlat felett pedig, tovább éltetve azt, szemet hunytak. Számos ítélet végződött például azzal, hogy rögzítették a tény, miszerint az egyik vagy akár mindkét fél alkalmazott ugyan meg nem engedett eszközöket (természetesen a jelöltek tudta nélkül), de mindez nem változtatott a választók valódi akaratán, így a képviselő elnyerhette az áhított mandátumot, a választók pedig büntetlenül megtarthatták a nekik juttatott nem túl nagy összegeket. Jó példa erre az ellenzéki Hock János katolikus plébános mezőkövesdi mandátumának esete 1896-ból. A választási küzdelemben alulmaradt neves

²⁰ Sáfár, 1910. Idézi: Csekő, 2001, 81.

²¹ Sáfár, 1910, 43.

jogtudós, Timon Ákos kormánypárti hívei vallási izgatás és vesztegetés vádjával megtámadták a 69 szavazattöbbséggel győzelmet aratott Hock mandátumát. Hiába csatoltak azonban kérvényükhöz több tanúvallomást és egy kocsmai számlát, amellyel Hock kortese 18 választó tartozását egyenlítette ki, a bírálóbizottság szerint „ezen körülmény nem volt elhatározó befolyással a választás kimenetelére, annak döntő jelentőség nem volt tulajdonítható.”²²

Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy kiélezett politikai helyzetekben a Kúria a hiányos szabályozásba, a kérvények alaki pontatlanságába stb. belekapaszkodva, elzárkózott a határozott jogi állásfoglalástól. Tisza István miniszterelnök etetés-itatás miatt megtámadott mandátumával kapcsolatban például a bíróság kijelentette, hogy még akkor is, ha a petícionálóknak sikerült volna elegendő bizonyítékot beszerezniük, „a székesfőváros belvárosának még szegényebb sorsú választópolgáraitól sem feltételezhető társadalmi állásuk tekintetbe vételével az, hogy ezért a csekély anyagi előnyért, amelyet egy közönséges vacsorának és az azzal járó italnak ingyenes élvezése nyújthat, magukat befolyásoltatni és adigi pártállásuktól eltántoríttatni engedték.”²³

A bíróság nem tartotta aggályosnak azt sem, amikor a jelöltek a kampányidőszakban különféle helyi közcélokra adományokat tettek (például 12 ezer koronát ajánlottak fel községháza építésére vagy egy templom harangjának megjavítására), hiszen ilyen esetben nem az egyes választó közvetlen lekenyerezéséről volt szó, hanem úgymond a teljes választókerületnek (pártállástól függetlenül) nyújtott nemes célú segítségéről.²⁴ A törvény betűjéhez aprólékosan ragaszkodó Kúria csak azt a köztudomású tény nem vette figyelembe, hogy még a századfordulón is meglehetősen gyakori volt, hogy egy egész község egyöntetűen vagy majdnem teljesen egyhangúlag szavazott egy-egy jelölt mellett (azaz ilyenkor egy közösség megvesztegetésére került sor).

²² MOL K 2 1896–1901–A.III.1.1. 341. cs. Hock János mezőkövesdi mandátumának vizsgálata. Ruszoly, 1980b, 166.

²³ Ruszoly, 1980b, 331. Tisza kampányának fő szervezője, Krausz Simon bankár visszaemlékezésében így vélekedett a petícióról: „Olyan belvárosi petíció, melyben az én nevem nem fordul elő, teljesen értéktelen. Ugyan én is csak nagyon enyhe, nagyon szolid 'választási félrelépéseket' követtem el, de más még annyit se tehetett.” Krausz, 1937, 194.

²⁴ Sáfár, 1910, 25. és 27.

Az 1910-es választások kapcsán végképp kiderült: Magyarországon nemcsak a jogi szabályozás hiányos, hanem a jogalkalmazás is komoly zavarokkal küzd. Miközben ugyanis külön gyűjtemény készült a feltételezett választási visszaélésekről, a Kúria az abban a ciklusban megtámadott választások közül egyetlenegyét sem semmisített meg, talán így tiltakozva (némán) a rábízott kényes feladatkör ellen.²⁵

Politikai megfontolások és erkölcsi tényezők

A dualizmus kori választások politikai és erkölcsi normarendszerével kapcsolatban a legrészletesebb elemzést Gerő András tette közzé több mint két évtizeddel ezelőtt megjelent *Az elsöprő kisebbség* című monográfiájában. A választási korrupció jelenségére átfogó magyarázattal szolgál, amelynek gyökerét alapvetően az 1867-es politikai berendezkedés gyenge legitimitációjában véli felfedezni. Véleménye szerint a hazai népképviselő az idők során kiüresedett, látszattá (hazugsággá) vált, a szűk választójog, a nyílt választások, az aránytalan kerületi beosztás (stb.) a népszerűtlen politikai rendszer fenntartását szolgálta. Mindez rombolólag hatott a magyar parlamentarizmusra, a közerkölcsre és végső soron a politikai kultúra egészére.

Az adminisztratív és jogi eszközökön túl a rendszer fenntartására szolgált a hatalmi erőszak és a korrupció a választásokon. „Egy olyan politikai rendszert kellett fenntartani, amely nem a tömegek bizalmára épült, hanem éppen hogy ennek ellenére működött. A cél az volt – s ez 1869-től már látható –, hogy eltűnjék az adott politikai szisztémát, s ezért váltak szükségessé a fenti módszerek.”²⁶ E korrumpáló gyakorlathoz a választók igen hamar hozzászoktak, és azt a hatalom birtokosaitól egy idő után már maguk is elvárták, sőt az ellenzék is kénytelen volt alkalmazkodni ehhez az egészségtelen politikai kultúrához. Ráadásul a korszakban kiszélesedő sajtónyilvánosságban országszerte gyorsan elterjedtek a

²⁵ A kifogásolt esetekről: Seton-Watson, 1911. A Kúria választási bíraskodási jogköréről folytatott szakmai és politikai vitáról pedig: Ruszoly, 1980b, 48–49.

²⁶ Gerő, 1988, 107.

korruptiók praktikákról, választási visszaélésekről szóló híradások, így az újságok óhatatlanul hozzájárultak a közerkölcsök súlyyodásához, még akkor is, ha egyébként az újságokra a hatalom ellenőrzésének fontos szerepe hárult. „Általánossá vált az a meggyőződés, hogy itt a korrupció mindent átölel, de még azelőtt, hogy ez valóban bekövetkezett volna. Minden vereséget, sérelmet ezzel lehetett megmagyarázni. Létrejött a mindenható korrupció mítosza.” Azok is elkezdik alkalmazni e technikákat, akik addig még soha, hiszen úgymond csak így lehet győzni, ezért „a valószínűsítő táplálkozó mítosz újból valósággá vált, szinte személyi értékmérővé vált, hogy kire mennyit költ a saját pártja.”²⁷

A történész úgy véli, hogy egyes magyarországi tájak tartósan képesek voltak megőrizni politikai meggyőződésüket. A dualizmus kori választási eredmények földrajzi megoszlását vizsgálva megállapítja, hogy a kormányzati csábításnak ellenálló elvhűség, a határozott ellenzékiesség szinte kizárólag a magyarok lakta választókerületekben volt jellemző. „A szinte teljesen nemzeti területeket jelölő kormánypárti 'patkóban' helyezkedik el az ellenzéki 'tengely', s a kettő között, mintegy puha ütközőként húzódnak azok a területek, amelyeknek politikai magatartása ambivalens volt, azaz egyfajta sajátos 'váltógazdaságot' képviseltek politikai véleménynyilvánításuk tartalmában. [...] ...legalábbis logikailag ott volt, ott lehetett értelme a lélekvásárlásnak, ahol a 'puha' körzetek találhatóak”.²⁸ Az elvhű ellenzéki választók azonban éppen a politikai kultúra általános torzulása miatt ugyanúgy hozzászórtak a korrupcióhoz, legfeljebb az ellenzéki pártoknak kevesebbet kellett költeniük saját választóik jóllakatására. Az itt jelzett folyamatok Tisza Kálmán miniszterelnöksége idejére már lezajlanak, sőt a kormánypárt és ellenzéki között hallgatólagos érdekazonosság alakult ki, amely értelmében nem bolygatták különösebben a végső soron az egész politikai elit hatalmát legitimáló korrupt gyakorlatot.²⁹ Gerő András könyvében ugyan felsorol más tényezőket is (például a személyes becsvágyat, a választók műveltségének, tájékozottságának hiányát, a pártok alacsony szervezettségét helyi

szinten), de válasza egyértelmű: a választási korrupció burjánzásának legfőbb oka az 1867-es kiegyezési rendszer legitimációs válságából és ezzel összefüggésben a politikai társadalom fokozódó morális válságából következik.

Indokolt tehát, ha gondolatmenetünket azzal a kérdéssel kezdjük, hogy mennyire köthető a választási korrupció az 1867-es közjogi kompromisszum népszerűtlenségéhez. Mint már szóltunk róla, a választási visszaélések múltja a ködbe vész. A bécsi kormányzat azonban már 1810-ben kénytelen volt rendeletben foglalkozni a tisztújítások körül egyre gyakrabban tapasztalható kihágásokkal. A botrányos események megszorodását a kormányzati tisztségviselők a napóleoni háborúk következtében megemelkedett adóterhekkel és a közhangulat romlásával, illetve a kormányzat által a megyék élére kinevezett főispánok tekintélyének csökkenésével, esetenként hatalmi túlkapásokkal magyarázták. A nyugalom helyreállítása és a választási eljárás fokozottabb ellenőrzése érdekében egy 1819-es helytartótanácsi rendelet előírta a választók névjegyzékének összeállítását és a személyenkénti szavazást. Addig ugyanis a megyei tisztújításokon és követválasztásokon közfelkiáltással döntöttek, és ilyenkor rendszerint az adott megye néhány tekintélyes és befolyásos nemesi családjának az akaratára támaszkodtak: az általuk támogatott jelöltek kerültek megválasztásra. Az egyenkénti szavazást előíró rendelet következtében azonban a közgyűléseken felértékelődött a jelentős létszámú szegény és meglehetősen műveletlen kismemesség politikai súlya.

Az egyenlő szavazati elvét magában foglaló rendelet nem érte el a célját, a megyék általában nem tartották be a kormányzati utasítást, és hamar visszatértek a régi döntési mechanizmushoz (1827-től ezt már egy uralkodói rendelet is megengedte). Mindazonáltal az egykorú és a történészi közvélekedés is az 1819-es rendeletről számítja – némileg tévesen – a szavazataikat tömegesen áruba bocsátó kismemesség megjelenését a politikai életben.³⁰ Megkezdődött a „bunkókrácia” uralma – ahogy a korban az ólmosbotokkal választásra vonuló, verekedésre és lerészegedésre hajlamos bocskoros nemességet gúnyolták. Ezen a helyzeten érdemben nem változtatott 1848-ban a választási rendszer népképviselési alapra helyezése sem. A közel harminc éve formálódó kismemesi politikai

²⁷ Gerő, 1988, 88.

²⁸ Uo. 78–79. A szerző a választókerületek politikai karakterét 11 általános választási eredményeinek egymásra helyezésével térképen is ábrázolta (lásd 76–77.).

²⁹ Uo. 131. A könyvről lásd még Szabó Dániel kritikáját: *BUKSZ* 1989, 1. sz. 113–115.

³⁰ Soós, 2009.

mentalitás ugyanis a megyei közéletben sok esetben mintául szolgált az akkor politikai jogokat elnyerő társadalmi csoportok számára.³¹

A választási korrupciónak tehát már 1867 előtt is meglehetősen hosszú és élő hagyománya volt Magyarországon, amely a dualista rendszer összeomlása után, a Horthy-korban is tovább virágzott. Sőt a korrupció ugyanígy része volt a hatalomgyakorlásnak a tőlünk nyugatabbra fekvő országokban is a 18–19. században, gondoljunk Anglia és Franciaország példájára. Mindez azt sugallja, hogy indokolatlan a választási korrupció okai között első helyre tenni a kiegyezéssel rendszer mindenáron való fenntartásának szándékát.

A politikai berendezkedés védelme pró vagy kontra érveként nemigen bukkan fel a választási bíraskodás levéltári irataiban sem. A tanúvallomások és kérvények tudósítása szerint a választók nem nagypolitikai szempontokat, hanem saját vagy szűkebb közösségük (településük, családjuk) érdekeit mérlegelték, amikor hagyták magukat megvesztegetni.

Elvértve találunk csak hivatkozást az országos politikai helyzetre. Nagyikálló szabadelvű párti választói megtámadták Mezőssy Béla függetlenségi képviselő mandátumát a képviselőház előtt 1896-ban, mondván az ellenzék pénzzel 24 választót átcsábított, további 40 főt pedig eltántorított a szavazástól. A panaszosok így érveltek beadványukban:

„A Szabadelvű Pártnak vármegyénkben küzdeni kell egy ellenzéki áramlattal, küzdeni kell egy hangzatos, jelszavakkal kikészített köznéppel, mely folyton arra taníttatik, hogy a párt híveiben soha ne lássa a haza munkásait, hanem árulóit, kiket követni vétek és bűn, mégis felvettük a küzdelmet, mert ha volt valaha ok, hogy pártunk zászlaját szívünk verésével kísérvük, úgy ez ok most adva van, mert nem akarjuk, hogy a közgazdasági kérdések, melyek békés és nyugodt megoldásához oly fontos állami érdekek fűződnek, az ellenzék féktelen szenvedélyével tárgyaltsanak, hanem pártunk komolyságával és higgadt megfontolásával nyerjenek elintézést.”³²

³¹ Az ő politikai kultúrájukról hosszabban szól Kósa, 2001, 173–195.

³² A nagyikállói választópolgárok felirata a képviselőházhoz. Balkány, 1896. november 17. MOL K 2 1896–1901–A.III.1. No. 16. A petíció elutasították.

Hunfalvy János földrajztudós azonban úgy látta, hogy a választóknál nem bonyolult közjogi követelésekkel lehetett célt érni, hanem a polgárok mindennapi gondjait, terheit egy csapásra megszüntető demagóg ígéretekkel. A kormánypárt anyagi vesztegetésével az ellenzék ezt a fajta lelki vesztegetést hatékonyan tudta szembeállítani a szavazatokért folytatott versenyben.

„Teljes függetlenség, önálló hadsereg, personalis unio s több efféle elvont jelszavak a nép tömegére nagy hatást ugyan nem gyakorolnak, ha más kecsgetetőbb és kézzelfoghatóbb ígéretekkel nem járnak karöltve. Sokkal hatásosabbak az ilyenek: földosztás, adóleszállítás vagy az adónak teljes eltörlése, a közmunka és katonakötelezettség megszüntetése, víg és kényelmes élet, minden fáradság és munka nélkül, stb. Ahol ilyen kilátásokkal kecsgetetik a választókat, ott ezek pénz és bor nélkül is megrészednek, ha pedig még ez is hozzá járul, amint csakugyan legtöbb esetben hozzájárult, ott a 'lelkesezés' határtalan, ott vállakon hordják körül diadalittasan a megválasztott képviselőt!”³³

Kétségtelen azonban, hogy a korszak meghatározó politikusainak naplóiban, visszaemlékezéseiben több ízben is olvashatunk arról a vélekedésről, miszerint a rendszer stabilitását biztosító kormánypárt több évtizedes uralma csak hatalmi eszközökkel volt fenntartható. Mindenekelőtt maga az emigrációban élő Kossuth Lajos volt az, aki szoros összefüggést látott a kiegyezés és a korrupció terjedése között. Úgy vélte, hogy az erkölcsi hanyatlásnak csak a kiegyezéssel politikai rendszer felszámolása és a függetlenség visszaszerzése vethet véget:

„Sok megváltozott azóta [1867 óta] Magyarországon. Igen sok. Még a nemzet jelleme is. Pusztítást vitt végbe erkölcsin a megélhetés nehézségeivel borított talajon felmagzott corruptió; de egy nem változott meg, a haza függetlenségének szent áhítata; ott rezeg ennek a húrja a magyar szívekben, kiirthatatlanul; buzgó imádság epedez ezért, nem mint egykoron a költő mondá, százezrek, hanem milliók ajkain.”³⁴

³³ Hunfalvy, 1881, 412.

³⁴ Kossuth, 1894, 6.

Találunk azonban arra is példát, amikor kormánypárti oldalon fogalmazódott meg a korrupció rendszerfenntartó szerepéről szóló gondolat. Úgy véljük, e vélemény illusztrálására elegendő a miniszterelnöki sajtóosztályt a századfordulón irányító Klein Ödönt idéznünk:

„Nálunk a parlamenti és a választási korrupció, ha előfordult, egy felsőbb állami cél szolgálatában állt: a kiegyezés érdekében. [...] Az államfenntartás volt a cél, a kiegyezés volt a fő-, és a velejáró politika a mellékeszköz. Ha az államfenntartásért feláldozzuk életünket és vérünket, akkor a korrupciót, ha az hozzájárul az állam fenntartásához, a politika mint kisebbik rosszat védheti.”³⁵

A félelem tehát valóban ott munkált a kormányzó elit tagjainak a fejében. Ez azonban egyre kevésbé abból fakadt, hogy a magyarlakta területeken mandátumokat szerző radikális ellenzék élesen támadta az 1867-es kiegyezést. Az 1880-as évekre ugyanis érezhetően megnőtt a rendszer támogatottsága a magyar lakosságon belül, a függetlenségi párt pedig veszített népszerűségéből. Mindennek eredményeképpen a kormányzó Szabadelvű Párttal szemben álló ellenzéki pártok egyike sem volt képes arra, hogy legalább a kerületek felében jelöltet állítson 1875 és 1905 között, így egy esetleges győzelem esetén sem volt matematikai esélye a parlamenti többség megszerzésére. A választási adatsorokból ugyancsak jól kivehető, hogy a századfordulóra a kormánypárt nemcsak a nemzetiségi vidékeken, de a magyar választókerületekben is komoly befolyásra tett szert: a döntően magyar nemzetiségű választók által lakott kerületek 35,4%-a stabilan a Szabadelvű Pártra szavazott, míg a függetlenségiak csupán a magyar kerületek 18%-át mondhatták tartósan magukénak. A magyar választókerületek egy része, ha elégedetlen volt a kormánypárttal, inkább az 1867-es kiegyezést elfogadó valamelyik ellenzéki párt jelöltjét juttatta be az országgyűlésbe.³⁶ Még a kormánypárt bukásakor, 1905-ben is csak a '67-es ellenzéki pártokkal koalícióban ért el a radikális ('48-as) oldal 57%-os mandátumarányt. Minden bizonnyal ezen adatokra is utalva jelenti ki a választásokat kutató történész, hogy a kisebb-nagyobb visszaélések ellenére „a korszaknak nem volt olyan álta-

³⁵ Klein, 1922, 48–49.

³⁶ Papp, 2009.

lános választása, ahol a végső győzelmet a pénz, a hivatali vagy gazdasági függési rendszer határozta volna meg.”³⁷

A hatalom birtokosaiból leginkább a nemzetiségek fokozódó mozgalmi és önálló politikai törekvései váltottak ki félelmet, amelybe számos irracionális tényező is vegyült. Úgy vélték, hogy a nemzetiségek politikai szerveződései, érdekérvényesítő képességük esetleges megerősödése veszélyeztetheti Szent István birodalmának egységét és a számszerű kisebbségben lévő magyarság vezető szerepét.³⁸ Ehhez járult még az egyre szervezettebbé váló munkásmozgalomtól való félelem is a századforduló táján. Mindezt nyilván kiegészítette az évtizedek során a kormányzati pozíciókba beleszontosodó, a szabadelvű politikai intézményrendszert és patrónus–kliens viszonyt mozgó elit hatalomféléte. A nemzetiégi előretörés és a hatalom elvesztése miatti aggodalom kedvezett a korrupciós technikák továbbélésének, sőt feltehetően a korrupcióra fordított összegek növekedésének is. E két tényező azonban lényegében független volt az Ausztriához fűződő közjogi viszonytól.

Az egységes magyar állam mindenáron való fenntartásának politikai programja kedvezett azonban még valaminek: a korrupcióra vonatkozó politikai és erkölcsi normák feloldódásának. A hivatkozás a „szent ügyre” könnyen igazolhatóvá tette a törvénytelen gyakorlatot, sőt a kormányzat részéről űzött választási vesztegetés már-már erkölcsös cselekedetté nemesült. Klein Ödön visszaemlékezésében a nemzetállam – akár törvénytelen ségek árán történő – megvédése egyértelműen a jogállamiság eszméje fölé helyeződik:

„Ebben a helyzetben a bíró és államférfiú nem járhatnak mindig karöltve. [...] Te bíró, neked tökéletesen igazad van, te nyugodtan ülsz bírói székeseden, téged nem bánt, nem szorít senki és semmi. Volnál csak te kényyszerhelyzetben, cselekednél te önvédelemből, akkor bizonyára másképpen ítélnél saját cselekedeted fölött.”³⁹

³⁷ Boros–Szabó D., 1999, 135. Szabó Dániel megállapítása.

³⁸ A Magyar Királyság területén élő etnikumok közül az egész korszakban a magyarság volt a legnépesebb, de az országban lakó nyolc nemzetiséggel szemben csak 1900-ra érte el az abszolút többséget (51,4%). A magyarság vezető szerepének az elvesztéséhez kapcsolódó félelmekről és az erre épülő politikai programokról részletesen szól Gyurgyák, 2007, 82–134.

³⁹ Klein, 1922, 49.

A következőkben vizsgáljuk meg a választási korrupció földrajzi elterjedését! A korábban idézett hipotézis szerint a korrupciónak leginkább kitett ingadozó választókerületek a stabilan ellenzéki és a szilárdan kormánypárti területek határán helyezkedhettek el, hiszen itt lehetett értelme a lélekvásárlásnak. Ez a zóna – legalábbis az 1860–1870-es években, mielőtt az elgondolás szerint a korrupció végzetesen megfertőzött volna más vidékeket is – hozzávetőlegesen a (kormánypárti) nemzetiségi és a ('48-as ellenzéki) magyarlakta területek találkozásánál húzódnak.

Ahhoz, hogy meg tudjuk erősíteni vagy el tudjuk vetni ezt a hipotézist, célszerű kontrollforrásokat bevonni, kifejezetten a dualizmus első évtizedének választásaira figyelve. Első lépésben térképre kerültek azok a választókerületek, ahol 1872-ben és 1875-ben valamilyen visszásságra hivatkozva petícióval támadták meg a mandátumokat.⁴⁰ Tehát nemcsak a szűken vett megvesztegetéseket néztük, hanem például a hatósági erőszak eseteivel és a különféle eljárási visszaélésekkel együtt kezeltük azokat, ám nem vettük figyelembe, hogy a képviselőházi vizsgálóbizottság mely petíciókat találta megalapozottnak, illetve melyeket vetette el. Ezen eljárást az az elgondolás indokolta, miszerint a korrupció topográfijára a mandátumok eloszlásánál mindenképpen jobban következtethetünk a gyanúba kevert választások földrajzolásával. Mint azt az *1. térkép* mutatja, az 1872-ben megtámadott 64 mandátum és az 1875-ben bepanaszolt 26 választás földrajzi eloszlása nem rajzol ki különösebb mintázatot, központi és peremterületek egyaránt voltak közöttük.⁴¹ Korábban azonban láthattuk, hogy a korabeli sajtóhírek nagy számához képest csak viszonylag kevesen fordultak petícióval a képviselőházhoz. Éppen ezért érdemes vizsgálni az 1872-es, sokáig a legkorruptabbnak tartott választás után készült ellenzéki összeállítást is, amely két kötetben gyűjtötte össze a sérelmezett eseteket. Az ebben felsorolt, legnagyobb küzdelemmel járó választások helyszínei – mint a hipotézis fő célpontjai –

⁴⁰ A vizsgálat forrása: *Nyilvántartása az 1872/75. évi országgyűlés alatt beadott s a képviselőválasztásokra vonatkozó kérvényeknek* (itt található az 1875/78-as ciklus is). MOL K 2 285. sz. mutatókönyv.

⁴¹ A pontosság kedvéért jelezniünk kell, hogy az 1872-es és 1875-ös adatokat az 1877-től hatályos választókerületi beosztást feltüntető térképbe kellett berajzolnunk, mert a korábbi állapotokat tükröző térkép nem áll a történészek rendelkezésére. Úgy véljük azonban, hogy az ebből következő torzulás érdemben nem módosít a választási visszaélések topográfiáján.

között is szép számmal találunk olyanokat, amelyek a belső magyarlakta területeken helyezkedtek el (pl. Heves, Kalocsa, Karcag, Miskolc, Nyírbátor, Vác).⁴² Végül pedig – kitekintésképpen – térképre kerültek a kifejezetten korrupciós vádakkal megtámadott mandátumok, külön is jelölve a századfordulót megelőző évtizedek gyanús eseteit (*2. térkép*).⁴³ A hosszabb időszoron végrehajtott vizsgálat sem látszik igazolni a korábbi feltételezést. A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a választási visszaélések jogtörténeti kutatása a választási bíráskodás hazai geográfiájáról szólva a kiinduló hipotézishez hasonló megállapításokra jutott, a Bihar megyéről szóló esettanulmány adatai azonban számunkra nem meggyőzők. A szerző szerint szinte kizárólag vegyes, illetve túlnyomóan nemzetiségek által lakott bihari kerületekből érkeztek petíciók.⁴⁴ Ennek ellenére például az 1910–1918-as országgyűlési ciklus négy megtámadott választásából három döntően magyar kerületben zajlott. A megyebeli politikai csatározások hevességét pedig megkérdőjelezi, hogy közel harminc évig egyetlen hivatalos választási panasz sem íródott.

Mindezek után meggyőződésünk, hogy a választási korrupció nem a közjogi törésvonallal, és még csak nem is az elvűség problémájával áll szoros összefüggésben (bár kétségtelen, hogy hatnak egymásra). Ennél egyszerűbb és kitapinthatóbb tényezők befolyásolják a korrupciós gyakorlat virágzását. Mindenekelőtt az emberi tényező említhető: azaz a politikus ambíciói, becsvágya, karrierépítési tervei, feltétlen győzni akarása, családjá érdekérvényesítő stratégiái. Ezek pedig önmagukban is kellően ösztönzik a korrupciós technikák alkalmazását.

Legalább ilyen fontos a dualizmus kori választópolgárok egy jelentős részének hiányos műveltsége, közéleti tájékozatlansága, valamint rossz életkörülményei, illetve az állampolgárok ebből fakadó fokozott kiszolgáltatottsága az őket három-, majd ötévente fölkereső jelöltek és korteseik ígéreteinek. Kossuth szerint a kellő műveltség hiánya még a társadalom közvetlen lepénzelésénél is veszélyesebb tényező volt a kormánypárt kezében:

⁴² Tóvölgyi, 1872, 2. köt. 151–172.

⁴³ A térkép adatainak forrása: Ruszoly, 1980b, 141–167. és 328–341.

⁴⁴ Ruszoly, 1978.

„[...] minő ádáz bűverővel rendelkezik az uralgó párt, hogy rettenetes munkájához a nép többségében támaszra találhatott? A corruptio talán? A hírlapok, a haza sürgölődésének eme tükre, bizony számos adatot mutogatnak fel, melyek oda látszanak mutatni, hogy némely körökben a corruptio irtózatosan terjed. De a nép milliói! Ezt is corrupálni, mélyen, tág körökben corrupálni (mint pl. a nápolyi Bourbonok tevék), erre még az idő rövid volt. Tehát mi? Kérdésemre meghozta a szomorú választ a népszámlálási statisztika. Lakosságunk 64 százaléka nem tud sem írni, sem olvasni.”⁴⁵

Még 1904-ben is írástudatlan volt a választójoggal rendelkező polgárok ötöde, ami önmagában (különösebb vesztegetés nélkül) is a választói akarat csorbulását eredményezhette. A strukturális okok közül pedig a pártosodottság alacsony szintjét kell kiemelnünk. A politikai elit és választói bázisa között alig volt intézményi kapcsolat. A pártok korabeli helyi szervezetei csupán a választások előtti hetekben alakultak meg, hiszen országosan is voltaképpen csak parlamenti frakciókról beszélhetünk. A helyi pártkörök szinte kizárólagos feladata az volt, hogy megszervezzék a sokszor a központban (a fővárosi pártklubban) kiválasztott ismeretlen jelölt kampányát az adott kerületben, és a kellő mennyiségű szavazót odavezessék a választási bizottság elé voksolásra anélkül, hogy a választóval kellően megismertették volna a jelölt személyét és programját. A polgárok egy jelentős részének, különösen a nagyobb városoktól távoli vidékeken, meglehetősen csekély információi voltak az ország fővárosában, a feje fölött zajló politikai küzdelmekről. A politikatudomány nyelvén az ilyen típusú, heterogén politikai kultúrát leginkább parokiális-alattvalói kultúrának szokás nevezni, amelyben „a központi hatalom mindössze politikai objektumok homályos és távoli együtteseként él az érintettek tudatában”.⁴⁶ E premodern politikai kultúra keretei között a politikai vezető réteg sok esetben a választók megvesztegetésével és különféle választási ígéretekkel igyekezett pótolni a polgárok tájékoztatatlanságát, és biztosítani a megfelelő motivációt ahhoz, hogy ne maradjanak távol a voksolástól. A nagyszámú vá-

⁴⁵ Kossuth Lajos: Sokaknak (II. Visszapillantás 48-ra). Turin, 1871. január 12. In: Kossuth, 1900, 347–348.

⁴⁶ Almond-Verba, 1997, 29.

lasztó mobilizálására pedig végső soron saját hatalma kellő legitimálása (tehát nem csupán az ellenfél legyőzése) miatt is szüksége volt.

Az elit ilyen irányú erőfeszítései azonban igen sok pénzt emésztettek fel. Ha csak az 1899-ben legalizált választási kiadásokat nézzük, akkor is elérhették – az összes választókerülettel számolva – az utaztatási és ellátási költségek a 3 millió koronás (1,5 millió forint) összeget. Tudjuk azonban, hogy egy kampány során további, a törvényesség határán belül maradó kiadások is felmerültek: választási broszúrák, plakátok megjelentetése, különféle adományok a településeknek, zenészek felfogadása stb. Ráadásul az évtizedek múlásával a politikai verseny is élesedett: míg 1869-ben az egyhangú (egyjelöltes) választókerületek aránya 33% körül mozgott, addig a korszak utolsó általános választásán, 1910-ben már csak a kerületek 18%-ában indult egyetlen politikus, a választók száma pedig mintegy negyedmillióval növekedett a demográfiai és egyéb társadalmi folyamatoknak – és nem a választójog kiterjesztésének – köszönhetően.⁴⁷

A választók tényleges lekenyerezésére fordított pénzek tehát az előbb említett költségekhez képest alacsonynak mondhatók. A vizsgált levéltári anyagokban általában 1 és 10 forint közötti összeg szerepel választónként, továbbá némi kiosztott pörkölt és kolbász, rendszerint néhány pohár borral (pálinkával) vagy szódavízzel. A fennmaradt adatok szerint átlagosan 2 és 10 ezer forint között mozgott az az összeg, amelyet egy jelölt saját kampánya során elköltött (természetesen a szélsőséges eseteket leszámítva).

Könnyen belátható, hogy a választásról választásra növekvő költségeket a képviselőjelöltek zöme saját erőből egyre kevésbé volt képes fedezni, miközben a jog és a közvélekedés még valami ilyesmit várt volna el a politika szereplőitől. Az egyre inkább profeszionalizálódó politikához sok pénzre volt szükség, de ezt legálisan nemigen lehetett előteremteni a világ változását csak lassan követő normarendszerben. A hiányzó összegeket központi pártforrásokból kellett pótolni, ez pedig titkos pártkasszák kialakulásához vezetett. Valójában a választási korrupció nem is annyira a választók korrumpálásában öltött testet, hanem inkább azokban az ügyletekben, amelyek különféle szalonok hátsó szobáiban köt-

⁴⁷ Gerő, 1988, 58. és 97.; Boros-Szabó D., 1999, 137. és 148.

tettek a pártok vezetői, illetve a kampányokat jelentős adományokkal támogató, és ezért az elittől viszontszolgáltatásokat váró személyek és érdekcsoportok között. A kormányzati hatalom birtokosai kezdetben a fedezetet a különféle rangok, címek és állások pénzért való osztogatásából, illetve az országgyűlés által megszavazott költségvetési összegek törvénytelen „átáramoltatásával” igyekeztek biztosítani. Az 1872-es választás finanszírozását – amely egyes becslések szerint kb. 2,6 millió forintot tett ki – Lónyay Menyhért miniszterelnök például a katolikus egyház és magán-személyek által juttatott, valamint a miniszterelnökség rendelkezési alapja által nyújtott (évi 200 ezer forint) összegeken kívül, a költségvetésben szereplő „Legfelsőbb udvartartási javadalomból Őfelsége által művészi célokra engedélyezett 294 ezer forint” egy részének a felhasználásával oldotta meg.⁴⁸ Az ugyancsak elhíresült 1896-os választások kormánypárti kiadásait az ellenzéki vádak szerint Bánffy Dezső miniszterelnök részben a főnemesi címek kiadásából fedezte.⁴⁹

A 20. század elején azonban a kormánypárt legfontosabb partnerei már nem a tehetős magánemberek, hanem az állami megrendelésekért sorban álló vállalatok és bankok voltak. Elég csak az általunk egy későbbi fejezetben tárgyalt Déry-Lukács-ügyre, vagy a Tisza Istvánnal kapcsolatban megfogalmazott sejtésekre utalnunk. Az első esetben arra derült fény, hogy a kormánypárt az 1910-es választás költségeit egy bank által a pártkasszába fizetett 4,8 millió koronából fedezte. Tisza István pedig állítólag rendszeresen találkozott és kötött titkos megállapodásokat az állami megrendelések elnyerésében érdekelt vállalkozókkal egy zártkörű üzsejövetele.⁵⁰

Nyilvánvaló, hogy az ellenzéki pártoknak is ki kellett építenie azokat a csatornákat, amelyeken keresztül saját választási hadjáratukat finanszírozhatták, hiszen „ma már a függetlenségi tanok

⁴⁸ Az 1872-es választás költségeiről bővebben: Cieger, 2008, 326–328.

⁴⁹ Krúdy, 1976, 247. További példákat említ: Gerő, 1988, 96–99. A nemesi címeknek és a kitüntetéseknek a pártkasszát gyarapító kiadásait Angliában is bevett gyakorlatnak számított, amiről az időre kirobbanó botrányok is árulkodnak. Lásd például Searle, 1987, 80–99. és 145–171.

⁵⁰ Erről tudható meg több ifj. Wlassics Gyula *A vörös szalon* című kulcsregényéből. Az 1919-ben megjelent mű állításainak többsége adatokkal is igazolható. Ehhez lásd Cieger, 2003, 316–318.

is csak etetés, itatás mellett hódítanak s a fuvar ésapidíj elmaradhatatlan eszközei egy választási kampánynak”.⁵¹ A radikális ellenzék érthetően nem támaszkodhatott a Szabadelvű Párt által igénybe vett forrásokra, esetükben az egy-egy vagyonosabb pártfogó által juttatott összegek maradtak az egész korszakban a jellemzők.

Természetesen az itt felsorolt „indokok” nem menthetik fel (és egykorúan sem menthették fel) a korrupciós gyakorlatot folytatókat, hiszen a magyar politikai elit számára a dualizmus öt évtizede alatt elvben több lehetőség is a rendelkezésre állt arra, hogy csökkentse a korrupció mértékét.

Összehasonlításképpen az angol parlamentarizmus korrupcióellenes harcát említjük röviden. A legfontosabb tényezőnek a szigetországban a választójog fokozatos kibővítése (1867-től minden városi 21 év feletti férfi szavazhatott, 1884 után pedig már vidéken is), és a titkos szavazás bevezetése (1872) számított. Mindez kiegészült azonban a hírhedten korrupciós és elnéptelenedett választókerületek (rothadt kerületek: *rotten borough*) felszámolásával és új választókerületek kialakításával. Kellott még a sikerhez az is, hogy az angol parlament a 17. századtól – részben a politikai erőviszonyok ártrendeződése következtében – képes volt több, a korrupciós gyakorlatot visszaszorító törvény elfogadására (például 1854-ben és 1883-ban), meghatározva például a legális és illegális kampánykiadások körét, törekedve az összegek csökkentésére, amelyek Angliában is hatalmasak voltak: 1880-ban például 2-3 millió font körül mozogtak. Végül a törvények rendelkezéseinek következtetésen érvényt szerző független igazságszolgáltatás munkáját kell említenünk, amely például működése kezdetén, 1868-ban a vesztegetés miatt beadott 51 petícióból 22-t ítélt jogosnak (43%), 1880-ban pedig 25-ből 15 esetben hozott a képviselőt elmarasztaló döntést (60%). Egyébként is megfigyelhető az évtizedek alatt a bíróság előtt megtámadott mandátumok számának jelentős csökkenése: az 1910. januári választások alkalmával a 643 választókerületben lezajlott voksolásból mindössze hármat kifogásoltak (mindhárom panasz jogosnak bizonyult). Természetesen a választók politikai

⁵¹ Tallián Béla főispán jelentése az 1892. évi országgyűlési választások somogyi lefolyásáról, 1892. március 12. Közli: Szántó, 2002, 154. Eszerint a nyolc somogyi függetlenségi jelölt kampánya összesen 86 ezer forintba került.

kultúrájának a megváltozásához hosszú időre volt szükség – ezt az angol választásokat kutató történészek is hangsúlyozzák. A fenti jogszabályi változások nem eredményeztek azonnali javulást, de elindítottak egy folyamatot, amely elsősorban a nagy és népesebb kerületekben élő új választói rétegeket volt képes megvédeni a régi korrump gyakorlatok eltanulásától. Ugyanakkor a korrupciót Angliában sem sikerült örökre távol tartani a politikától, helyette a megvesztegetés kifinomultabb formái ütötték fel a fejüket: a sajtó már a pártok titkos pénzalapjairól és a választókerületek „gondozásáról” cikkezett. „Mi többé már nem vesztegetünk, hanem adakozunk” – foglalta össze tömören egy angol politikai a korrupciós technikákban bekövetkezett változásokat.⁵²

Magyarországon tehát a korrupció régi és új gyakorlata nem egymást váltva, hanem egyszerre volt jelen. Élt tovább a tájékozatlan választók egy-két forintos lekenyerezése vagy éppen leltatása, miközben kiépültek a politika finanszírozásának rejtettebb, de az átáramoltatott összegeket tekintve jóval jelentősebb illegális csatornái is. Vélhetően működött a különböző politikai elitcsoportok összekacsintása, érzékenysége. A félelem az új politikai erőktől (mint a nemzetiségek, a munkásság) a helyi érdekvizonyok változatlan fenntartása, a klientúraépítés (stb.) mind abba az irányba hatottak, hogy a politikai ellenfelek elnézzék egymásnak a törvénytelenégeket.

„De hát vajon nem tudott-e amúgy is mindenki arról, ami a világ összes politikai pártjainál feltalálható? Nem tudott-e mindenki arról, hogy a Nemzeti Munkapártnak is van pártkasszája s hogy abba jelentékeny adományok folytak be, melyekből különben még ellenzéki képviselők választására is költöttek? [...] Bizony tudott ezekről a szerintünk sem ideális, de a felelősség nélkül való ellenzéki demagógia miatt legtöbbször elkerülhetetlen 'kormányzati eszközökről' az egész ország. Tudták azok, kik a lármát csapták miatta, kik mikor uralmon voltak, nagyban éltek vele és kik most sem vetik meg a párt vagy Károlyi Mihály gróf kasszájával való manipulálást.”⁵³

⁵² Ehhez lásd: O'Leary, 1962; King, 1970; Rix, 2008.

⁵³ Nadányi, 1914, 203.

Valójában azonban a társadalom nagy részének sem állt érdekében e gyakorlat felszámolása, hiszen – az egyéni előnyökről nem is beszélve – ilyenkor a helyi közösségek ideig-óráig közvetlenül és sikerrel érvényesítették akaratukat: lokálisan fontos ügyek elintézését, vagy például egyes régóta esedékes beruházások anyagi fedezését várhatták el a jelöltektől.⁵⁴ Minden bizonnyal a pontatlan törvényi szabályozás és a bíraskodás következetlenségének oka ebben is rejlik: a társadalom szemet hunyt a politikai osztály viszszaesése és az igazságszolgáltatás nem megfelelő működése fölött.

⁵⁴ Érkövi, 1897. A szerző szerint harcolni kell a választókerületekben tapasztalható azon közfelfogás ellen, miszerint a képviselőség érdekkijáró és protekciót nyújtó állás.

A POLITIKUSI VAGYONGYARAPÍTÁS
LEHETŐSÉGEI ÉS MEGÍTÉLÉSE
AZ 1860–1870-ES ÉVEKBEN

*Ide uraim, ide! Mindent a hazáért! A cél szentesíti a rendjelt?!
 (Várody Gábor és Ferdinand Sonnenberg
 pénzért kiténtetéseket árul a Gomblyuktöltő Intézetben)
 – „Herrrein spaziert!”*

Melyek voltak a politikusok, különösen a kormányzati tisztséget betöltők vagyonosodásának a lehetőségei, technikai a 19. század 60–70-es éveiben, illetve milyen jogi, erkölcsi és politikai korlátok szabtak határt az anyagi gyarapodásnak? Pontosabban: hol húzódnak a közélet szereplői számára a közérdek szolgálata és a magánhaszon keresése közötti határvonal, és e képzeletbeli határhoz érve a kormányzati politikusok milyen dilemmákkal találták szembe magukat, és hogyan igyekeztek e két szempontot összeegyeztetni? Továbbá mi sejthető a gyakran változó közvélekedés, közizlés gyakorlatáról: mit tartottak az emberek még elfogadhatónak, és mely politikusi magatartást tekintettek már korruptnak ebben az időszakban? Miként épült be a korabeli politika eszköztárába a korrupciós vádaskodás, és mi volt e taktika célja? A következőkben ezekre az összetett és nehezen felderíthető kérdésekre keressük a válaszokat.

A csábítások kora

Az 1867-ben megkötött osztrák–magyar kiegyezés nyomán kiépülő új politikai berendezkedés, a parlamentarizmus szabályai szerint működő alkotmányos kormányzati rendszer (döntéshozatal), valamint a modern polgári államokra jellemző jogszabályi környezet fokozatos megteremtése kiváló lehetőséget nyújtott a kü-

lönféle gazdasági vállalkozások beindításához. Jól jelzi a stagnálás éveit követő látványos gazdasági konjunktúra mértékét, hogy a kiegyezést megelőző hét évhez viszonyítva a magyarországi beruházások (mint a közlekedés, az ipar, a hitelintézetek) tőkeállománya hatszorosára nőtt az 1867-től 1873-ig tartó időszakban. A vállalalkozási kedv azonban igen hamar egy egészen 1873-ig tartó alapítási (ún. gründolási) lázba csapott át. Elegendő megemlíteni, hogy 1867 és 1873 között 552 hitelintézetet és 170 ipari részvénytársaságot alapítottak; csak 1872-ben 565 részvénytársaság alapszabályát látta el a pénzügyminisztérium ún. bemutatási (engedélyezési) záradékkal. A pénzintézetek létesítése mellett elsősorban a vasútépítkezések keltették fel a vállalkozók, befektetők figyelmét. A közlekedési tárca 1868 és 1873 között 25 vasútenge-délyt adott ki, döntően külföldi vállalkozók részére. Az előbb említett időszakban 4093 km hosszúságú vasutat adtak át a forgalomnak (1846 és 1866 között csak alig több, mint kétezer kilométernyit). Egyúttal azonban igen hamar felütötte a fejét a tőzsdén az üzletelés a különféle engedélyekkel, azaz a döntéshozóknál kijárt kecsegtető lehetőségeket rejtő engedélyek egyre ma-gasabb áron való továbbadása is.

Ugyancsak pénzügyi spekulációkra sarkallta a vasúti vállalko-zókat, hogy a magyar állam igen előnyös kamatbiztosítással ösz-tönözte a magánvállalkozási rendszerben épülő, kiemelt fontos-ságú vonalak gyors elkészültét. Az állam a beruházásra fordítandó – méghozzá a névleges és nem a ténylegesen befektetett – tőke után átlagosan 5%-os biztos kamatot garantált a vasúttársaságoknak, amiből szükség esetén már az adott vonal tényleges átadása előtt előleget nyújtott. A vállalkozók tehát igyekeztek minél nagyobb költségeket kimutatni, ám ténylegesen minél kevesebb pénzt for-dítani az építkezésekre (ez silány minőséghez és alacsony munka-bérekhez vezethetett), a különbözetet pedig zsebre tették. Ráadá-sul az állam mindaddig kipótolta a vállalat bevételeit, amíg annak jövedelmezősége nem érte el a kamatgarancia mértékét. Az állam által elvállalt kamatbiztosítás összege 1873-ban már meghaladta az évi 13 millió forintot.¹

¹ A gazdasági fejlődés számszerű adatait lásd Földi, 1956, 23–73., Kövér, 1986, 6–24.; Katus, 1987, 913–987. Ugyanakkor maga a kormányzat is hozzájárult a vasútépítések körüli botrányokhoz azzal, hogy a pályázatok elbírálásánál szinte kizárólag a minél alacsonyabb árat és a minél gyorsabb átadási határidőt tekintette szempontnak, ám

A gyors ütemű gazdasági fejlődés ismeretében könnyen belát-hatjuk, hogy a kor politikusainak komoly önfegyelemre volt szük-ségük feddhetetlenségük megőrzéséhez. Nem voltak kellőképpen felkészülve a hirtelen megváltozott politikai és gazdasági környe-zet morális kihívásaira. A gazdaság szereplőitől érkező ajánlatok, illetve a gyors anyagi haszonszerzés lehetőségének felismerése min-den bizonnyal nagy kísértést jelentett számukra egy olyan idő-szakban, amikor a kormányzat működését egyébként is sok kap-kodás és átgondolatlanság jellemezte.

Az elszórta fennmaradt adatok alapján is képet alkothatunk arról, hogy mennyire változatos eszközöket vettek igénybe az egyre élesedő üzleti verseny szereplői egy-egy vasútvonal építését enge-délyező okmány, illetve az azt sok esetben kísérő állami garancia-vállalás országgyűlési kimondásának eléréséért, egy-egy bányaku-tatmány (kutatási engedély) vagy bankalapítási koncesszió megszerzéséért.

Az üzleti érdekek gyors érvényre juttatásának leginkább lé-nyegre törő formája a döntéshozók anyagi megvesztegetése volt, mondván „anélkül, hogy a kereket meg ne kenje az ember, itt célt érni nem lehet”.² A skála a nagylelkű ajándékoktól, az üzleti ha-szon utáni részesedésen át a bankszámlára elhelyezett kenőpén-zekig terjedhetett. Értelemszerűen e csábításnak elsősorban az en-gedélyezési eljárásokat lebonyolító pénzügyminisztérium és a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium irányítói voltak a leginkább kitéve.

A korszak jól értesült újságírójának, Kecskeméthy Aurélnak naplója szerint például 1869-ben Lónyay Menyhért pénzügyimi-niszter egy francia vállalkozótól két vasúti szerződés aláírása al-kalmával drága szivarokat kapott ajándékba, „egy 1800 forintba került gyönyörű casetteban [dobozban]”.³ (Ez az összeg megköze-lítőleg egy alispán, a vármegyei közigazgatás helyben választott vezetőjének egyéves fizetésével volt azonos.) De maga Lónyay is bevallja egy 1867-ben írott naplóbejegyzésében, hogy egy, a do-hánymonopólium bérbevitelében érdekelt „angol–német sensal

nem vizsgálta a költség- és ütemtervek realitását. Lásd a Magyar Keleti Vasút esetét: Kövér, 2002, 281.

² Ivánka Imre idézi felszólalásában az öt felkereső külföldi vállalkozókat: *Képvise-lőházi Napló*, 1869/72, 104. ülés, 1870. január 25., IV. köt. 392.

³ Kecskeméthy, 1909, 254.

[közvetítő, ügynök] ember” „kecsegtetett mindenféle előnyökkel. Egy gründerantheilt [alapítói részesedést] is ígért, igen elfedve.” A még csak miniszterjelölt politikus azonban öntudatosan visszautasította az ajánlatot, mondván „nekem semmi sabra [sápra] nincsen szükségem”.⁴

A dualizmus első évtizedének legnagyobb napvilágra került megvesztegetési kísérlete mégsem az ő nevéhez, hanem Hollán Ernő közlekedésügyi államtitkárhoz fűződik, akit belga vasúti vállalkozók akartak lefizetni. A meghiúsult üzlet lényege az volt, hogy az Óbuda–Újszőny vasútvonal koncessziójának átadása fejében egy tetszőlegesen felhasználható, 40 ezer forintról szóló pénz-utalvány beváltására vállaltak kötelezettséget 1868 novemberében. A vállalkozók az utalványt egy levél kíséretében eljuttatták az államtitkárhoz, aki ezt rögtön jelentette saját miniszterének. A magyar kormány először diplomáciai úton próbált fellépni a vesztegetők ellen, majd pedig bűnvádi eljárás megindítását kezdeményezte, hogy „hasonló erkölcsstelen lépésektől a vállalkozók visszatartásának”.⁵

Ha a nagypolitikai szint után egy pillantást vetünk az alsóbb hivatalnoki kar erkölcsi állapotára is, akkor elmondhatjuk, hogy az új korszak csábításainak ezen a szinten számosan engedtek. 1873-ban összesen 264 tisztviselőt ítéltek el a bíróságok többek között sikkasztás (85 fő), hivatali hatalommal való visszaélés (67 fő) és csalás (26 fő) miatt, amit az elismert statisztikus, Konek Sándor borúlátóan akként értékelt, hogy „az államérdekek megóvására rendelt organumoknak az állam legfőbb érdeke, a jogrend fenntartása ellen való tömegesebb vétkezése szomorú tanúsága annak, hogy a kötelezettségérzet kihaltával az általános korrupció nagyon is mély gyökeret vert”.⁶

Az ilyen típusú ügyeket, ha felszínre kerültek, mind a korabeli politikai elit, mind pedig a társadalom politikára figyelő rétegei egyértelműen korrupciós magatartásnak tekintették, még akkor is, ha a jog az efféle esetek megtorlásáról csak meglehetősen hézagosan, illetve késve rendelkezett. Ugyan már az 1848. évi III. tör-

vénycikk kimondta, hogy a minisztereket az országgyűlés felelőségre vonja a „kezeikre bízott pénz, s egyéb értékek elsikkasztásáért vagy törvényellenes alkalmazásáért” (32. § b.), ám ennél bővebben nem szolt e témáról, ráadásul kizárólag csak a szűken vett kormány tagjaira vonatkozott (tehát például az államtitkárokra nem). A hivatali bűncselekmények első átfogó szabályozását csupán az 1878. évi V. törvénycikk, a Csemegi-kódex valósította meg. Az 1880. szeptember 1-jén életbe lépett büntető törvénykönyv a hivatali és ügyvédi büntettek és vétségek között a sikkasztást, az ajándék tiltott elfogadását és a vesztegetést is felsorolta, ez azonban a kormányzati politikusokra nem vonatkozott (462–471. §).⁷

A megvesztegetésnél sokkal kifinomultabb módszernek bizonyult, amikor a gazdasági élet tettekes szereplői különféle tisztiségek révén vonták a döntéshozókat saját érdekeltségi körükbe. Gyakorlattá vált, hogy az ekkoriban alakuló bankok, részvénytársaságok a képviselők (nem csak kormánypártiak!) tekintélyes részét beválasztották saját vezetésükbe, amelyek aztán előbb-utóbb szerződéses viszonyba kerültek az állammal is. Gyanítható, hogy ezekben az esetekben a vállalatoknak döntően nem a honatyák vállalatirányítási szakértelmére, hanem személyes tekintélyére, kapcsolataikra, illetve információszerző képességére és érdekkijáró, döntésbefolyásoló tevékenységére volt szükségük. Egy ellenzéki becslés szerint 1872 körül a képviselőház és a főrendiház padsoraiban összesen 56 olyan politikus ült, aki valamelyik vasútvállalat engedményese vagy igazgatótanácsosa is volt egyben, 34–34 fő pedig különféle biztosítóknál, illetve bankoknál töltötte be ugyanezt a tisztséget.⁸ Számos anekdota is fennmaradt a különféle vasútépítkezések számára állami támogatást megszavazó ellenzéki (balközép párti) és kormánypárti képviselők nagy egyetértéséről, illetve az üléstermet ilyenkor tüntetésszerűen elhagyó Deák Ferencről.

Mind Deák, mind a szélsőbaloldali képviselők többször megpróbáltak lazítani a politika és a gazdaság világának szoros összefonódásán az összeférhetlenségi törvény megalkotásának szor-

⁴ *Lónyay-napló*, 1867. február 16. MOL Filmtár Nr. 37 154.

⁵ Mtj. 1868. december 19. 3. pont és 1870. január 13. 6. pont. MOL K. 27. 9. doboz

⁶ Konek szerint, míg Magyarországon 118 (helyi és központi) tisztviselőre jutott egy elítélt hivatalnok, addig Ausztriában csak 177-re. Vö. Konek, 1875, 35.

⁷ A közéleti visszaélések szélesebb körű és részletesebb kodifikálására (így például a befolyással üzérkedés büntetőségére) egészen az 1942. évi X. törvénycikk megalkotásáig kellett várni. Lásd Bócz, 1998.

⁸ *Szombati Lapok*, 1872. március 9. 10. sz.

galmazásával. Deák egy 1868-ban elmondott felszólalásában azt hangsúlyozta, hogy egy ilyen törvénynek nemcsak a képviselők által betöltött különböző hivatali (állami, igazságszolgáltatási stb.) tisztségek összeférhetlenségének szabályozásával kellene foglalkoznia, hanem ki kellene terjednie a gazdasági élet területére is:

„Én például nem tudnék abban megegyezni, hogy ha inkompatibilitási [összeférhetlenségi] törvényt hozunk, abból kimaradjon azok kizárása, akik bármely vállalatra nézve az országgyűlés beleegyezését sürgetik, tőle engedélyt várnak.”⁹

Kívánsága azonban csak részben teljesült, ugyanis a többszöri próbálkozás után, a Deák-párti kormányzás utolsó hónapjaiban a kormánypárt és a legnagyobb ellenzéki párt közeledésének köszönhetően elfogadott első inkompatibilitási törvény (1875: I. tc.) éppen a gazdaság és a politika viszonyát nem tisztázta kellő határozottsággal. A bizottság előadója még azt is igyekezett tagadni, hogy a törvényre az egyre sokasodó visszás esetek miatt van szükség. Elismerte azonban, hogy a képviselőház nem vonhatja ki magát a törvényhozókra vonatkozó egyre negatívabb – bár szerinte döntően téves – közvélekedés alól, tehát az elit reputációjának, legitimitásának a megőrzése (és nem a helyreállítása) érdekében kell a törvényt megalkotni. Ugyanakkor nem a probléma elvi szabályozása lebegett a törvényhozók szeme előtt, a törvényt a gyakorlati élethez igazították.

„A ház nem ignorálhatja a közvélemény ily nyilvánulásait, legkevésbé akkor, ha azok tévesek. A ház a közvéleményből meríti éltető erejét, és annyit ér, a mennyit felőle tartanak. Ha elvesztette a közbizalmat: megszűnt létezésének erkölcsi alapja, mely azon hatásban áll, melyet az ország népére gyakorolni tud. [...] A bizottság a mai viszonyoknak megfelelő törvényt akart, és e végből az egyes kategóriák megállapításánál figyelemmel volt elsősorban a közgazdászatra hátra nem szorítható érdekeire; figyelembe vette azt, hogy ma még nincs elég intellektuális erőnk az államélet minden ágában; figyelembe vette, hogy nincs az üzlettől visszavonult emberünk elég számban, következésképp azon kör, melyből a

⁹ A kérdésről bővebben: Szabó D., 2003; Deák, 2004, 297–298.

tisztelt ház koronként erejét meríti, nem oly nagy, hogy a parlamentarizmus kára nélkül az összeférhetlenség elvét egész szívóssággal alkalmazni lehessen”.¹⁰

A törvény csak a kormánnyal tartós és szerződéses viszonyban álló, nyereségorientált vállalkozások, illetve az állam által segélyezett vasúttársaságok alkalmazottait és engedélyeseit zárta ki, utóbbiakat azonban úgy, hogy „e szabálynak az engedélyesekre vonatkozó intézkedése ki nem terjed azon engedélyesekre, akik az állam által segélyezett vasútra vagy csatornára jelen törvény előtt eszközölték ki az engedélyt” (2. § d.). Nem kellett tehát lemondaniuk a mandátumról sem azoknak a honatyáknak, akik például különböző pénzüzetek vezetőiként alkalmi szolgálatokat tettek az államnak, sem azoknak, akik már korábban engedélyt szereztek az állam által támogatott közlekedési vállalatok létesítésére.

A statisztikák szerint a parlamenti összeférhetlenségi bizottságokat ritkán kellett összehívni: 1875 és 1892 között mindössze 11 esetben akadt dolguk, ám gazdasági ügyekben egyszer sem kellett vizsgálgatniuk. Minden bizonnyal nem azért, mert a gazdaság és a politika személyi összefonódása megszűnt volna, hanem mert a törvény alkalmatlannak bizonyult e probléma orvoslására.¹¹

Az összeférhetlenségi törvény körül az 1860–1870-es években zajló meg-megújuló viták világosan jelzik, hogy a kérdés erkölcsi megítélésében a politikai elit megosztott volt, így az egységes normarendszer kialakítása, majd annak betartatása komoly akadályokba ütközött (az elvi fenntartásokon túl, persze, sokaknak komoly anyagi érdeke is fűződött a szabályozás halogatásához). Ami később már megengedhetetlennek számított, abban ekkor még kormányzati szinten sem találtak kivétnevelőt. Fest Imre például az ipar- és kereskedelmi minisztérium államtitkáráként és képviselőként – minisztere engedélyével – az Angol-Magyar Bank igazgatótanácsosa lehetett („ennek a pozíciónak... köszönhetem anyagi viszonyaim kedvező alakulását”), de szerepet vállalhatott

¹⁰ Horváth Lajos szavait lásd *Képviselőházi Napló*, 1872/75, 256. ülés, 1874. június 24., XI. köt. 78., valamint: *Jelentése az összeférhetlenség tárgyában 1873. évi 2.539. szám alatt kiküldött bizottságnak a képviselőházhoz*. 1874. május 30. *Képviselőházi Irományok*, 1872/75, XVII. köt. Függelék.

¹¹ Szente, 1996.

az Első Erdélyi Vasút kisajátítási ügyeiben is („évi 2400 forint tiszteletdíjat húztam”), igaz, a Tiszavidéki Vasút kormánybiztosi posztjáról egy év (!) elteltével távozott, „mivel öcsém ott igazgató volt, nem érezhettem jól magam”. A köztisztviselőként álló politikus 1872-ben lemondott államtitkári tisztségéről, majd „minthogy már nem voltam állami hivatalnok, végre beválasztottak a Kassa-Oderbergi Vasút igazgatótanácsába”. Mindezek mellett visszaemlékezésében azt sem felejtette el megemlíteni, hogy Lónyay pénzügyminiszter viszont – akit becsvágyónak és kapzsinak nevez – „az országot néhány meggondolatlan, neki ugyan személyesen előnyös vasúti létesítménybe (Északkeleti Vasút) vitte bele”.¹²

A politikusi jóléti státusz és befolyásolás erkölcsi dimenziói

Természetesen a politikusoknak nemcsak a kívülről érkező kísértésekre volt nehéz nemet mondaniuk, hanem a belülről fakadó haszonszerzési vágyuk is ellen kellett állniuk. A kiegyezéssel hatalomra került vezető réteg egyszeriben számos bizalmas információ birtokába jutott. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a háttérinformációkon alapuló jóléti státusz milyen nagy értéke volt gazdasági konjunktúra idején, az üzleti világban egyenesen a hatalom forrását jelenthette. Ezzel minden bizonnyal pontosan tisztában voltak a dualizmus időszakának kormányzati politikusai is. Annak megítélésében viszont már sokkal bizonytalanabbnak mutatkoztak, hogy élhetnek-e a rájuk bízott hivatali információkkal magánvagyonuk növelése érdekében, illetve hogy hol húzódik a magánérdek és a közérdek határa.

Manapság a bennfentes információk révén szerzett tisztességtelen gazdasági előny kimutatása – rendszerint az írott dokumentumok hiánya miatt – csak ritkán lehetséges. A múltat kutató történész azonban betekinthez a családi és személyes jellegű iratokba, amelyek e téren is tartalmaznak útbaigazító adatokat.

Egy esettanulmány például egyértelműen kimutatta, hogy a kiegyezést követő első magyar miniszterelnök, Andrassy Gyula a fővárosi Sugárút – ma Andrassy út – építésekor, 1871-ben 267%-os

¹² Fest [1874], 1999, 104., 119., 131., 134. és 136.

tiszta hasznot, azaz több mint 83 ezer forintot könyvelhetett el magának telkei kisajátításából. A telekkönyvi iratokból és a tervekben kiderült, hogy miután a miniszterelnök szorgalmazására 1868 májusában elvi (de még nem hivatalos) határozat született egy, a várost a Városligettel összekötő reprezentatív útvonal kialakításáról, Andrassy egy híve segítségével két telket vásárolt magának a későbbi építkezés helyszínén. Ezt követően pedig a politikus kezdeményezésére megalakult Fővárosi Közmunkák Tanácsa éppen azt az útvonaltervet fogadta el 1870-ben, amely nyomvonal megépítése ugyan több pénzbe került a városnak, de pontosan Andrassy telkein keresztül vezetett.¹³ A miniszterelnök utólag aggályosnak tarthatta eljárását, mert az ügy háttérben telekspekulációt sejtő ellenzéki újságcikkre válaszul, egy névtelen közlemény sietett tudatni a lapokban, hogy méltányos áron történt a kisajátítás, és városrendezési szempontból is ez a nyomvonal volt a legkedvezőbb.

Később egy bécsi lap a miniszterelnök feleségén, Andrassy Gyuláné Kendeffy Katinkán keresztül közvetve ugyancsak megvádolta a miniszterelnököt, hogy a családjának nyújtott anyagi támogatás ellenében, befolyásával visszaélve előnyhöz juttat bizonyos vállalkozásokat:

Andrassy Katinkának „nagy befolyása van a politikára és e befolyást a nagy pazarlás következtében tárcájában gyakran támadó úr betöltésére használja. Vannak bizonyítékaink arra, hogy a grófné pesti nagykereskedőknél kényszerkölcsönöket vett föl és a pénzt részvénytársulati engedélyek alakjában fizette vissza.”¹⁴

Egy, a közéleti visszaélések ostromozására szakosodott hazai szélsőbaloldali lap viszont a „pusztán vidéki és családi érdekek előmozdítása végett épített” és a kormányfő testvére, Andrassy Manó által szorgalmazott gömöri iparvasút építési szerződését ítélte az államra nézve súlyosan hátrányosnak.¹⁵ A miniszterelnök nagybátyja, Andrassy György pedig a kormánytól olyan szabadkutatási privilégiumot nyert, amely hosszú évtizedekre kizárólagos jogot

¹³ Gábor, 1998.

¹⁴ A bécsi *Correspondent* cikkét idézi: *Szombati Lapok*, 1872. augusztus 31., 35. sz.

¹⁵ *Szombati Lapok*, 1872. január 6., 1. sz.

biztosított birtokain az érclőhelyek felkutatására. A privilégium ellen felszólaló gömri vasgyárosok tiltakozása pedig eredménytelen volt.

A konzervatív tábor programjának megfogalmazását feladatának tekintő Asbóth János egyenesen Andrássyt tette – szinte kizárólag – politikailag felelőssé az ország erkölcsi romlásáért. Asbóth igyekezett Andrássy kormányzati működéséhez a korrupció fogalmát kötni:

„Koronája pedig az Andrássy-rendszernek a corruptió, mely szükségszerűleg vele járt. [...] De a politikai becsületesség dolgában ő vezette azt az ijesztő erkölcsi romlást, mely Magyarországon kormányzata alatt oly hirtelen tudott meghonosodni és oly súlyosan tudta megingatni az egykor oly tiszta magyar becsületet.”¹⁶

Azt, hogy miként vélekedett Andrássy e vádakról, illetve a közérdek és magánérdek viszonyáról, források hiányában nem tudjuk megmondani. Nagyobb bepillantást enged viszont egy politikus erkölcsi dilemmába Lónyay Menyhért hagyatéka. 1868-ban kelt leveleiből például többször is értesülhetünk arról a szilárd elhatározásáról, hogy pénzügyminiszterként gondosan ügyelni fog feddhetetlenségének megőrzésére. Jól kivehető azonban mondataiból az is, hogy nem kívánt teljesen lemondani a hivatalos működése közben felbukkanó üzleti lehetőségek megragadásáról. E két egymásnak ellentmondó szándékot változatos technikák révén igyekezett összehangolni.

1868 januárjában például egy Zólyom vármegyei birtokvásárlási ajánlat kapcsán barátjával, Nemeskéri Kiss Miklós Franciaországban élő '48-as honvéd ezredessel bizalmasan az alábbiakat közölte:

„Miután privat úton írok neked, némelyeket, melyeket a postára nem bízok, megírok neked. Véglesből hagyj ki... [...] miután kívánom magam ahhoz tartani, mit neked Budán mondék, hogy mindazon üzlet után, melyet *egyenesen én döntök el*, semmi részesülést nem fogadok el tőled, ennélfogva bátran asszignálhatod [utalványozhatod] a véglesi vételért az actiákat [részvényeket], melyeket deponáltál [letétbe helyeztél], a felesle-

¹⁶ Asbóth, 1875, 103–104.

get majd reáfordítom a választásokra. Ugyanily eljárást kell követnem más egyenesen tőlem függő dolgokban. *Még eddig* semmi hasznot nem csináltam magamnak a miniszterségből.”¹⁷

Hasonló szellemben írt testvérének is ugyanazon év júniusában: „Magam semmi esetre, semmi vállalatban, míg minister leszek, részt nem veszek, de *miért ne adhassak nektek jó tanácsokat.*”¹⁸ A kiemelt mondatrészek azt is kirajzolják, hogy hol húzódtak a politikus számára a (még) tisztességes magatartás határai. Két megengedő kitételt alkalmaz: egyrészt a tőle távolabb – de még a kormányzaton belül – született döntésekből adódó gazdasági előnyöket kihasználhatónak ítélte, másrészt nem talált kivetni valót abban, hogy családját – akár a saját tárcájánál keletkező – háttérinformációkkal lássa el, amiket testvérei vagyonuk gyarapítására felhasználhatnak. 1868 nyarán íródott leveleiben mindjárt példával is szolgált. Egyfelől közbenjárt János nevű testvére igazgatótanácsosi kinevezése érdekében a már emlegetett Északkeleti Vasútnál, másfelől pedig másik testvérét, Albertet (ő a Keleti Vasút igazgatótanácsának volt a tagja) kecsegtette egy gyors nyereséget ígérő vasúti részvényüzlettel, amelyet bizalmasa, Lévy Henrik bankár bonyolított le:

„Jancsi számára igyekeztem ezen vasútállatnál is bizonyos előnyt biztosítani, most azon fogok igyekezni, hogy te jó és biztos vállalatoknál folyó tőkéd után nyereséget tehess. Most aláírások fognak az engedélyezett vállalatoknál előfordulni, ha kívánod számodra fogok bizonyos összegeket Lévy által aláíratni, mit mihelyt az agio [felár] esete beáll, ő eladhatna.”¹⁹

A családtagok (Alberten kívül a harmadik testvér, József, valamint húguk, Etelka és édesanyjuk) augusztusban már kézhez is kaphatták a részvények eladásából származó – a vártnál kisebb – bevételt, fejenként 5 ezer forintot („ez is jobb a semminél”). Az ira-

¹⁷ Lónyay Menyhért Nemeskéri Kiss Miklóshoz, 1868. január 6. Hadtörténelmi Levéltár, VII/5. (Personalia), 89. doboz. (Saját kiemelés.)

¹⁸ Lónyay Menyhért Lónyay Alberthez, 1868. június 10. MOL Filmtár, 34 861. (Saját kiemelés.)

¹⁹ Uo.

tokból az is kiderül, hogy a nyereség egy részét Lónyay Menyhért saját maga számára különítette el, mintegy kárpótlásul azért, hogy apja halála után ráhárult a különféle adósságok kiegyenlítése. Arra, hogy az ügyletet maga Lónyay sem tarthatta teljesen kifogásolhatatlannak és összeegyeztethetőnek kormányzati tisztségével, utal az is, hogy ugyan arra kérte testvérét, hogy írjon egy köszönőlevelet Lévaynak, „de minden tárgy vagy forma megnevezése nélkül”, illetve mások előtt is titoktartásra szólította fel Albertet („az egész köztünk maradjon”).²⁰

Lónyay leveleiben felbukkan azonban még egy kulcsfogalom: testvéréhez intézett soraiban időről időre rálehetünk az ország érdekeire való hivatkozásra. Talán nem véletlen, hogy éppen a sokak által kifogásolt Északkeleti Vasút nyomvonalának a kijelölése kapcsán jelenik meg e szempont a politikus érvelésében.

Az országot érintő kormányzati ügyek megvitatására szolgáló minisztertanács egyik ülése alatt, 1868 júniusában a pénzügyminiszter azzal foglalatostkodott, hogy levélben próbált igazságot tenni két civakodó testvére között. Albert és János ugyanis összeveszttek azon, hogy melyikük birtokának a közelében épüljön meg a munkácsi szárnyvonal egyik állomása. Így békítette Albertet:

„Vedd tekintetbe, hogy ő annyit bajlódott ezen vasúti ügyvel, ennél fogva természetes benne azon hit, hogy ő fog befolyást gyakorolni az állomás meghatározásánál. Én pedig azt hiszem, hogy nem ő fog decidálni [dönteni], sem consortiuma, de az ország érdeke, melynél fő tényező én leszek s ott, hol az ország érdeke szól, a két testvér érdekét mellőzni fogom, mert ez kötelességem. Úgy hiszem, hogy valószínűleg nem Csapról, de az azontúl állítandó állomásról fog elágazni, ennél fogva ha a dolog így dől el, valószínűbb az állomás Bórágy és Bátyú közt, mint Somnál. Ha azonban Csapról indul el a munkácsi vonal, az esetben a Beregszász és Csapközi központ fog valószínűleg elfogadtatni. Egyébiránt sok függ attól is, hogy az állomás közel eshet a mai meglévő kőúthoz, illetőleg országúthoz. Ha feljössz Pestre, megbeszéljük ezen dolgot, veled majd közlém a dolgokat. Attól ne tarts, hogy ha tagod [birtokod] hasítja a vasút, kellő kárpótlást ne nyerj.”²¹

²⁰ Lónyay Menyhért Lónyay Alberthez, 1868. augusztus 28. MOL Filmtár, 34 861.

²¹ Lónyay Menyhért Lónyay Alberthez, 1868. június 10. MOL Filmtár, 34 861. (Saját kiemelés.) Az Északkeleti Vasútról: Ujhely, 1910, 179–184.

Lónyay tehát a nemzeti érdekek fő védelmezőjeként a kormányon belül magának tartotta fent az állomás kijelölésének jogát. Testvére előtt racionális érveket sorakoztat fel: az ország javát az szolgálja a legjobban, ha a nyomvonal és a leendő állomás kellően figyelembe veszi az elágazási lehetőségeket és a meglévő úthálózatot. A legidősebb fiú nem dönthet rosszul, hiszen a családi vagyon értéke mindenképpen növekedni fog a beruházással (a szállítási lehetőségek bővülése és az állami kisajátítás révén). Lónyay bár az előírások betartásával járt el, mégis nyilvánvaló, hogy a családi vagyon gyarapítása érdekében kilépett „az állam szolgálja” pártatlan szerepéből.

Így járt el 1868 decemberében is, amikor egy ellenzéki képviselőtársa arra irányuló javaslatát, hogy a gömöri vasútvonalhoz hasonlóan a nyíregyháza–ungvári mellékvonal is kapjon állami kamatgaranciát, melegen támogatta, szigorúan nemzetgazdasági megfontolásokból, mondván lehetővé válik ezáltal az ungvári kincstári uradalom erdősegeinek értékesítése. A képviselőház egyhangúlag áldását adta az újabb állami tehervállalásra. Testvére előtt azonban már korántsem az országos érdekek szempontjából ítélte áldásosnak a család birtokai között létesülő vasúti összeköttetést:

„Nemde nagyszerű dolog Tuzsér–Bátyu–Som közt vasúti összeköttetés. Ily gyönyörű jövőt még álmodni sem mertem. Isten veled. Közöld ezen jó hírt édesanyánknak. Annyival inkább örvendek ezen, mert így édesanyánk a legrosszabb időben is eljöhethet Somból Tuzséra vasúton...”²²

Később sem késlekedett közbenjárni a kormányzati hivataloknál, ha veszélyben érezte a vasút megálmodott nyomvonalának megvalósulását. Érvelésében ezúttal is ügyes összhangot teremtett a családi és a közérdek között:

„Vettem kedves soraid, azonnal nagy Zetter mordiót [éktelen lármát] csináltam a közlekedési ministériumnál, nem a te érdeked megemlése miatt, de államérdekből, mert a vonalnak, ahol csak lehet rövidnek kell lenni, ezt követeli a forgalom érdeke, ezt kívánja a vállalt biztosítás te-

²² Lónyay Menyhért Lónyay Alberthez, 1868. december 6. MOL Filmtár, 34 861.

herkönyítése. [...] így legalább szebb is lesz a vonal, s a te kívánságod is teljesedésbe megy.”²³

Ha egy postai levélben nem is lehetett teljesen őszinte, naplójában már leplezetlenül fogalmazhatott. A nemzetgazdasági indokok helyett itt már pusztán az önérdek jelenik meg: „ezen ministeri tanácsban vittem keresztül az ungvár-nyíregyházi vasútvonalat, mi engem személyesen mindenek felett érdekel”.²⁴

Ezen a ponton – megtörve az időrendet – gróf Andrassy Manó 1873. február 11-én közzétett szokatlan hangvételű nyílt levelére kell kitérnünk. A levél a *Pesti Napló* szerkesztőségét szólította meg, de valódi címzettje gróf Lónyay Menyhért, a hivataláról néhány hónapja leköszönt miniszterelnök volt. Andrassy Lónyay képviselőházi beszédére reagálva a nyilvánosság előtt vonta kérdőre hajdani iskolatársát az állam által támogatott vasútépítkezések ügyében. Andrassy legfőképp azt kifogásolta, hogy míg a magyar ipar fejlesztése miatt elsőrendű fontosságú gömöri vasútvonal befejezetlenül áll, addig a „vicinális” jelentőségű Nyíregyháza és Csap közötti vasútpálya az eredeti törvényhozói szándéktól eltérően állami garanciával épülhetett meg, és azt már át is adták a forgalomnak. Ugyan a levél a vádat a maga nyersségében nem mondta ki, mégis egyértelműen kivehető, hogy Andrassy az eljárás egyetlen magyarátát abban látta, hogy Lónyay szabolcsi és beregi birtokai e vasútvonal mentén terülnek el, azaz a politikus saját családja érdekeit fontosabbnak tartotta az ország érdekeinél.²⁵ Vizsgáljuk meg kissé részletesebben, hogy vajon Lónyay magatartásával kapcsolatban pontosan mi is váltotta ki Andrassy Manó haragját.

Megítélésünk szerint kettejük ellentéte pusztán anyagi természetűnek tekinthető, és semmiképpen sem vezethető vissza a két volt iskolatárs és családjaik eltérő erkölcsi felfogására. Mint arra már utaltunk, az Andrassy családnak elsőrendű érdeke fűződött a Gömör megyei vasipar fejlesztéséhez és az e vidéken található vasgyáraik bekapcsolásához a hazai vasútépítkezésekbe. Ehhez minden tőlük telhetőt meg is tettek. Andrassy Gyula két testvére, Manó és Aladár nemcsak a vidék helyi politikai élete felett őrköd-

tek (ti. 1860 és 1873 között egymást váltogatva ültek a gömöri és a zempléni főispáni székben), de nagybátyjukkal, Györggyel kiégésülve a felvidéki vastermelés fölött is döntő befolyást szereztek (erdőségeik, érctelepeik és iparvállalati tisztségeik révén). Manó például beruházásai és a környező kohók felvásárlása folytán 1869-re megháromszorozta nyersvastermelését. A további növekedéshez azonban elengedhetetlen volt, hogy az ipartelepeket vasút kösse össze egymással és a fővonalakon keresztül az ország távolabbi pontjaival, illetve a külfölddel, mert csak így juthattak jó minőségű feketeszénhez, illetve a síngyártással és a vasútépítkezésekkel összefüggő további megrendelésekhez az Andrassy-féle üzemek. „A felvidéki birtokos vasgyárosoknak hóna alá kell nyúlni” – sürgette maga Andrassy Manó is az állami szerepvállalást.²⁶ Az országgyűlés indokoltan tartva a gömöri vasgyárosok kérését, Lónyay pénzügyminiszter előterjesztésére elfogadta az 1868. évi XLIX. törvénycikket, amely elrendelte, hogy az iparvidék kapujáig állami pénzből épüljön vasút (Miskolctól), onnan pedig a liberális gazdaságfilozófián alapuló konstrukció szerint magánerebből az egyes ipartelepekig. Az állam a továbbépítés költségeinek egyharmad részét – de legfeljebb 100 ezer forint/mérföld összeghatárig – vállalta magára.

Az állami építésű pályaszakaszt 1871 nyarán már át is adták a forgalomnak, ám a továbbépítéshez szükséges magántőke nem gyűlt össze, így az engedélyokmányt visszavonták, és végül állami pénzből épült ki ez a vonalszakasz is (1870: XXXI., 1871: XXXVII. és 1872: X. tc.). A vasút az ipartelepekig azonban csak 1874 közepén ért el. E késlekedés minden bizonnyal komoly bevételkiesést okozott a gömöri vasiparnak, így az Andrassy családnak is, hiszen a legnagyobb építkezések addigra már lezajlottak, és 1873-ban kitört a válság. Érthető tehát Andrassy Manó 1873 eleji elkeseredése.

Másként alakult viszont a Lónyaynak oly fontos nyíregyháza-ungvári másodrendű vonal sorsa. A kormány eredeti (Lónyay által jegyzett) előterjesztésében ez a vonal még nem szerepelt az állam által támogatni kívánt infrastrukturális beruházások között. Ám, mint láthattuk, 1868 decemberében ellenzéki kezdeményezésre és magának Deák Ferencnek a módosító indítványára e pálya is bekerült a központilag segélyezendő építkezések körébe a gömöri

²³ Lónyay Menyhért Lónyay Alberthez, 1869. május 5. MOL Filmtár, 34 861.

²⁴ *Lónyay-napló*, 1870. március 24. MOL Filmtár 37 155.

²⁵ *Pesti Napló*, 1873. február 11., 34. sz. (reggeli kiadás).

²⁶ Idézi Katus, 2005, 252.

iparvasútnál alkalmazott konstrukció szerint (1868: XLIX. tc. 2. §). 1870-re azonban Lónyay számára világossá válhatott, hogy a neki kedves pályaszakasz gyors megépítése magántőkéből és az azt kiegészítő állami segélyből nem lehetséges, ezért tárcája együtt a közlekedési minisztériummal – a közforgalom és az államkincstár érdekeire hivatkozva – javasolta a kamatbiztosítás megadását, valamint azt, hogy a pálya kiépítésére szóló engedélyt a térség fővonalait lefedtető Északkeleti Vasúttársaság nyerje el (testvére itt igazgatótanácsos volt). Az Andrássy Gyula vezette kormány mindkét kérést elfogadta, majd pedig a törvényhozás is (vö. 1870: XXVIII. tc.).²⁷ A szóban forgó vonalat 1872 augusztusa és 1873 februárja között, több ütemben nyitották meg a forgalom előtt.

A történetből világosan látható, hogy a két vasútépítkezés között elvben nem volt összefüggés, és a pénzügyminiszter nem vádolható sem mulasztással, sem azzal, hogy akadályt gördített volna a közérdek érvényesülése elé. Nem történt sem törvénytelen pénzmozgás, sem közvetlen anyagi károkozás. Ám, míg Lónyay a gömöri vasút esetében szilárdan tartotta magát a korábbi parlamenti és minisztertanácsi döntésekhez, addig a nyíregyháza–ungvári vasút megépítése ügyében kormányzati pozícióját kihasználva előnyöket járt ki saját régiója és családja számára. Eljárása ugyan formailag kifogástalan volt, mégis részrehajló működését a közvélemény előtt csak nehezen védhette. A „családi vasút” ügyét szóvá tevő ellenzéki képviselőknek adott válaszai rendszerint tudatosan félrevezetőek voltak, sőt időnként ellentmondtak a tényeknek:

„Miképp lett ebből a kamatbiztosítás nélküli vasútból, kamatbiztosítással engedélyezett vonal, erre nézve bővebb felvilágosítást az északkeleti vaspálya engedélyeseitől nyerhetni. Én csak annyit mondhatok, hogy amennyire én emlékezem, ezen pálya engedélyezése akkor következett be, midőn én a minisztériumnak és a háznak tagja már nem voltam” – válaszolta például 1873 januárjában.²⁸

²⁷ Lásd a nyíregyháza–ungvári vasút kamatbiztosításáról szóló közmunka- és közlekedésügyi minisztériumi iratokat: MOL K. 173. 1870–9–2795.47. cs., és K. 246. 1870. 69. cs.; valamint a minisztertanács határozatait: Mtj. 1870. március 20. 6. p. és 1870. március 24. 3–4. p. MOL K. 27. 9. d.

²⁸ Lásd Lónyay Menyhért felszólalását: *Képviselőházi Napló*, 1872/75, 73. ülés, 1873. január 25., III. köt. 250.

A bevételkiesés miatt Lónyayt hibáztató Andrássy Manó ellenakciója nem váratott sokáig magára. A pénzügyi tárca ugyanis hosszabb idő óta azon dolgozott, hogy a Hunyad megyében található kincstári vasgyárakat külföldi tőke bevonásával modernizálja és termelésüket fokozza. 1870 májusában, Lónyay távozásának napjaiban, az aláírás előtt álló megállapodást azonban naplójának tanúsága szerint éppen Andrássy gátolta meg:

„Reggel jókor még a miniszteriális sürgős teendők foglaltak el, midőn még a beszédem akartam utoljára átnézni, betoppan Andrássy [Gyula] és a vajdahunyadi vasgyár iránti szerződés megkötése iránt protestált. Mint később megtudtam, de mint ő maga is sejteté, Andrássy Manó akadályozá, ő szólott vele. Földváry Miklóstól tudom, hogy A. Manó pedig azért akadályozá, mert 50 000 forint schabot [sápot] követelt a Franco Banktól s mert meg nem adák mindjárt, megakarván akadályozni, meg is kapja a díját, ha megkötetik, mit ki is fog vinni, legalább megígérte. Annyit fáradtam és terveztem ez ügyben, hogy sajnálom miszerint nem én köthetvén meg, de remélem mégis meglesz. Nem szép jelenség, hogy annyira éhesek a képviselők és befolyásos egyének ily díjak elnyerésére – mi majdnem minden vasútnál előfordult.”²⁹

Lónyay optimizmusa azonban megalapozatlannak bizonyult, mert a megállapodást csak miniszterelnöksége alatt, 1872-ben sikerült tető alá hozni, ám mire a végleges szerződést 1873 áprilisában megkötötte a kormány a Franco–Osztrák és a Franco–Magyar Bankkal, valamint a londoni székhelyű Erlanger-bankházzal, addigra beköszöntött a túltermelési válság és a pénzügyi krach.³⁰

A beruházások elmaradása végzetes hatással volt Lónyay magánvagyonára. Adataink szerint ugyanis éppen 1870 körül vásárolt több részletben közel 19 ezer hold területű birtokot Hunyad megyében. Lónyay tehát – eltérve az 1868-ban önmaga számára megfogalmazott erkölcsi elvektől – igyekezett vagyona gyarapítására is felhasználni saját kormányzati információit, döntéseit (bár az nem állítható, hogy elsődlegesen a magánhaszon keresése miatt szorgalmazta volna a szerződés megkötését). Leveleiből kiderül,

²⁹ *Lónyay-napló*, 1870. május 24. (Visszaemlékezés május 21-re.). MOL Filmtár 37 155.

³⁰ Mtj. 1872. július 1., 5. p. MOL K. 27. 17. d., valamint: Sándor V., 1954, 175–176.

hogy a vasgyártás beindulásával összefüggően jelentős haszonra számított a fakitermelésből és értékesítésből, de nagy reményeket fűzött a birtokán található vasérc kibányászásához és feldolgozásához is. Számításaiiba azonban ezúttal hiba csúszott, mert hunyadi birtokait nem sikerült jövedelmezővé tennie: 1884-ben bekövetkezett halálakor itt elterülő földjeit már több mint 400 ezer forintnyi adósság terhelte.³¹ Ezzel szemben Andrássy Manó mind a gömöri vasút késedelmes megépítését, mind pedig a válságot sikeresen átvészelt, és 1880-ra üzemei Magyarország nyersvastermelésének 14%-át adták.³²

A fentiekhez hasonló történet olvasható a balközép párti Ghyczy Kálmán visszaemlékezésében is. A Komárom városából megválasztott ellenzéki politikus szerint Lónyayt csupán az foglalkoztatta 1868 vége felé, hogy miként tudná az apósa, majd felesége vagyonát képező Lánchíd-részvényeket minél gyorsabban és előnyösebben készpénzre váltani. Ghyczy beállítása szerint Lónyay ebbéli igyekezetében még arra is képes volt, hogy egy régió (vagy akár az egész ország) boldogulását megakadályozza:

„Történt ezen országgyűlés végnapjaiban az is, hogy Lónyay p.ü. miniszter, kiről tudva volt, hogy ipa Kappel pesti bankár után sok Lánchíd actiája [részvénye] van s azokat drágán szeretné eladni, törvényjavaslatot hozott be, amelyben a dolognak bővebb kifejtése nélkül, a Lánchídnak államosítása, vagyis az actiák beváltása elvileg elrendeltetett. Javaslatának tárgyalásánál Lónyay hozzám jött a teremben s mivel ugyanakkor volt elhatározandó az is, hogy [az] akkor tervezett Stroussberg-féle északi pálya csak Érsekújvárig vagy Komáromig vezetessék-e, azt kérdezte tőlem, hogy akarom-e ezen pályát Komáromig vezetetni s midőn természetesen igenlőleg nyilatkoztam, arra szólított fel, hogy pártoljam a Lánchíd államosításának azonnali elrendelését, ezt én kereken megtagadván, Lónyay a kérdéses vasutat csak Érsekújvárig javasolta vezetetni.”³³

A képviselőház 1868. december 4-i ülésén foglalkozott az állandó vasúti és pénzügyi bizottság határozati javaslatával, amely Komáromtól Érsekújváron és Nyitrán át a kassa–oderbergi vaspá-

³¹ Bővebben: Cieger, 2008, 492–493. és 501.

³² Az Andrássy család vasműveiről: Sándor V., 1954, 144–164.

³³ Ghyczy Kálmán visszaemlékezései, 1868 vége. MTAK Kt. Ms 4851/79. 236–237.

lyáig vezetendő vonal engedélyezését ajánlotta. Ezzel szemben a kormány nevében Lónyay egy másik, Komáromot elkerülő nyomvonal mellett szólalt fel, amely mind Pest, mind „ama vidék érdekeinek is leginkább megfelel”. A Ház a pénzügyminiszter érvelését fogadta el.³⁴

A másnapi ülésen viszont a Lánchíd megváltásának ügye került elő, amely lényegében már 1867 tavasza, a Buda-Pest fejlesztését kiemelt kérdéseként kezelő Andrássy-kormány megalakulása óta a minisztertanács napirendjén szerepelt. A gyorsan növekvő főváros közlekedési helyzetének javítására igen hamar felmerült egy második Duna-híd felépítése, ezt azonban a Lánchídtársulat privilégiuma megakadályozta.³⁵ Éppen ezért meglehetősen széles körben ismert volt a kormány azon szándéka, hogy a társulat részvényeinek megvásárlásával megváltja ezt az előjogot. A közlekedési és a pénzügyminisztérium erre 1868 őszén teremtett alkalmat azzal, hogy javaslatba hozta a pesti és a budai pályaudvarok között a vasúti kapcsolat megteremtését egy dunai vasúti híd felépítésével. A javaslat képviselőházi tárgyalásán azonban több hónapja is idő előttinek és előkészítetlennek tartotta a híd államosításának tervét, amely szerintük még azzal a nem kívánt következménnyel is jár, hogy a kormányzati szándék nyilvánosságra kerülésével a részvényárak aránytalanul megemelkednek. A képviselőház ezért Ghyczy Kálmán határozati javaslatát elfogadva, december 5-én az ügyet részletes kidolgozásra visszaadta a kormánynak, és a következő országgyűlési ciklusra halasztotta annak megtárgyalását.³⁶

A tények tehát Ghyczy Kálmán visszaemlékezését hitelesítik, mégis ez a történetet inkább egy kicsinyes politikusi bosszú meg-

³⁴ Lásd Lónyay Menyhért beszédét: *Képviselőházi Napló*, 1865/68, 333. ülés, 1868. december 4., XI. köt. 323–324. Ugyancsak a Komáromot elkerülő pálya mellett hoz fel érveket az Első Magyar Pozsony–Nagyszombati Vasúttársaság beadványa, 1868. február 5. MOL K. 173. 1868–9–5108. 18. cs.

³⁵ Az összekötő vasúti híd építésének ötlete: Mtj. 1867. július 12. 1. d. 11. p. A Lánchíd privilégiumát az 1836. évi XXVI. tc. még nem, csak a br. Sina György bankárral kötött 1838-as szerződés tartalmazza, amelyet az 1840. évi XLIX. tc. is megerősített. Lásd erről: Deák–Lanier, 2005, 45. és 62. Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter elhamarkodottnak ítélte a megváltást, és kétségbe vonta a Lánchídtársulat kiváltságának érvényesíthetőségét. Különvéleményét a minisztertanács jegyzőkönyvében is megörökítette: Mtj. 1869. április 26. 6. d. 1. p.

³⁶ Ghyczy Kálmán határozati javaslatát lásd: *Képviselőházi Napló*, 1865/68, 334. ülés, 1868. december 5., IX. köt. 358.

nyilvánulásának tűnik (az azonban nem teljesen egyértelmű, hogy ki is a bosszúálló), mint valamiféle tudatos és önző részvénytulajdonosnak. Lónyay „bűne” legfeljebb abban állt (ám erre sincs bizonyíték), hogy személyes céljai érdekében megpróbált egy-két évvel korábbra hozni egy egyébként racionális kormányzati döntést. A Lánchíd államosítása ugyanis egy tudatosan átgondolt városfejlesztési terv nélkülözhetetlen eleme volt. Az 1870-ben elfogadott és a híd megváltását szabályozó törvényeket (1870: X. és XXX. tc.) a kormányon belül elsősorban Andrássy Gyula szorgalmazta, a Lánchídtársulattal Festetics György miniszter folytatta a tárgyalásokat, majd pedig az új pénzügyminiszter, Kerkapoly Károly kötötte meg a szerződést, végül a képviselőház érdemi vita nélkül becikkelyezte azt. Ugyanakkor az is tény, hogy Lónyay a döntés következtében tisztos hasznot könyvelhetett el felesége részvényei után: az 1841-ben kibocsátott Lánchíd-részvények árfolyama éppen 1868 decemberében érte el először az 500 forintos névértéket (az 1850–1860-as években mindössze 60-80%-on álltak), majd az államosítás hírére gyorsan emelkedni kezdett az ár, végül 690 forintot váltotta meg a papírokat az állam. A Lónyay-Kappel család haszna tehát, az eredetileg tulajdonukban lévő részvénytulajdonosi részzel számolva, három évtized után 138%-os volt, ami 72 630 forintnyi tiszta nyereséget jelentett.³⁷

A teljesség kedvéért megjegyzendő, hogy a kormány szándéka szerint Komárom sem maradt volna vasút nélkül, ugyanis a Magyar Északnyugati Vasút kiépítését szabályozó 1870. évi XLI. törvénycikk 8. paragrafusában úgy rendelkezett, hogy az érsekújvári-komáromi szakaszt két és fél éven belül át kell adni a forgalomnak (igaz, a gyakorlatban erre a városnak 1910-ig kellett várnia).

Hiába tűnik a vagyoni gyarapodás ezúttal tisztességesnek, mégis a Lónyayval szemben megfogalmazott önző haszonlesés vádja sokak számára újabb megerősítést nyert az ügy kapcsán.

³⁷ A Lánchíd-részvények árfolyamának alakulásáról: Deák-Lanier, 2005, 57–65. Lónyay apósának, Kappel Frigyesnek, a reformkor egyik legjelentősebb terménykereskedőjének 1848 márciusában 377 részvénye volt, 187 500 forint értékben: Gyömrei, 1957, 255. Azt nem tudjuk, hogy Kappel vagy Lónyay később vásároltak-e, illetve adtak-e el részvényeket. E részvénytulajdonosi részzel számolva, Lónyay 1870-ben 260 130 forinthez jutott a híd megváltásával. Mindenképpen túlzottnak tartjuk azt az állítást, miszerint Lónyay közel egymillió forintot nyert volna az eladáson. Lásd: *A Hon*, 1872. június 24., 144. sz. (esti kiadás).

Változó közhangulat

A fenti példákkal nem a dualizmus kori politikusok kirívó erkölcsi romlottságát szerettük volna bizonyítani, hanem azt feltérképezni, hogy milyen közéleti magatartást engedélyezett számukra saját politikusi értékrendjük és erkölcsi érzékük. Véleményünk szerint az imént felsorolt esetek a még megengedhető és a már megengedhetetlen cselekedetek határmezsgyéjén helyezkedtek el, legalábbis az adott politikus saját, illetve a kormányzó elit mércéje alapján. Vásárolnak, eladnak, engedélyeket osztanak, állásokat halmoznak, és mindezt találnak önmaguk előtt felmentést is, mindazonáltal igyekeznek takargatni ezen ügyleteket a nyilvánosság előtt. Az eliten belül a legtöbbször hallgatás vette körül az efféle eseteket: tudtak egymás lépéseiről, zárt körben kifogásolták is azokat, időnként még célozhattak is rájuk a képviselőház ülésstermében vagy a sajtóban, de a legritkább esetben rontottak nyíltan egymásnak ilyen ügyekben (erre példa Andrássy Manó levele). Naplóból és magánlevelekből, esetleg hagyatéki vagy üzleti iratokból, illetve később készült visszaemlékezésekből ismerhetők meg az idevágó praktikák.

A még megengedhető és a már megengedhetetlen cselekedetek határvonala azonban értelemszerűen nem jelölhető ki egyértelműen, annak helyzete személyenként (nézőpontonként) változhat, és az időben előrehaladva is módosulhat. Lónyay Menyhért miniszterelnök például az őt ért vádakra 1872-ben így válaszolt:

„[...] vagyonom eredete a munka és takarékoság s célszerű, rendes kezelés – hozzájárul ehhez a szerencse – holott az igaztalanul szerzett kincsek szétbomlanak. Elmondhatom Széchenyivel: midőn hazám javát s anyagi jólétét előmozdítani igyekeztem, a magamét is növeltem. Igenis ez teljesült rajtam s erre büszke vagyok. Midőn önök pihentek, visszahúzódtak, én munkás voltam. [...] Talán jobb szeretnék oly minisztereket, kikre nézve egészen közömbös, szaporodék e a haza előmenetelével az ő előmenetelük?”³⁸

Jegyzeteiben máskor is hivatkozott tanítómestere, Széchenyi István közéleti magatartására, mondván, ő a közérdeket sosem fe-

³⁸ Lónyay Menyhért beszédvázlata, 1872 ősze. MTAK Kt. Ms. 5307/49.

ledte, de azt vallotta, hogy az ország fejlesztésével igenis összefér saját vagyonának gyarapítása: „ő tőle hallám midőn méltó indignátussal [felháborodással] mondá, helyesen cselekszem midőn ha a haza javát mozdítom elő, a magam vagyonát ez által szaporítom.” Lónyay azonban sietett kijelenteni, hogy „soha semmi körülmények közt nem rendeltem alá a közérdeket mások vagy magam érdekének.”³⁹

Jól látható, hogy Lónyay több szempontból sem saját évtizedének erkölcsi mércéjét alkalmazta önmagára. Sértett büszkeséggel, de öntudatosan vállalta, hogy magatartásával kortársaihoz képest eltérő mentalitást képvisel: egyfelől azért, mert már az 1850–1860-as években, tehát a „passzív ellenállás” időszakában is gazdasági vállalkozások beindításán fáradozott, másfelől pedig azért, mert Széchenyinek a közérdek és a magánhaszon viszonyáról vallott reformkori felfogását osztotta. Lónyay egyébként nem állt teljesen egyedül e nézetével a kiegyezést követő években. Besze János kormánypárti honatyja például hasonló véleményének adott hangot a képviselőház egyik ülésén:

„Egyébiránt én nem kárhoztatom azt, ki a haza érdekével karöltve járó saját érdekét tartja szemelött, és Széchenyivel tartok, ki azt mondá: Igyekezzél magadnak szerezni, de úgy, hogy hazádnak is hasznára légy.”⁴⁰

Csak hogy a Széchenyi által képviselt közéleti magatartást már az 1830–1840-es években is érte bírálat. A nemesség és az arisztokrácia zöme meglehetősen bizalmatlanul tekintett a pénzügyekkel való foglalatosságra (például a kereskedelemre, az ipari vállalkozásra). Az e téren sikereket felmutatókat pedig eleve gyanakvással szemlélte.⁴¹ Széchenyit néhány ellenfele Sina György bankárral fenntartott üzleti kapcsolatai miatt támadta („azt mondják, hogy eladtam magamat Önnek, hogy alaposan meggazdagodjak”), illetve azt vetették a szemére, hogy a Lánchíd felépítését csak saját hídrészvényei értékének az emelése érdekében

³⁹ Lónyay Menyhért beszédvázlatai, 1872 ősze. MTAK Kt. Ms. 5307/41. és 5307/52.

⁴⁰ Lásd Besze János felszólalását: *Képviselőházi Napló*, 1865/68, 333. ülés, 1868. december 4., IX. köt. 323.

⁴¹ Pach Zsigmond Pál szerint az „üzleti szellem” a 18. század végétől válik összegegyeztetetlenné a nemesi- főúri mentalitással: Pach, 1982. Ehhez még lásd: Hanák, 1983.

szorgalmazta. Igaz, a közélet legtöbb szereplője méltatlannak ítélte ezeket a vádakokat és támogatásáról biztosította Széchenyit (például Kossuth is).⁴²

Úgy tűnik azonban, hogy az 1870-es évek elejére jelentősen megszigorodtak a politikusok közéleti működésével szemben támasztott közösségi normák, erkölcsi elvárások. A közéleti szereplés és a magánéleti cselekvés között húzóódó határ élesebbé és merevebbé vált. E változás legfőbb oka nyilvánvalóan az 1867 után kiépülő új gazdasági és politikai rendszer működési zavaraiiban keresendő. A közvélemény egyre nagyobb része számára váltak láthatóvá (sőt élettapasztalattá) a gyors gazdasági fejlődés negatív jelenségei: a pénzintézetek és az üzleti vállalkozások csődje (ez már az 1869-ben bekövetkezett ún. kis válság nyomán megindult), a pénzügyi problémák miatt befejezetlenül álló vasútvonalak (különösen a Keleti Vasút építése körüli botrányok), az értékét veszítő részvények stb. A felsorolást a politikai élet visszasságaival folytathatjuk: a választások körüli korrupció, a gazdasági ügyletekbe bonyolódó képviselők magatartása, az országgyűlési munkát sokszor megbénító személyeskedő csatározások és a pártok bomlása egyre nagyobb elégedetlenséget váltott ki.

Az itt említett jelenségekből fakadó közhangulat sajátos leképeződésének tekinthető a szépirodalmi alkotásokban megjelenő, a politika világával kapcsolatban megfogalmazott határozott erkölcsi bírálat. A szépírók meglehetősen korán felfigyeltek már arra, hogy az akkoriban formálódó új gazdasági elit, szakítva a korábbi szerepfelfogásokkal, egy merőben eltérő szocializációs háttér és mentalitás birtokában kíván bekapcsolódni a gazdaság és a politika világába: „Korunk az ipar, a kereskedés, a pénz kora”, „jogtudósok helyett mérnökök, táblabírák helyett anyagi vállalatok vezetői lépnek előtérbe” – vette észre ezt a folyamatot Kemény Zsigmond 1853-ban. Kemény azonban akkor még bizakodva írt arról, hogy az új elit folytatni fogja elődei hagyományait, és a nemzeti kultúra (különösen a magyar nyelv és irodalom) hathatós támogatója válik belőle.⁴³

⁴² A Széchenyit érő támadásokról: Deák-Lanier, 2005, 9.; Varga, 1983, 148. Széchenyi a vádakra válaszul újsághirdetések útján ajánlotta fel megvételre Lánchíd-részvényeit.

⁴³ Kemény (1853), 1971, 186–189.

Arany János fia, Arany László – aki maga is állami, majd pénzügyintézeti tisztviselő volt – 1868-ban írt *Tűnődés* című versében azonban már az új korhoz fűződött remények, álmok szertefoszlásáról szólt:

Künn a világ vigalma, zajja,
S a „honfiség” lármás zshivajja
Tompult morajba vész.
[...]
Mily felfuvott, önhitt dicsekvés,
Kótya-vetye, koncon veszekvés,
Dobot ver az ima;
Nincs időnk az *időre* várni,
S mit szánk, szemünk, meg bír kívánni,
Mind *kell*, egyszerre, ma.⁴⁴

Kiábrándultságának az 1872-ben napvilágot látott verses regényében, *A délibábok hőse*iben is hangot adott. Főhőse, Hübele Balázs európai tanulmányúttjáról nemzetjobbító tervekkel tér vissza hazájába, ám visszaretten, amikor a fővárosban csupán „rút üzérkedést, szennyest zshivajt” lát, és elborzadva fordul el attól, amit a becsületüket vesztett politikusokról tudni vél:

Bank, társaság, egylet nő, mint a gomba,
S Balázs örömmel mindezt élvezi;
Belévegyül az élénk mozgalomba,
Hisz a hazát dicsővé ez teszi;
Külföldi tőkék jönnek forgalomba,
Franc, belga, angol meg se kérdezi
Kinek, mi célra, mily pénz s mennyi kell;
Szilárd s korlátlan a magyar hitel.

Szegény Balázs! Őt a közügy vezérli
S nem nézi, hogy más ember úgy tesz-e?
De míg bizalmát szertesztét fecsérli,
A többi honfinak van ám esze;

⁴⁴ Arany László: *Tűnődés*. In: Arany, 1960, 122.

Bölcs ember a köz-jót ugyan beszél,
Hanem maga felé hajlik keze;
S Balázs hányódva köztük össze-vissza,
Most kezdi látni: mit rejt a kulissza.

[...]

És lát – de sokkal többet látni képzel:
A sok nagy ember mind hitvány üzér,
Az államférfit megvehetni pénzzel,
S még ára is szabott, hogy mennyit ér;
Mi haszna lelkesül és küzd vitézen
A közlegény, midőn gaz a vezér?
Honszerelem, becsület hova tűnt el?
Megette egy száz gyomrú szörny: a schwindel.⁴⁵

Igen hasonló képet festett e korszakról az egy darabig ugyan csak kormánytisztviselőként tevékenykedő Asbóth János is. 1873-ban *Három nemzedék* című munkájában Deák Ferenc méltatása közben a korabeli közéletet „undor vásári zaj”-ként jellemezte,⁴⁶ 1878-ban megjelent regényében, az *Álmok álmodójában* pedig több oldalt szentelt a „rothadás útján” haladó ország bemutatásának. A főhős, Darvady Zoltán úgy dönt a regény lapjain, hogy elhagyja az általa oly nagyon szeretett Magyarországot annak fojtogató erkölcsstelensége miatt:

„Nem-e láttuk, hogy azok, akik az ország előtt az elvek csatájának nagy harcjátékát úzték, békésen bujkáltak össze a színpalak közt, hogy osztozkodjanak azokban az üzletekben, melyek a haza felvirágoztatásának ürügye alatt, országos megvesztegetésül találtattak fel? [...] Nem-e láttunk embereket, akik roppant összegeket költöttek a képviselőségért, remélvén, hogy ezáltal még nagyobbakat nyerhetnek? [...] Nem láttuk-e éveken át csaknem a szükségszerűségnek elkerülhetetlenségével nyilvánuló tény, hogy valahányszor új miniszter jött, akinek az ország valamely vidékén jószága volt, az a vidék, az a jószág vasutat kapott? Nem láttuk-e, hogy a becsületet a haszonlesés, a hazafiségot rideg önzés, a kitűnőség vá-

⁴⁵ Arany László: *A délibábok hőse*. In: Arany, 1960, 191–192.

⁴⁶ Asbóth János: *Három nemzedék*. In: Asbóth, 2002, 49.

gyát a kitüntetés szomszárja, a tekintély tiszteletét a hatalom előtt való hunyászzkodás váltotta fel? Oh, hogy az ijesztő erkölcsi romlás oly hirtelen tudott meghonosodni és oly súlyosan tudta megingatni az egykor tündöklő magyar becsületet!”⁴⁷

Az irodalom felől hallatszó kritika szerint tehát, a Kemény Zsigmond által is előre jelzett átalakulás az eliten belül igen hirtelen és nagy zajjal következett be, ezért egyrészt a régi vezető réteg által képviselt számos érték elsikkadt (például a közérdek fontossága, a jótékonyosság, a nemzeti kultúra ápolása). Másrészt az új gazdasági elit, amely számára az önzés, a magánhaszon keresése vált kizárólagossá, korrumpálta a – lassabban, de ugyancsak átalakuló – politikai vezetőréteget is (az ő hozzá nem értésüket, kapkodó felszínességüket figurazza ki *A gavallér-politikusok* című, 1869-ben megjelent versében ifj. Szász Károly).⁴⁸ Az elit erkölcsi romlottsága pedig rossz példaként szolgál az egész társadalom számára, amely végső soron Magyarország belső tartásának és külső tekintélyének a megrendüléséhez vezethet.

Ha Arany László és Asbóth János munkái nem is jutottak el feltétlenül a szélesebb olvasóközönséghez, de Jókai Mór regényeinek népszerűségéhez nem férhet kétség a korszakban. A Jókai-regények Magyarország-képe egyszerre tekinthető a korabeli viszonyok tükröződésének (és benne Jókai álláspontja kifejezésének), illetve egy, a közgondolkodást befolyásoló, mentalitásformáló elképzelt világnak. Éppen ezért fontos kiemelni, hogy Jókai regényeiben az üzletemberek, a bankárok döntően negatív szereplőként jelennek meg (akik a pénzügyi csődökkel rendszerint elnyerik méltó büntetésüket). A zömmel idegen származású, az embereket kihasználó és azonnali haszonra törekvő tőzsdés figuráját az író több alkalommal is szembeállítja a megfontoltan gyarapodó, tisztességes mérnök, ipari (kis- és közép-) vállalkozó alakjával. Már az 1863-ban megjelent *Felfordult világ* egyik szereplője így fogalmaz:

„[...] én az iparnak és a spekulációnak nem vagyok ellene; sőt ha ésszel és becsülettel viszik a kettőt, hazafiúi feladatul is szépnak találom; de utá-

⁴⁷ Asbóth János: *Álmok álmodója*. In: Asbóth, 2002, 115–116. Arany és Asbóth (illetve nemzedékük) illúzióiról és csalódásairól például: Szajbély, 1995; Láncki, 2001, 36–52.

⁴⁸ Szász, 1869.

lom a szédelőket, ezeket a senki- és semmiembereket, akiknek semmi vállalatuk sincs, mint a szerencse, a börzei árapály, akiknek minden mesterségük a contremine [az árak esésére alapított spekuláció], akik milliommossá lesznek anélkül, hogy valami iparágat felemeltek volna; de azért elismert tekintélyek; díszpolgárok, jótékony intézetek elnökei, közhasznú társulatokban választmányi tagok, protektorok, mecénások, hercegek! S ha kérdi az ember: miért? Azt feleli rá, hja, mert ez nagy ember; de miért? Milliomai vannak! Hol vette? Nem tudja senki.”⁴⁹

Mégis e probléma legrészletesebb és legismertebb kifejtését az 1870-ben napvilágot látott *Fekete gyémántok*ban, Berend Iván és Kaulmann Félix magatartásának szembeállításában találhatjuk meg.⁵⁰

A korrupció témája mint a tisztességtelen vagyonszerzés egyik lehetséges eszköze többször fölűnik Jókai 19. századról szóló regényeiben, például az igazságszolgáltatás lekenyerezése, a hadsereg működése (pl. élelmezése) vagy a vasútépítések kapcsán, igaz, mindig az 1867-et megelőző évekre, évtizedekre vonatkoztatva. Talán nem véletlen, hogy az író egy kormányzati politikus korrumpálásának a technikájával éppen az 1872-ben kiadott *Az arany ember*ben ismerteti meg az olvasót. Az 1820-as években játszódó regény főhőse, Timár Mihály nagykereskedő egy bécsi államhivatalnokot (minisztert) veszteget meg egy hasznot nem hajtó koronabirtok áron fölűl történő kibérlésével. E nagylelkű ajánlatért cserébe a császári hatóságok beszüntetik az ellene indított igazságügyi vizsgálatot, sőt nemesi címet kap, és még kitüntetésre is javasolhat valakit (leginkább saját magát).⁵¹

A korrupció közélet kifigurázásának Toldy István egy teljes színdarabot szentelt. A szintén 1872-ben megjelent *A jó hazafiak* négyfelvonásos vígjátéka a vasútépítkezéseket övező vármegyei praktikák világába kalauzol el bennünket. A megyén keresztülhaladó vasútvonal pontos nyomvonalának kijelölésével megbízott mér-

⁴⁹ Jókai (1863), 1963, 113.

⁵⁰ Az 1860-as évek elején játszódó regény címe eredetileg a „Hogyan kell meggazdagodni?” lett volna. A regény történeti háttéréről (pl. a vasútpanamákról, a külföldi bankárok spekulációiról) a kritikai kiadás jegyzetanyagából tájékozódhatunk: Jókai (1870), 1964a, 280–306. A gazdasági életről és annak szereplőiről a Jókai-regényekben kibontakozó képet elemzi: Fábri, 1991, 164–195.

⁵¹ A jelenet megtalálható: Jókai (1872), 1964b, 159–165.

nököt a helyi két párt minden eszközzel a számára kedvező döntésre igyekszik rábírní. A mérnök, bár meginog, de végül megőrizve tisztaságát, a nemzetgazdaságilag fontos irány mellett határoz.⁵²

A (pénz)vagyonot és a vagyonosodást övező kedvezőtlen kép szépirodalmi megjelenésével egy időben a politikai diskurzus szintjén is megfigyelhető, hogy a gazdagság fogalma negatív értéktalommal telítődik meg, legalábbis a szélsőbaloldali és a balközép párt perifériáján elhelyezkedő képviselők beszédeiben, valamint az ellenzéki vármegyék felirataiban. E változás leginkább a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényjavaslat 1870 nyarán lefolytatott országgyűlési vitája során, a virilizmus bevezetése kapcsán elhangzott felszólalásokkal dokumentálható. A virilizmus intézményének, azaz a legtöbb állami egyenes adót fizetők (kvázi a legvagyonosabbak) automatikus törvényhatósági (vármegyei, városi, községi) bizottsági tagságának bevezetésében az ellenzék a társadalom mesterséges és igazságtalan osztályokba sorolását és ezáltal „osztálygyűlölség” gerjesztését, valamint egy újfajta (vagyon) kiváltságokon alapuló feudális rendszer kiépülését látta csupán. Miközben a kormánypárti honatyák a vagyonhoz és a vagyonos rétegekhez a magasabb műveltség, valamint az ország terheiből való jelentősebb részvállalás értékét társították, addig az ellenzék a többnyire „a vak szerencse” folytán szerzett vagyonhoz és birtokosaihoz az erkölcstelenséget és az önzést kapcsolták. Míg Henszlman Imre még csak a pöffeszkedő pénzembereket („az úgynevezett 'Geldbrotz' vajmi ritkán tekint messzebb pénzzacsckójánál”),⁵³ Máriássy Béla a „papiroshercegnek” hívta („mert hiszen a pesti piacon sok papírt, különösen vasúti papírt hoznak forgalomba”),⁵⁴ Schvarcz Gyula pedig a külföldi tőke képviselőit („melyek 1849 óta Magyarországon birtokokat vásároltak, gyárakat, üzleteket állítottak, tőkepénzöket behozták, de kik magyarul nem tudnak, a magyar közművelődéshez nem csatlakoznak”) támadta

⁵² Toldy, 1872. Toldy István Lónyay Menyhért bizalmasa volt, ekkor éppen a miniszterelnökségen dolgozott. Bírálata ezért vélhetően nem Lónyay ellen irányul, végjátéka inkább egy általánosan elterjedt gyakorlatot állít pellengérré.

⁵³ Henszlman Imre felszólalása: *Képviselőházi Napló*, 1869/72, 199. ülés, 1870. július 2., IX. köt. 81.

⁵⁴ Máriássy Béla felszólalása: *Képviselőházi Napló*, 1869/72, 204. ülés, 1870. július 8., IX. köt. 257.

beszédében,⁵⁵ addig mások már a pénzvagyonnal rendelkezők egészével, sőt általában a gazdagokkal szemben fogalmazták meg erkölcsi kifogásaikat. Bihar megye az országgyűlésnek küldött feliratában például ekképp érvelt:

„...nem tekinthetünk jogszerűnek olyan kiváltságot, melynek alapja sok esetben sajnosan érzé nem csak az értelmiség, hanem az erkölcsi érték hiányát is; – mely nagy részben a véletlen szerencse kedvezményének köszönve létét, tulajdonosa nem bír felmutatni oly érdemeket, melyek politikai jogok gyakorlására polgártársai fölébe emelhetik.”⁵⁶

Bobory Károly pedig úgy vélekedett, miszerint „maga a gazdagság még nem érdem, és nem képesség”, sőt ahol jogi kiváltságokkal kapcsolódik össze, és „hol a pénzarisztokrácia így kifejlik, ott veszve van a nemes eszméknek uralma, ott veszve van a lelkesítő hazafiságnak és szabadságnak hatálya, ott veszve van a nép jellemének tisztasága és becsületessége: ott minden pénz és csak pénz, ott a pénz egyértékű a becsülettel és eréllyel, ott eladóvá lesz a jog, becsület, a haza és szabadság.”⁵⁷ A munkásság érdekében gyakran szót emelő és radikális nézeteket valló Táncsics Mihály tekintett a leginkább haragvással a társadalom vagyonos rétegeire:

„Ha valaki meg akar egy országot hódítani, főképp azt nézi, hogy sokan vannak-e a nagy vagyonúak abban, mert tudja, hogy a nagy vagyonúak gazdagok, gazdagságuknál fogva kényelem ölébe süllyedve, elpuhulnak, sőt mi több, el is fajulnak és erkölcstelenné lesznek. Vannak dicséretes kivételek, azokra ezt nem alkalmazom. Tudjuk, mi gyümölcse szokott lenni rendszerint a vagyonnak, a gazdagságnak: az, hogy minél inkább emelkedik a vagyon egyeseknél – amely arányban nagyobbodik a vagyon,

⁵⁵ Schvarcz Gyula felszólalása: *Képviselőházi Napló*, 1869/72, 214. ülés, 1870. július 20., X. köt. 174.

⁵⁶ Bihar vármegye feliratát idézi Gyáni, 2005, 287–288. Ez az érvelés a bécsi Urakházában is elhangzott, lásd Anton Schmerling felszólalását 1873 tavaszán: „Egy sereg gazdag embert ismerünk, kikről fél évvel ezelőtt senki sem tudta, hogy léteznek. Ha azt kérdezi az ember, mi által lettek gazdagok, azon feleletet nyeri, hogy a pusztá véletlen juttatta őket vagyonhoz. Sem a műveltség magasabb fokán nem állanak, sem vagyonuknak megfelelő neveléssel nem bírnak...” Idézi: *Szombati Lapok*, 1873. április 12., 15. sz. (A corruptio Ausztriában).

⁵⁷ Bobory Károly felszólalása: *Képviselőházi Napló*, 1869/72, 202. ülés, 1870. július 6., IX. köt. 208–209.

a gazdagság – azon arányban szegényedik a sokaság, a tömeg, mert a nagyobb erő a kisebbet mindig magához vonja és az ily processusnak [folyamatnak, eljárásnak] jó következése természetesen nem lehet [...] A vagyonnak tehát az a tulajdonsága, az a rossz következése van, hogy dőlyfösséget, kevélységet, megvetést szül és ez a tanulatlanabb, szegényebb népet ingerli, és ez az ingerlés rossz gyümölcsöket szokott teremni”.⁵⁸

Táncsics mondatai arra is példát szolgáltatnak, hogy a közélet negatív jelenségeivel kapcsolatban érzett jogos aggodalom könnyen demagógiába csaphat át, ahol mindenféle gazdasági siker és a nyomában járó anyagi gyarapodás gyanússá, sőt bünné minősül. Csernátony Lajos balközép párti képviselő hasonló logika mentén haladva támadta meg először újságikkben, majd parlamenti felszólalásában 1872 novemberében a hivatalban lévő miniszterelnököt:

„Én kérdem gróf Lónyay Menyhért kormányelnök urat: nem épített-e házat, nem vett-e uradalmakat, akkor, mikor az ország deficitben van. Hogyha én ezen háznak és uradalmak szerzése módjára nézve gyanúsítani akarnám tovább, mint tudomásom van, miniszterelnök urat vagy bárki mást, meg lehet győződve, hogy megmondanám itt, ha dokumentumaim volnának. Én egyszerűen azt tartom, hogy ezen országban mindenkinek van joga gyarapodni, vagyonosodni, gazdagodni, de a minisztereknek nincs ehhez joguk, nincs ehhez joguk még a legbecsületesebb módon sem akkor, mikor az ország deficitben van. Gróf Lónyay Menyhért, hogy ha nem kormányelnök, milliókat milliókra halmozhat.”⁵⁹

Az ellenzéki politikus elhíresült beszédében, mely a miniszterelnök bukását meggyorsította, már nem csupán a tisztességtelen vagyonosodást utasította el, hanem az államháztartás rossz helyzetére hivatkozva szigorú aszkézist írt elő a kormányzati tisztse-

⁵⁸ Táncsics Mihály felszólalása: *Képviselőházi Napló*, 1869/72, 215. ülés, 1870. július 21., X. köt. 210.

⁵⁹ Lásd Csernátony Lajos cikkét: Anyagi fejlődés. *Ellenőr* 1872. november 16. Felszólalását: *Képviselőházi Napló*, 1872/75, 36. ülés, 1872. november 18., II. köt. 30. A magánérdek és a közérdek kényes viszonyáról és a demagóg érvelésről lásd még: Gerő, 1988, 165–175.

geket betöltők számára (aki rossz gazdája az állam vagyonának, az magánvagyonát se gyarapítsa). Minden bizonnyal álláspontjával mind az ülésteremben, mind annak falain kívül számosan egyetértettek, még ha nem is tartották magukra érvényesnek ezen elvet.

Maga Lónyay Menyhért nem tudott és feltehetően nem is kívánt alkalmazkodni a közfelfogás megváltozásához, és ezzel politikusként kétségtelenül hibát követett el, hiszen ürügyet szolgáltatott ellenfeleinek a támadásra. Ahhoz azonban, hogy a láthatatlan közéleti szabályok megsértése egy közszereplő bukásához vezessen, a politikai bizalom elvesztése is kellett. A bizalom aláásásához pedig a korrupciós vádaskodás kínált eszközöket.

A korrupció elleni harc mint a lejáratás eszköze

A meghatározó politikusok tekintélyének kikezdése és erkölcsi fedhetetlenségének megkérdőjelezése már korábban is ismert és alkalmazott fegyver volt a mindenkori politikai ellenfelek részéről. Említettük a Széchenyit az 1830–1840-es évek folyamán ért támadásokat, de közismert Kossuth Lajos példája is. Az adósságokkal küszködő Kossuth 1831-ben zempléni táblabíróként és sátorlaúj helyi ügyészként a kezelésére bízott árva pénzét átmenetileg saját céljaira használta fel. Kossuth a pénzt rövidesen visszafizette, de erkölcsi botlása zempléni tisztségeinek elvesztését és a közgyűlési helytelenítés jegyzőkönyvezését vonta maga után. Mindezek ellenére a kínos ügyet az 1830-as évek végére országos politikussá érő Kossuth ellen sem megyei ellenfelei, sem Széchenyi nem használta fel. Utóbbi ugyan beszerezte az ügyre vonatkozó zempléni jegyzőkönyvek néhány másolatát, ám még Kossuthtal való éles szembenállása idején sem vetette be e fegyvert.⁶⁰ Anyagi természetű vádak és rágalmak tehát már a reformkori politikai

⁶⁰ Lackó, 1986, 165–179. A szerző szerint éppenséggel Kossuth mentetegetése zajlott egykorán a megyében. Csak tíz évvel később, Vladár Ervin honti főszolgabíró kérdésére, miszerint „igaz-e, hogy egy bizonyos megyében egy akkoron még fiatal ügyvéd a kezelésére bízott árvapénzeket elköltötte?”, adta elő Kossuth a nyilvánosság előtt saját üldöztetésének történetét, amelyben ugyan utalt fiatalkori hibáira, de a konkrét esetet tagadta. Ehhez még lásd: Kosáry, 1946, 79–87.; Varga, 1983, 57.

csatározásokban is elhangoztak, de azok megfogalmazói nem láltak jelentősebb támogatásra az elit soraiban, és ezáltal a támadások nem is vezettek az adott politikus ellehetetlenüléséhez.

Úgy véljük, hogy a támadások hangnemének a durvulása és a kormányzati politikusok tudatosan megtervezett lejáratásának a megjelenése az általunk vizsgált időszak fejleménye. A vádaskodás eszközének beépülése a politikusi fegyvertárba bizonyos szempontból szükségszerű velejárója volt annak a korszaknak, amely a parlamentáris politikai rendszer teljes kiépülését (például a pártalapú politizálást) és annak tartós működését hozta el. Csakúgy, mint a nyugat-európai államokban, a korrupció elleni harc fő szószólói nálunk is a politikai élet marginális és legtöbbször a fennálló rendszerrel szemben igen kritikus politikai tömörülései voltak, amelyek egyrészt a korrupciós retorika sikeres alkalmazásával tényleges súlyuknál nagyobb és látványosabb eredményeket érhettek el (például kormányzati tisztviselők lemondását), másrészt az egyes konkrét ügyek kapcsán megfogalmazott erkölcsi kifogásaikat gyakran nagyították fel a politikai berendezkedés egészét érintő átfogó bírálattá.

A függetlenségi pártiak (szélbal) a korrupciós jelenségek ismeretése ürügyén a '67-es közjogi rendszer („egy rémes kór tapadt az 1867-iki évvel megnyílt 'új aerá'-hoz”, „a corruptio mételeye”, „csak nálunk és a velünk közösített Austriában burjánzik az ezervészű méreg füve háborítlanul”),⁶¹ a konzervatívok pedig az uralkodó eszmerendszer, a liberalizmus fölött mondhattak ítéletet („a liberalizmus és corruptió közt mindig van valami causalis nexus”).⁶²

Egyre inkább megfigyelhető, hogy a bírálók számára nem annyira a vádak (igazság)tartalma, mint inkább a funkciója és az általuk elért eredmény volt fontos: a korrupció és az ellene folytatott küzdelem politikai jelszavá vált.

A szélbal párt és különösen annak egyik tagja, Simonyi Ernő lényegében 1869 végétől a politika napirendjén tartotta a korrupció témáját. Kihasznlva, hogy az Andrássy-kormány késlekedett a már említett Hollán-ügy kivizsgálásával, illetve hogy a kormányzat által igénybe vett jogi és külpolitikai eszközök nem vezettek a vesz-

⁶¹ *Szombati Lapok*, 1873. április 12., 15. sz. (A corruptio). A korrupciós vádaskodás szerepéről a fennálló hatalmi rendszer bírálatában: Maczak, 1988, 1003.

⁶² Asbóth, 1875, 104.

tegető belga vállalkozók felelősségre vonásához, Simonyi felszólalásaival, interpellációival arra szorította a képviselőházat, hogy az 1870 januárjában, majd márciusában összesen nyolc ülésnapon keresztül tárgyaljon az ellenzék által megszellőztetett esetekről és a közmunka- és közlekedési minisztérium működéséről. Tény, hogy a vita során nemcsak a függetlenségek, de a balközép párti Tisza Kálmán és Csernátony Lajos, illetve a Deák-párt konzervatív szárnyához tartozó Zsedényi Ede is az ügyek alapos kivizsgálását sürgette.⁶³

Simonyi a képviselő-választások közeledtével tovább fokozta a korrupciós vádaskodást: 1872 januárjától *Szombati Lapok* néven önálló hetilapot indított, amelyben a kormány hibás döntéseit és korrupciós üzelmeit kívánta leleplezni. Fő ellensége a miniszterelnök lett, akiről három héttel kinevezése után már úgy nyilatkozott, hogy „nálunk Lónyay minisztersége alatt a Geschäftek jobban megindulnak mint valaha, legalább minden oda látszik mutatni”. Simonyi egyetlen célja Lónyay megbuktatása és ezen keresztül saját pártja népszerűségének növelése volt. E tervének a megvalósításához Kossuth Lajos támogatását is meg kívánta szerezni:

„Én, mint a kormányzó úr látta, kikeltem a corruptio ellen. Azt is mondhatom, hogy beszédemnek a házra nagy hatása volt, de a szó elhangzik és a mai kormányunk a cynismusnak azon fokát elérte, hogy az ilyen kikelésekkel mit sem gondol és így van az összes nemzet is, sokkal hatalmasabb szó kellene ehhez, mint az enyém, hogy a mi népünket lethargiájából felrázni lehessen.”⁶⁴

Kossuth válaszlevelében örömet fejezte ki Simonyi harciassága fölött, és támogatásáról biztosította vállalkozását (bár felhívta figyelmét egy ilyen lap megindításának anyagi kockázataira is). Nehetzelését fejezte ki viszont a szélbal párt visszafogott és szerinte meglehetősen elnéző politikai magatartása miatt. Kossuth szerint

⁶³ Lásd a Hollán-ügy kivizsgálásának kormányzati iratait: MOL K. 26. 1869-1.a-100. (18. cs.), 1870-1.b-112. (28. cs.), 1871-11-323. (39. cs.); valamint a kérdés képviselőházi vitáját: *Képviselőházi Napló*, 1869/72, 104-107. ülés, 1870. január 25.-január 28., IV. köt. 377-407. és V. köt. 3-42., illetve: 153-155. ülés, 1870. március 26-29., VII. köt. 195-264.

⁶⁴ Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz, 1871. december 9., MOL R. 90. I. 5362.

például az 1871 végén lezajlott költségvetési vita kapcsán a radikális párt képviselőinek a korrupció elleni harc jegyében átfogó támadást kellett volna indítaniuk a Deák-párti kormányzattal szemben. Az emigráns politikus úgy látta, hogy e kíméletlen harcmodor a függetlenségiek népszerűségének a növekedését eredményezné:

„Hanem azt is meg kell vallanom, hogy az önök pártja nem felelt meg ez alkalommal hivatásának, ne hogy azt mondjam: nem teljesítette kötelességét. Hiszen kérem, a sújtó tények requisitoriuma [tárháza], melyet Ön előadott, egy oly gazdag tőke volt, hogy annak kizsákmányolását a világgért sem kellett volna elmulasztaniok. Embernek kellett volna felállani ember után s ütni a vasat, amíg meleg, *a végtelenségig variálva ezen témát*: hogy ha ily tények hozatnak fel nyilvánosan a Nemzet Képviselői előtt, azt annyiban hagyni a közszemérem, a közbecsület nem engedi. Feleljen a miniszter tényről tényre, cáfolja meg, mert ha nem felel, ha meg nem cáfolja, ez oly állapot, amely parlamentarius vizsgálatot követel. S ha aztán felelt volna minden feleletre, kellett volna akadni embernek, aki viszont-feleljen s a védelem elégtelenségét kimutassa s a depravatíót [züllöttséget] hangoztassa a Nemzet előtt. 10–12 ember oly vitát idézhetett volna elé, mely végtelenül emelte volna az önök pártjának tekintélyét, népszerűségét az országban.”⁶⁵

Kossuth újságszerkesztői tanácsokkal, alkalmanként pedig névtelenül megjelentetett cikkeivel segítette Simonyi lapját. Február végi levelében javaslatokat tett például új rovatokra, egy jó korrektor alkalmazását tanácsolta, és ami számunkra a legfontosabb: még az addiginál is erőteljesebb korrupciós vádaskodás bevetését tartotta szükségesnek.⁶⁶

A *Szombati Lapok* 1872-es évfolyamát (és különösen a „Szabad a vásár” rovatot) áttekintve megállapíthatjuk, hogy a vádak közel fele a kormány által megkötött vasúti és egyéb középítkezési szerződésekre vonatkozott. A cikkek rendszerint a pályáztatási és engedélyezési eljárásokat, valamint a közpénzek felelőtlen felhasználását bírálták. Ugyancsak nagy számban található a lapban olyan írásokat, amelyek kifejezetten egy-egy kormányzati politi-

kus személyét, magatartását vizsgálták, az adott politikusok magánvagyonának nagysága, házépítkezései, valamint személyes és családi kapcsolatai után kutatva. Simonyi azonban a lap tíz hónapi működése után sem volt megelégedve az általa választott és a Kossuth által is ösztönzött taktika eredményességével. A korrupciós vádaskodás ugyanis nem vezetett a kormány azonnali bukásához, ráadásul a politikai ellenfél erkölcsi ellehetetlenítését célzó lejárató akciók nem részesültek osztatlan támogatásban még a szélbal táborán belül sem. Ez pedig arra is utalhat, hogy nemcsak a közízlés megváltozását tehetjük az 1870-es évekre, hanem a politikusi harcmodor átalakulásának kezdetét is. A lejáratás fegyverét ismerik a politikusok, egyesek közülük már tudatos módon használják is, de szalonképessé válásához hosszabb időre volt szükség. Simonyi így panaszkodott Kossuthnak:

„Én érzem, hogy tudnék úgy a vitának élesebb fordulatot adni, mint általában a minisztérium, különösen Lónyay bukását előmozdítani, de ha egészségem nem javul, nem leszek képes oly tevékeny részt venni benne mint szeretném [...] az is nagy baj, hogy a corruptio dolgába nincsen egy jó secundansom [segédem] sem. A balközép ezen pontot csak gyengén érinti, mert vannak tagjai, akikre könnyen rájuk lehetne hasonlót olvasni. Irányi nem igen akar *ily élesen sértő támadásban* részt venni. Helfy megtenné, de ő nem tudja eléggé a dolgokat és nem elég hatásos szónok. Pedig a corruptió kegyelem és kímélet nélküli ostromlása volna a leghatásosabb eszköz a minisztérium megbuktatására, de ha magamra maradok, nem tehetek annyit mint óhajtanék, még ha egészségem engedné is.”⁶⁷

A nagyobbik ellenzéki párt, a balközép vezető politikusa, Jókai Mór ugyancsak elhatárolódott attól az egyre inkább meghonosodó gyakorlattól, amely a közéleti vitákba magánéleti és azon belül is anyagi természetű rágalmakat kevert. Az ellenzéki honatya újságíró kollégája, Törs Kálmán előző napi éles hangú cikkére reagálva, a következő nyilatkozatot tette közzé Lónyay Menyhért miniszterelnök személyes becsülete védelmében:

⁶⁵ Kossuth Lajos Simonyi Ernőhöz, 1871. december 13., MOL R. 169. 3. tétel (saját kiemelés). Kossuth és a szélbal párt viszonyát részletesen tárgyalja: Szabó Cs., 2002.

⁶⁶ Kossuth Lajos Simonyi Ernőhöz, 1872. február 29., MOL R. 169. 3. tétel.

⁶⁷ Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz, 1872. október 22., MOL R. 90. I. 5421. (Saját kiemelés.)

„Amit e kormányférfi erőszakos és rosszindulatú politikájáról írt ön, azzal egyetértek; magam is minden alkalommal igyekeztem azt kimutatni; de nem óhajtom, hogy valaha politikai küzdelem a magánéletbe vágó személyeskedésbe menjen által. Ez nem a mi harcolási modorunkhoz való eszköz. És ilyenek a célzások gróf Lónyay vagyoni állására. [...] ...a keserűség sem ragadhat annyira, hogy Lónyay gazdagságának megszerzésére gyűlöletes indokokat keressek; miután az ellenkezőt tudom és tudni tartozom. Lónyay mielőtt miniszterré lett volna, már háromszor milliomos volt, azóta ismét gazdagon örökölt... [...] Harcoljunk az államférfi, a pártvezér ellen, mint ilyennek elég sebezhető oldala van; a vagyonszerzést, ha ész, ha szerencse járult hozzá, ne alkalmazzuk vádul ellenfeleinkre.”⁶⁸

Simonyi Ernő korábban idézett levelében célzott arra, hogy a balközép párt magatartása meglehetősen ellentmondásos a korrupció elleni harcban. Értelmezése szerint az általa választott lejárató taktika azért nem lehet elég sikeres, mert a balközép több képviselője is érintett az efféle ügyletekben, így a kormánypárt és a nagyobbik ellenzéki párt között létezik egy hallgatolagos megállapodás, amely tudatosan elleplezi a visszásságok nagy részét. A nagyobbik ellenzéki párt néhány meghatározó tagjáról például ezt írta:

„[...] ez utóbbi ugyan protestál, de azért többet geschäftel mint sok jobboldali. Miután pedig a Geschäfteket csak a kormány beleegyezése mellett lehet tenni, az aki mélyen benne van az üzletekben, sok hitelt nem érdemel. Váradynál pedig az egész képviselői állás nem egyéb, mint Geschäft, azt mondják róla, hogy Máramarosban egy lakházat épített magának, mely 100.000 forintjába került, pedig igen szegény ügyvéd volt, mikor Pestre jött, már azután ilyen házhoz még nevezetes vagyon is szükség. Az ilyen emberek szilárdságára építeni nem lehet és ilyenek Ivánka [Imre] és Podmaniczky Frigyes is.”⁶⁹

Valóban, a Simonyi által megnevezett mindhárom ellenzéki honatya, amikor komoly pénzügyi zavarba került, a Deák-párti kor-

⁶⁸ Jókai Mór: Nyílt levél Törs Kálmán barátomhoz. *A Hon*, 1872. június 24., 144. sz. (esti kiadás). Törs Kálmán írása: *A Hon*, 1872. június 23., 144. sz. (reggeli kiadás).

⁶⁹ Simonyi Ernő Kossuth Lajoshoz, 1872. február 19., MOL R. 90. I. 5380.

mányoktól kapott segítséget, ez pedig óhatatlanul is azt eredményezhette, hogy mérsékeltebb hangot üssenek meg a képviselőházban a kormányzat működéséről szólva. Várady Gábor ott ült mind az Első Erdélyi Vasút, mind a botrányos véget ért Keleti Vasút, mind pedig a már többször emlegetett Magyar Északkeleti Vasút igazgatóságában; Ivánka Imre ugyancsak ez utóbbi vasúttársaságnál töltött be vezérigazgatói tisztséget. Podmaniczky Frigyes pedig maga írta le visszaemlékezésében, miként mentették meg őt és családját a csódtól az egymást váltó Deák-párti miniszterelnökök: Andrassy közbenjárására a Fővárosi Közmunkák Tanácsának lett a tagja, ahol éppen annak a bizottságnak az elnöke, amely a Sugár úti kisajátításokat intézte; Lónyay Menyhért Podmaniczky testvérét segítette álláshoz; Szlávy József pedig kinevezte az ellenzéki honatyát a közmunkatanács alelnökévé („a miniszterelnöknek irántam nyilvánuló szíves indulata révén három év alatt oly előmenetelre tettem szert, amely legmerészebb reményemet is teljesen kielégítette”). Mindezek mellett Podmaniczky egyszerre dolgozott az Északkeleti Vasútnál, és volt igazgatótanácsosa az alföld–fiumei vasútnak is.⁷⁰

A legnagyobb ellenzéki párt azonban nem tehetette meg, hogy a kormányzati visszásságok ostorozását teljes egészében a radikálisabb szélbálnak engedje át, különösen választások idején. Kézzelfogható bizonyítékok híján is jól érzékelhető, hogy ezt a szerepet a párton belül Csernátony Lajosra, az *Ellenőr* vitriolos tollú szerkesztőjére osztották. Végül ő lesz az (és nem Simonyi), aki már korábban idézett felszólalásával kibillenti nyugalmából Lónyayt, és ezzel megadja a jelet a miniszterelnök megbuktatására. Arról, hogy a korrupció elleni harcot ő sem annyira a közéleti tisztaság helyreállításáért, hanem sokkal inkább a napi pártpolitikai sikerekért vívta, egy újságcikke is árulkodik:

„[...] a minisztereknek nem kellene, nem tapintatos, nem illik, nem szabad legkevesebb okot avagy csak ürügyet is szolgáltatni arra, hogy *akárki, bármi indokkal és bármely célra* rájuk mutathasson, mint az országos elszegényedés közepette is gazdagulókra [...] bármily lelkiismeretes legyen is a kormányzó férfiak jelleme és eljárása.”⁷¹

⁷⁰ Podmaniczky, 1888, 294–328. (Az idézetet l. 320.)

⁷¹ *Ellenőr*, 1872. november 20., 269. sz. (Saját kiemelés.)

Időnként a párt vezetője, Tisza Kálmán is csatlakozott hozzá a vádaskodásban, bár sietett hangsúlyozni, hogy „nincs e hazában ember, aki jobban idegenkednék hitelt adni oly híreknek, melyek a magyar kormány férfiairól terjesztetnek, mint én”.⁷²

Egyértelműen kijelenthető ugyanakkor, hogy az ellenzék egy-maga gyenge lett volna a kormányválság előidézéséhez. A váratlan segítség aztán a kormánypárt oldaláról érkezett. A Deák-párt egyes körei ugyanis a korrupció elleni harc jelszava mögé bújva fejezték ki Lónyayval szembeni általános ellenszenvüket. A Deák Ferenc szűkebb köréhez kötődő *Pesti Napló* például, kihasználva Lónyay külföldi pihenését, hátba támadta a miniszterelnököt. A lap 1872 nyarán tette közzé információit az ún. Lévy-üggyel kapcsolatban. A soha be nem bizonyított híresztelések szerint Lónyay barátja, Lévy Henrik üzletember megengedhetetlenül nagy közvetítői díjakban részesült a kormánytól (nemesi címet is ígértek neki) különböző állami kölcsönszerződések megkötésekor, sőt állítólag még egy sikertelen tárgyalás után is kapott Lónyay közbenjárására 150 ezer forintot.⁷³ A kormánypárti lap szenzációs beszámolója nyomán az ügyet a hazai ellenzéki és külföldi újságok hosszú hetekig napirenden tartották.

Maga Deák is fokozatosan megvonta bizalmát a miniszterelnöktől. Több jel utal arra, hogy hallgatólagos jóváhagyásával történt Lónyay megbuktatása, mert személye egyre inkább teherré vált a párt számára, és akadályozta az elmérgesedett belpolitikai viszonyok rendezését. Az ellenzék ugyanis lényegében kizárt mindenféle megegyezést Lónyayval, a kormánypárti vezetés pedig félt a párt tekintélyének a lejáratódásától, ezért jobbnak látták a rossz hírbe keveredett politikus ejtését.⁷⁴

Lónyay tehát nem korrump magatartása, hanem az általa képviselt kormányzati elvek, egyes intézkedései és politizálási modora („eréllyel kell kormányozni”) miatt bukott meg. Az ellenzék és bizonyos kormánypárti csoportok által alkalmazott korrupciós retorika – és az azt kísérő erkölcsi ellehetetlenítés – hatékonyabb esz-

⁷² Lásd Tisza Kálmán felszólalását: *Képviselelőházi Napló*, 1872/75, 18. ülés, 1872. szeptember 28., I. köt. 126.

⁷³ *Pesti Napló*, 1872. július 23., 168. sz. (reggeli kiadás, „Vegyes hírek” rovat), valamint augusztus 13. 186. sz. (reggeli kiadás).

⁷⁴ Ennek háttéréről bővebben: Cieger, 2008, 330–356.; Deák, 2004, 305–306.

közt kínált eltávolításához, mint például kormányzati programjának módszeres bírálata. Egyértelmű megnyilvánulása ennek Andrassy Manó már részben ismertett támadása is, amelynek ismételten a *Pesti Napló* biztosított helyet. Bár Andrassy-nak a nyíregyháza–ungvári vasút engedélyezését firtató levelére Lónyay higgadt és tárgyyszerű választ adott, Andrassy kitartott állítása mellett, és újabb levelében – függetlenül attól, hogy a többiek által hangoztatott korrupciós vádak végül beigazolódnak vagy sem –, kártekonyságára hivatkozva, távozásra szólította fel a politika világából a volt kormányfőt:

„A közvélemény előtt a világ legnagyobb férfiainak is meg kellé hajolnunk. Bár méltán vagy méltatlanul ítélte meg mostani helyzetet; *alapos vagy alaptalan legyen a feltevés*: annyi bizonyos, hogy hitelünk megrombolását a külföld és a belföld egyaránt kormányműködésnek tulajdonítja [...] ...a közpályán együtt töltött időkre, úgy hiszem, akkor gondolok a legmelegebben, ha őszintén kimondom véleményemet eme barátságos tanácsban, hogy azon speciális állás, melyet az országgyűlésen elfoglalsz, az országra káros, parlamenti életünkben többé hasznos helyed nincs; menjünk tehát, legyünk gazdák! Jó gazdákra az országnak úgy is nagy szüksége van.”⁷⁵

Mindaz magyarázhatja azt is, hogy míg Lónyay a „parlamenti hullá”, az „erkölcsiség bukott anygala”⁷⁶ szerepébe kényszerült, addig más politikusok, akiket kormányzati működésük során ugyancsak értek korrupciós vádak, sikerrel őrizték meg magánbecsületük tisztaságát, mert végleges katasztrófájukhoz nem fűződött politikai érdek: például Hollán Ernő – aki az ellenzék gyakori céltáblája volt – ugyan kénytelen volt távozni a közmunka- és közlekedésügyi államtitkári székből, néhány hónappal később azonban mint honvédelmi államtitkár térhetett vissza.

Lónyay azonban nemcsak politikailag, hanem erkölcsileg is bukott embernek számított, így későbbi visszatérése a politika világába lehetetlennek bizonyult. Egészen pontosan látta Lónyay kiszolgáltatottságát az ellenzéki Ugron Gábor:

⁷⁵ *Pesti Napló*, 1873. február 18. 40. sz. (reggeli kiadás, saját kiemelés).

⁷⁶ *Szombati Lapok*, 1873. november 29., 48. sz.

„Én azt hiszem Csernatony nyílt ajtót ütött be s a kívánt és hiányzó lökést adta meg. Azt sem tartom, hogy Lónyay süllyedő állását megerősítette volna, mert az ilyen történhetik akkor, midőn a miniszter tudatlan ügyetlensége az ok, de itt a *becsület*. A kényes becsület védelmét lehetetleníti, hogy a jobboldali lapok kezdték legelőbb vádolni a kormányt...”⁷⁷

Lónyay hátrahagyott jegyzeteiből kiderül, hogy a támadásokkal szemben tehetetlennek érezte magát, környezete pedig cserbenhagyta. A bizalomvesztés általános volt:

„Vannak nemtelen fegyverek melyek ellen nincs védelem, mert hasonlókhöz nem nyúlhatunk, ha csak önmagunkat azokkal, kik azokat használják egy sorba állítani s így lealázni nem akarunk. Hol tények s kézzel fogható s bebizonyítható tények nincsenek, ott kezdődik az ellenséges érzet által szított rágalom, alattomos célzások”, „...a méltatlan megtámadás ellen, azok, kikről feltehetem hogy ismernek, védelmemre nem keltek s munkásságom ennyi jutalomra is méltónak nem találtatott – megvallom ezt mélyen fájlalom...”⁷⁸

Hiába figyelmeztette a konzervatív Sennyey Pál az egész politikai vezető réteget együttes felelősségére a parlamentarizmus értékeinek védelmében, és intett mindenkit önmérsékletre az egymás ellen szórt rágalmakat látva, nagy tetszést aratott beszéde hatásatlan maradt:

„[...] midőn egymás fölött politikai fölényt akartunk nyerni, mi ismétlem, az alkotmányos élet természetében fekszik, egymást vádolva, hogy ne mondjam, gyalázva: majdnem oda vittük a dolgot, hogy a nemzetben már-már az intézmény iránti hit és bizalom is megingott. [...] A kezelés tisztasága, az államhatalom eljárásának szeplőtelenisége köztünk pártkérdés nem lehet. [...] De éppen úgy nem lehet pártkérdés köztünk az igazság szempontja sem, és azon tekintet, hogy a magyar állam hitele és becsülete alaptalan és könnyelmű – s azt hiszem, a második fajta éppen oly veszélyes, mint az első – gyanúsításoknak és rágalmaknak hatása alatt ne szenvedjen, különösen mai nap, tisztelt urak, midőn fájdalom – az anyagi nyereség utáni hajhászat, oly tág körökben létez, hogy az ember

⁷⁷ Ugron Gábor Bartha Miklóshoz. OSZK Kt. Levelestár 1872. november 19. (Kiemelés az eredetiben.). A politikusi becsületről és annak elvesztéséről: Cieger, 1998.

⁷⁸ *Lónyay Menyhért jegyzetei*, 1872 ősze. MTAK Kt. Ms 5307/41. és Ms 5307/52.

szinte megfélemlik tőle. S midőn a közönségben – megdöbbenve látván az aránytalan vagyonosodás felmenő és leszálló esélyeit – a gyanúk iránt bizonyos receptibilitás [fogadókészség] mutatkozik, és észlelhető a könnyen hívőségnek azon neme, amely nem keresi a kútforrást, hanem inkább a hírnek pikánságát, s ha mulattatónak találja, elfogadja, s hirdeti anélkül, hogy komolyan horderejét önmaga megfontolná.

A társas életnek oly beteg jelenségeivel szemben vigyáznunk kell, hogy a haszonlesés által felzaklatott szenvedélyek és az irigység politikai célokra fegyverekül ne használtassanak, s maholnap oda ne jussunk, hogy a becsületére tartó ember kénytelen legyen a közérdekek kezelésétől visszavonulni, nehogy az, mi legszentebb előtte: becsülete, melyet nem pótolhat sem uralom, sem dicsőség, sem fény, az ármány és haszonlesés védtelen martalékává váljék.”⁷⁹

Nem fogadta meg párttársa tanácsát maga a miniszterelnök sem. Lónyay ugyanis Csernatony már idézett képviselőházi kirohanására reagálva a dühtől reszkető hangon megvetését fejezte ki a „rágalom iskolájának” megalapítójával szemben. Továbbá egyértelmű utalást tett arra a régóta keringő híresztelésre, mely szerint Csernatony az 1850-es években császári besúgó volt (állítólag a párizsi emigránsokról küldött bizalmas információkat).⁸⁰ Lónyay tehát a korrupciós rágalmakra a letűnt önkényuralmi rendszerrel való összejátszás vádjával felelt. Megszegve a jótékony hallgatás szabályát a korszak egy újabb tabutémájáról (a besúgásról) lebentette fel egy pillanatra a fátylat, ezzel azonban tovább rontott saját helyzetén. Immár az ellenzéki honatyá is sértett félként tüntethette fel magát, a Deák-párt meghatározó személyiségei pedig minden bizonnyal elfogadhatatlannak tartották, hogy egy kormánypolitikus olyan lejárató módszereket vessen be, amelyek addig csak az ellenzék radikálisait jellemezték (Simonyi például besúgólistát terjesztett, Csernatony párbajokat provokált egyes politikusok múltjának felhánytorgatásával).⁸¹

⁷⁹ Lásd Sennyey Pál felszólalását: *Képviselőházi Napló*, 1872/75, 25. ülés, 1872. október 7., I. köt. 279. és 282.

⁸⁰ Lásd Lónyay Menyhért felszólalását: *Képviselőházi Napló*, 1872/75, 36. ülés, 1872. november 18., II. köt. 31–32. Az ügy hátterét megvilágítja a párizsi emigráció vezetőjének, gróf Teleki Lászlónak 1850-ben íródott néhány levele. Lásd: Horváth, 1964, I. köt. 321–322. és 2. köt. 233–234.

⁸¹ Az ügynöklistákról és azok politikai célzatú felhasználásáról a dualizmus korában lásd: Deák, 2006.

Rendjel a lelke mindennek

Bár sokan remélték, a Deák-párti kormányzás letűnésével nem szűnt meg a korrupció Magyarországon. Némileg ironikusan úgy is fogalmazhatunk, hogy a régi kormánypárt és a Balközép Párt egyesülése után változás mindössze abban volt tapasztalható, hogy míg 1875 előtt a politikusok gazdagodása kavart időnként botrányt, azt követően viszont az újonnan létrejött Szabadelvű Párt vezetőinek eladósodása vezetett visszaélésekhez. Az 1870-es évtized botránykrónikáját már ilyen „újfajta” esetek zárják.

1879. június végén kezdte a bécsi esküdtszék annak a bűnesetnek a tárgyalását, amelyet a sajtó csak mint rendjelpert emlegetett. A vád szerint a Bécsben élő, ám budapesti születésű Ferdinand Sonnenberg, külföldi újságok levelezője, de leginkább szélhámos, valamint Leopold Schweitzer nyugalmazott újság szerkesztő, császári tanácsos arra vállalkoztak, hogy közvetítői díj fejében kezdetben csak udvari szállítói címeket, később azonban már különféle kitüntetések is kijárnak a nagyobb üzleti forgalomban reménykedő vállalkozóknak, illetve a „rendjelsóvárgóknak”. A házkutatások során előkerült a rangok és címek pontos árjegyzéke.⁸² A presztíznövekedés után vágyódók általában a nagypolgárság köréből kerültek ki. Lehetséges megrendelőként az osztrák gyárosokon kívül például Deutsch Bernát nagykereskedő és malomtulajdonos (éppen 1879-ben nyert nemesi rangot) ifj. Dreher Antal ipari vállalkozó, serfőzde-tulajdonos neve is felmerült. A bírósági tárgyaláson igen gyorsan fény derült arra, hogy az ügyben magyar politikusok is érintettek, akik pénzért cserébe felajánlották segítségüket Sonnenbergnek. Az érdekkijárára vállalkozó magyar politikusok közül a sajtó Várady Gábor kormánypárti honatyja és képviselőházi alelnök, illetve gr. Zichy-Ferraris Viktor belügyi államtitkár nevét szellőztette meg. Várady Tisza Kálmán miniszterelnök bizalmasának számított, Zichy pedig az ugyancsak Tisza által vezetett belügyminisztérium második embere volt. Az ellenzéki újságok természetesen azonnal rásütötték a korrupció bélyegét az egész 1875-ben hatalomra került szabadelvű párti kormányzatra, fő bűnösnek pedig a miniszterelnököt jelölték meg: „kimondjuk, hogy itt nem egy elszigetelt esettel van dolgunk,

⁸² Lásd például *Pesti Napló*, 1879. június 26., 154. sz. (esti kiadás). Például az udvari szállítói címért 100–200 forintot, a Vaskorona-rendért pedig 20 ezer forintot kértek.

hanem hogy ez az ő [Tisza] rendszeréhez tartozik, hogy ez onnan van, hogy az ő rendszerében hiányzik az erkölcsi tisztaság.”⁸³

A bécsi bíróság a magyar vonatkozásokat nem vizsgálhatta, de az ügyész kilátásba helyezte, hogy az iratokat átadják majd a magyar hatóságoknak. Sonnenberget a nagy érdeklődést kiváltó per végén a legtöbb vádpont alól felmentették, és csak egy kisebb értékű csalást sikerült rábizonyítani, amelyiknek viszont nem volt köze a Várady-Zichy-ügyhöz. Az enyhe ítélettel tulajdonképpen az ügy jogi része lezárult, a magyar politikusok szerepét semmilyen hazai bírói fórum nem vizsgálta a későbbiekben.⁸⁴ A politikai botrány azonban feltartóztatlanul dagadt tovább. Várady Gábor, az egykori honvédtiszt a nyári szünet előtt jobbnak látta, ha lemond parlamenti tisztségéről, és visszaadja választóinak képviselői mandátumát. Szülőföldje, Máramaros vármegye választópolgárai előtt elmondott beszédeiben elismerte, hogy részben hibázott („leveleimben... a kifejezésekben vigyázatlan, közléseimben túlbizalmas voltam”), de igyekezett magát a tomboló politikai szenvedély, a belpolitikai csatározások áldozatának beállítani. Nem talált kivétnevalót abban, hogy érdemdús emberek számára önzetlen módon rendjeleket próbált kijárni, mint ahogy abban sem, hogy ugyanezen emberek pénzeket adtak át neki, hogy fordítsa azokat jótékony célokra megyéjében (a botrány kirobbanása után az összegeket visszaküldte). Várady így mentegetőzött:

„Mondhatnám, hogy csak az dobhat reám követ, aki bírva bizonyos befolyással rokonaira, ismerőseire, ezt soha, semmi körülmény között nem használta fel arra, hogy embertársán segítsen vagy valamely ügyet előmozdítsa, amennyiben az ember és az ügy azt megérdemelte.”⁸⁵

A megye közvéleménye gyorsan megbocsátott a köz javáért munkálkodó honatyának, és az időközi választáson ismét képviselőjévé választotta.

⁸³ Asbóth János: Meg vagyunk gyalázva. *Magyarország* 1879. június 29., 178. sz.

⁸⁴ Egyrészt mert senki sem jelentette fel Váradyt, másrészt a hatóságok szerint „Várady Gábor személyes tulajdonai és viszonyainál fogva, képesített volt arra, hogy adott szavát be is válthassa. A kérdésben forgó rendjel szerzési ajánlkozás s ennek folytán az ajánlkozóknak bárminő előnyben részesítése tehát hivatalból üldözendő büntetett tényálladékát nem képezheti.” *Függetlenség* 1880. január 1., 1. sz.

⁸⁵ Várady, 1879, 8. és 10.

Várady – mint már láttuk – ellenzéki korában is szerepet játszott számos, részben a kormányzattól függő vállalat vezetésében, így a radikálisok gyanakodva tekintettek rá, és nem reméltek tőle elvhűséget. Úgy tűnik, hogy Váradyt számos tisztsége sem óvta meg az anyagi nehézségektől. Párttársával, Jókai Mórral folytatott levelezésének például középponti témája volt lejárt váltóinak ügye.⁸⁶ Kettejük pénzügyi kapcsolata nem volt új keletű, mintegy tíz évvel korábban kezdődött, amikor Várady kezességet vállalt Jókainak az 1869-es választási küzdelmekben felhalmozott adósságáért. Jókai ugyan igyekezett törleszteni váltóadósságait (*Az arany ember* gyors megírását is ez a kényszer ösztönözte), de helyzete a pénzügyi válság kirobbanása után csak tovább romlott.⁸⁷ Az időközben szintén eladósodott Várady – másokhoz hasonlóan – csereváltókkal kezdte ostromolni politikustársát. A váltókat sorban aláíró Jókai fejében állítólag az öngyilkosság gondolata is megfordult, ám végül Tisza Kálmán miniszterelnök segítette rajta azzal, hogy egy ismeretlen forrásból származó nagyobb összeget küldött neki.⁸⁸ Várady pedig gyaníthatóan politikusi befolyását bocsátotta áruba, hogy megszabadulhasson hitelezői zaklatásától. Szerencséjére a rendjelbotrány során becsülete lényegében sértetlen maradt. Erkölcsi tekintélyén Rohonczy Gedeonnal történt összetűzése is csak kisebb karcolásokat ejtett. Az új országgyűlés megalakulásakor, 1881-ben az ifjú és hírhedten harcias képviselő kérdőre vonta Váradyt: „Hogy mer ön itt a tisztességes emberek között megjelenni?” – hangzott el a kérdés a Ház folyosóján. A provokációt természetesen párbaj követte, a kedélyek azonban gyorsan lecsillapodtak.⁸⁹ Várady 1896-ig a képviselőház tagja maradt. Személyes sorsának kedvező alakulásában minden bizonnyal szerepet játszott a kormánypárt meghatározó tagjainak támogatása, valamint '48-as múltja.

Várady szempontjából ugyancsak szerencsés fejlemény volt, hogy a figyelem egyre inkább a másik érintett politikusra, a fess megjelenésű Zichy-Ferraris Viktor grófra terelődött. Az ellenzéki

⁸⁶ Lásd például: Várady Gábor Jókai Mórhoz, 1879. február 19. és 1880. január 4. In: Jókai, 1992, 60. és 74.

⁸⁷ Lásd erről *Az arany ember* kritikái kiadásának jegyzeteit: Jókai, 1964b, 326–327.

⁸⁸ A történetet lásd Hegedűs [1927], 292–299.

⁸⁹ A párbajról lásd *A Hon*, 1881. szeptember 29., 267. sz. (esti kiadás).

sajtó számára ideális célpontnak tűnt a magas kormányzati pozíciót betöltő arisztokrata politikus, akinek ráadásul költséges szerelmi kalandjairól terjedtek hírek.⁹⁰

Zichy államtitkári kinevezésére mindössze fél évvel korábban került sor, akit a hivatalos indoklás szerint széles körű ismeretei, közigazgatási jártassága (korábban rövid ideig alispán, majd Pest-Pilis vármegye főispánja volt), „s azon tekintély, mellyel a társadalmi és politikai életben bír, kellő biztosítékot nyújtanak arra nézve, hogy ő az államtitkári állomást sikerrel fogja betölteni.”⁹¹ Egy visszaemlékezés szerint Tisza ezzel a döntésével állítólag az arisztokráciának és a katolikus egyházi vezetőknek kívánt gesztust tenni, annak ellenére, hogy például a Nemzeti Kaszinó befolyásos tagjai nem kedvelték Zichyt.⁹²

A bécsi rendjeler kapcsán Asbóth János, a *Magyarország* újságírója azzal vádolta meg Zichyt, hogy összeköttetéseit felhasználva közvetítői díjért előnyöket járt ki a gazdasági élet szereplőinek: például az Erlanger bankháznak, amellyel néhány évvel korábban szoros üzleti viszonyt ápolt, és elérte kedvezőtlen szerződésai módosítását a Sugárút-építkezés kapcsán; Dreher Antalnak pedig az ellene indított adóügyi vizsgálat megszüntetését. Ráadásul miközben magánvagyonára gyarapításán (pontosabban megőrzésén) fáradozott, közbenjárásával az államot megkárosította. A lapokban megjelent adatok szerint Victor Erlangertől 100 ezer forintot kapott „ajándékba” (Zichy szerint jogos üzleti részesedésként), Dreher pedig 230 ezer forintnyi kölcsönt nyújtott neki és apjának. Ugyanakkor a *Magyarország* azt is tudni vélte, hogy a Zichy által beszédett pénzek egy részéből Tisza az előző országgyűlési választások törvénytelen kiadásait fedezte.⁹³

Ma már igen nehezen kibogozhatók az ügy(ek) számai. Számos szereplő és szerződés bukkan fel az iratokban, ráadásul két eltérő olvasatban. Mind a *Magyarország* újságírói, mind Zichy nyomta-

⁹⁰ Zichy nőügyeiről lásd például Hauszmann, 1997, 48–49.; Willingsdorfer Antónia cukrászlány és dr. Horváth Árpád egyetemi ny. r. tanár s az Egyetemi Könyvtár igazgatója válópere (1874). *Népszabadság*, 2002. október 1., 8. és 15. <http://irodalom.blogspot.com/2010/01/horvat-arpad-valoperebol.html>.

⁹¹ A belügyminiszter felterjesztése az uralkodóhoz, 1878. december 9., MOL K 148. 1878–IIB–4521 (4582) 48. cs.

⁹² Máriássy, 1893, 6.

⁹³ Tisza és Zichy. *Magyarország* 1879. július 24., 203. sz.

tásban tette közzé álláspontját, mellékelve több, az ügygel összefüggő hivatalos iratot, nyilatkozatot.⁹⁴ Annyi azonban bizonyos, hogy mind Várady, mind Zichy személye alkalmas volt a botránykeltésre, hiszen adóságaik folytán mindketten a külső szemlélő számára nehezen követhető ügyletekbe bonyolódtak, amelyek során pénzek vándoroltak (még az is lehet, hogy legális módon) a gazdasági és a politikai élet szereplői között. Míg azonban Várady átvészelte a botrányt, és bizalom övezte személyét, addig Zichy hiába próbálta megvédeni becsületét számtalan fórumon, ügye újabb és újabb vádakkal nehezült, és a politikus egyre jobban belebonyolódott a védekezésbe. A politikai-társadalmi elit, amelynek addig ő is meghatározó részese volt, fokozatosan elfordult tőle, egyrészt azért, mert feltehetően egyetértett a vádakkal, másrészt pedig el akarta kerülni, hogy az egyre szövevényesebb botrány további politikusokat (akár a miniszterelnököt is) magával rántson.

Zichy először párbajkihívásokkal üldözte vádlóit (például az ügy kirobbantóját, Asbóth Jánost), ám azok rendszeresen kibújtak e terhes kötelezettség alól, sőt Zichyt kezdték gyávasággal vádolni. Később hiába kért vizsgálatot minisztériumától, majd pedig a képviselőháztól, ezekre nem került sor. A kormány arra hivatkozott közleményeiben, hogy a kifogásolt ügyek Zichynek még a kinevezése előtti tevékenységére vonatkoznak, különben is magántermészetűek. Képviselőként egy becsületbíróság összehívását kezdeményezte, de a nyári szünetben ennek megszervezése is csak vontatottan haladt. Zichy keserűségében – és Ferenc József távirata hatására – először államtitkári tisztségéről, majd pedig képviselői mandátumáról is lemondott. Döntését a képviselőház elnökének küldött levelében így indokolta:

„[...] kérem nagyméltóságodat, méltóztassék ezzel együtt azt a kérelmemet a mélyen t. képviselőházzal közölni, hogy ez elhatározásomnak ne keresse más indokait, mint amelyek egy önérzetében tiszta embernek feltétlenül irányadók, midőn méltatlanul meggázolt becsülete helyreállítására az önigazolás végső eszközeihez folyamodni kényszerítették”.⁹⁵

⁹⁴ Asbóth-Zichy-ügy, 1879; Zichy-Ferraris, 1880.

⁹⁵ Zichy-Ferraris, 1880, 75. Államtitkári lemondásának iratait lásd MOL K. 148. 1879-IIb-4705. 54. cs., MOL K. 26. 1879-XI-2144. 142. cs. Tisza, ameddig lehetett, igyekezett pozíciójában tartani államtitkárát, később pedig kieszközölte Ferenc Józsefnél, hogy Zichy helyét az ügy tisztázódásáig ne kelljen betöltenie.

Zichy távozásáról értesülvén az alig néhány hónapja megjelenő *Magyarország* méltán ünnepelte saját győzelmét, és már Tisza bukásában reménykedett.

„Soha ellenzéki sajtó ennél nagyobb sikert nem aratott. Négy hét alatt a hatalmas Tisza Kálmánt kényszerítettük, hogy kedves emberét s államtitkárát elejtse... Rés van ütve a kormányon, mely ingathatlannak vélte magát, és mi nagyobb érdem és nagyobb eredmény, rés van ütve az üzérkedő politikusok phalanxán, mely a magyar kormányt a világ pénzpiacain rossz hírbe hozta és a magyar képviselőházat megbecsületleníté... De nincs öröm bánat nélkül. Azon vigadunk, hogy Zichy-Ferraris Viktor grófot megbuktattuk, de azon meg búsulunk, hogy Tisza Kálmán megszabadult tőle – úgy összepasszoltak!”⁹⁶

Hiába védekezett Zichy immár magánemberként azzal, hogy nem állt fenn összeférhetlenség gazdasági tevékenysége és politikai tisztsége között, hisz üzleti kapcsolatait kinevezése előtt két évvel felszámolta, az erkölcstelenség bélyege rajta maradt. Hamarosan a társadalmi életből is száműzték: kizárták a Pesti Lovaregyletből és a Nemzeti Kaszinóból is. Végső megoldásul arisztokrataként a nyilvánossághoz fordult ügyével, és közzétette az őt igazoló dokumentumokat: „Ezzel a tisztelt közönség elé bocsátom önvédelmemet” – zárja nyílt levelét. Ez sem hozta meg számára azonban a megnyugvást. Végül 1880 májusában egy újabb párbaj során súlyosan megsebesült, és a többnapos szenvedés után bekövetkező halál jelentette Zichynek a megváltást.⁹⁷ Az eset abszurditását jól jelzi, hogy Zichy párbajbeli ellenfelének, ifj. gróf Károlyi Istvánnak már semmilyen köze sem volt az eredeti botrányhoz. Károlyi neve 1879 júliusában tűnt fel az újságokban, amikor válaszóitól előtt ’keresztes háborút’ hirdetett a korrupció ellen:

„Tenni, bátorítani, ébreszteni minden irányban, minden osztálynál, ez az én szándékom jövődre, kimondani a szót mindenütt és mindenki előtt, ha igazságon alapszik az, nem rágalmazni, de nem is kímélni senkit, ha megérdemli.”⁹⁸

⁹⁶ Zichy bukása. *Magyarország*, 1879. július 29., 208. sz.

⁹⁷ Clair, 1930, 22–26.

⁹⁸ Gróf Károlyi Pista a corruptió ellen. *Magyarország*, 1879. július 23., 202. sz.

Károlyi István kezdeményezte Zichy kigolyózását a Széchenyi István által 1827-ben alapított Nemzeti Kaszinóból, amelynek az alapszabály értelmében csak „tisztesleges, művelt magaviseletű, feddhetetlen jellemű, nagykorú férfi” lehetett a tagja.⁹⁹

A Várady-Zichy-ügy jobb megértéséhez – a két politikus személyes sorsán túl – ismernünk kell azt a belpolitikai helyzetet is, amelyben a botrány kirobbant. A Szabadelvű Párt az 1878-as képviselő-választásokon vereséggel felérő győzelmet aratott: megtartotta ugyan parlamenti többségét, de mandátumai száma közel százal csökkent. Maga Tisza Kálmán is elvesztette ősi választókerületének bizalmát, ezért debreceni bukása után Erdélyből került be a képviselőházba. A kormánypárt népszerűségvesztésének az oka egyrészt az volt, hogy az Ausztriával folytatott gazdasági tárgyalások kedvezőtlenül alakultak. Az 1867-es kiegyezési törvények értelmében tízévenként újra kellett ugyanis tárgyalni a két birodalomfél közötti gazdasági megállapodásokat, ám ezen a magyar fél sikertelenül próbálta például elérni az önálló magyar jegybank felállítását. Másrészt a törökbarát közvélemény határozottan elutasította, hogy az 1878 nyarán aláírt berlini szerződés értelmében az Osztrák–Magyar Monarchia tartósan megszállja az addig török fennhatóság alatt álló Bosznia–Hercegovinát. Mindez Tiszát és kormányát szeptemberben lemondásra készítette. A válságot Széll Kálmán pénzügyminiszter tiltakozásszerű leköszönése is elmélyítette, aki a boszniai okkupáció következtében előállt bizonytalan pénzügyi helyzet miatt távozott. Az uralkodó azonban mintegy kéthetes gondolkodási idő után ismét Tiszát nevezte ki miniszterelnöknek. Ugyanakkor a meglehetősen ingatag belpolitikai helyzetet jól jelzi, hogy 1879 februárjában a kormány azon javaslatát, hogy a pénzügyi nehézségeken az állam egy nagy összegű hitel felvételével enyhítsen, mindössze 14 fős többséggel sikerült elfogadtatnia.

1879 őszére ismét elérhető közelségbe került az ellenzék számára Tisza Kálmán megbuktatása. Ausztriában a választások nyomán az addig kormányzó liberális Alkotmánypárt kisebbségbe került, és konzervatív színezetű kormány alakult. Októberben Tisza legfőbb támasza, Andrássy Gyula is távozott a közös külügyminiszteri székéből. Ráadásul a képviselőház asztalán olyan feszült-

⁹⁹ Bölöny, 1994.

ségeket keltő vitatémák feküdtek, mint az adóemelések, a boszniai közigazgatás irányításának problémája, vagy éppen a honosági és a véderőtörvény ügye. Ebben a politikai helyzetben a kiegyezéssel elfogadó különféle ellenzéki csoportok és a '48-as radikális opposzió között átmeneti érdekszövetség alakult ki (formális megállapodás nélkül) a Tisza-kormányzat kompromittálására.¹⁰⁰ Az első támadást a konzervatív politikai fordulatot sürgető Asbóth János, a *Magyarország* újságírója indította. Mint ahogy már az előző fejezetben elemeztük, Asbóth 1874-ben megjelent röpiratában az ország erkölcsi hanyatlásáért Andrássyt tette felelőssé, 1878-ban kiadott regényében pedig már általánosabban a szabadelvű elitet okolta a romlottságért. Várady és Zichy esete kézzelfogható bizonyítékot szolgáltatott Asbóthnak politikai szándékainak az igazolásához.

A fiatal (ekkor még Tisza-ellenes) újságíró, Mikszáth Kálmán azonban jó érzékkel ismerte fel, hogy a politikai rendszer és a közjogi alapon szerveződött merev pártstruktúra csak szűk mozgásteret biztosít az ellenzék számára, és ez alapvetően akadályozza a parlamentáris hatalomváltást, ezért marad számukra a pótcselekvés: a képviselőházon kívüli botránypolitikázás, a kormányzati szereplők becsületének aláásása. Ez az ellenzéki taktika azonban a teljes hazai politikai intézményrendszer és elit tekintélyének a lejáratódását eredményezheti mind a társadalom, mind a külföld előtt.¹⁰¹

A „frakkos banda”

1879 őszén a *Magyarország*, folytatva harcát, és azzal vádolta meg gróf Szapáry Gyula pénzügyminisztert, hogy egy, az árfolyamokra kedvezőtlen kihatással járó kormányzati intézkedés bejelentése előtt eladta saját és családja földteher-mentesítési és szőlődézsma-váltásági kötvényeit, így a bennfentes információkból magánhaszna származott.¹⁰² Ifj. Pázmány Dénes ellenzéki honatya a miniszter-

¹⁰⁰ A belpolitikai helyzetről lásd még Kozári, 2003, 303–337.

¹⁰¹ Mikszáth Kálmán: A botránnyok évadja. *Szegedi Napló*, 1879. november 11. In: Mikszáth, 1968, 123–124.

¹⁰² Egy nyílt titok a börzén. *Magyarország*, 1879. október 30., 300. sz. – A kormányzat még az 1848. évi XII. törvénycikkben ígéretet tett arra, hogy a politikai fordulat hatására végbement jobbágyfelszabadításból és a földesúri járadékok eltörléséből származó

hez intézett interpellációjában kérdezett rá a lap értesüléseire. Szapáry – Tisza legfontosabb minisztere, majd 1890-ben utóda a miniszterelnöki székben – határozottan visszautasította, hogy hivatalos állását saját előnyére felhasználta volna, magántermészetű pénzügyleteivel kapcsolatban viszont megtagadta a nyilvánosság előtt a felvilágosítást. Pázmándy azonban nem hagyta ennyiben a dolgot, és magánnyomozásba kezdett, majd adatait a *Magyarország* hasábjain tette közzé: Szapáry néhány nappal a hivatalos bejelentés előtt, de már jóval a belső kormányzati döntést követően legalább 11 600 forint értékben adott el kötvényeket a Dorottya utcai pénzváltónál, és így tett egy meg nem nevezett rokona is.¹⁰³ Ezután az ügy a politikai küzdőtérrel a párbajterre került át: Szapáry a becsületét érintő gyanúsítgatásért pisztolypárbajban vett részt Pázmándyval. Néhány nappal később a függetlenségi párt meghatározó tagja, a kormányzati korrupció fő ostromozója, Simonyi Ernő interpellációban vonta kérdőre a pénzügyért felelős minisztert és a miniszterelnököt az ügyben tanúsított magatartásuk miatt:

„Engedelmet kérek, én sem a parlamenti függetlenséggel, sem a szólás-szabadsággal, sem a miniszteri felelősséggel és a parlamenti ellenőrködés gyakorlatával összeférhetőnek nem tartom azt, hogy akár interpelláció folytán, akár minemű felszólalás folytán, ami e házban történik és egy köztisztviselő irányában intéztetik, párbajra hívásnak lehessen helye. [...] Én azt hiszem, hogy mikor egy miniszter azzal vádoltatik és gyanúsítottatik, hogy saját magán vagyonát akkor és oly időben adta el, mikor éppen arra vonatkozólag egy törvényjavaslatot terjesztett a ház elé és az kártékony befolyást gyakorolhat e vagyonra nézve, ez nem egészen magánügy, ez oly ügy, melyért a miniszter felelősséggel tartozik. Én tehát nem hiszem, hogy, midőn a miniszter azt mondja, hogy én erre felelni nem tartoznám, ezzel eleget tett a parlament tekintélyének és a parlament iránt tartozó tiszteletének...”

mazó károkért kárpótlást fizet a birtokos osztály részére. 1879-ben a kormány az állam nehéz pénzügyi helyzetére hivatkozva a kárpótlási kötvények törlesztési idejét kitolta (vö. 1880: IX. tc.), ami árfolyamesést eredményezett. Az állami kármentesítés egészen 1916-ig elhúzódott.

¹⁰³ Nyilatkozat. *Magyarország*, 1879. november 7., 307. sz. – A fennmaradt adatok szerint a minisztertanács szeptember 22-én döntött a törvény megalkotásáról (MOL K. 27. Mtj. 43. ülés 2. pont), de a miniszter csak október 28-án beszélt az országgyűlésben a földteher-mentesítési kötvények törlesztéséről, miközben már október 22-én eladta kötvényeit.

Szapáry válaszában éles határt húzott a kormányzati szerepvállalás és a magánéleti tevékenység közé. Úgy vélte, hogy politikai közszereplőként sem köteles számot adni a nyilvánosság előtt magántermészetű ügyeiről, sőt az élet e két szférájában más és más erkölcsi szabályok működnek:

„[...] megtörtént és általánosan bevett szokás az, hogy ha ily magánjellegű dolog a maga rendes útján be van fejezve, erre visszatérni, azt feleleveníteni nemcsak nem lehet, hanem nekem felfogásom szerint nem is szabad. (*Élénk helyeslés jobb felől.*) És ezért a jelen esetben arra kérem a t. képviselőházat, hogy méltóztassék engem ez alkalommal a részletes válasz megadása alól felmenteni.”

A felelős kormányzás politikai és jogi elvét az úri becsület íratlan (párbaj)kódexe hatályon kívül helyezte. A Szapáryba vetett politikai bizalom töretlen maradt: válaszát a parlamenti többség elfogadta, Tisza pedig nem kívánt foglalkozni minisztere eljárásával.¹⁰⁴

A botránysorozat harmadik hulláma decemberben vette kezdetét. A Kisbirtokosok Földhitelintézetének gyanús ügyleteiről elsőként ismét a *Magyarország* adott hírt, de a vezető szerepet egyre inkább az akkor induló radikális lap, a *Függetlenség* vette át. Az újság december 14-én kezdte közölni *Frakkos banda* című cikksorozatát, amely fő célpontja gróf Festetich Pál, Szapáry miniszter sógora, szélesebb körben pedig a Nemzeti Kaszinó arisztokrata tagjai voltak. A lap újságírói, mindenekelőtt Verhovay Gyula és Herman Ottó függetlenségi képviselők, valamint Hoitsy Pál azzal vádolták meg Festetichet és körét, hogy miközben kizárták Zichy-Ferraris Viktort soraik közül, maguk sem különbek nála (a kigolyózás egyik kezdeményezője éppen Festetich volt), hiszen az 1872-ben alapított Kisbirtokosok Földhitelintézete vezetőiként a rájuk bízott pénzekkel hanyagul bántak. Ahelyett, hogy a vezető tisztséget vállalt politikusok (az elnök Festetich volt; igazgatói tisztséget töltött be például Várady Gábor és Tisza László, a miniszterelnök bátyja is) a kisbirtokosok helyzetén igyekeztek volna javítani, saját vagyonukat gyarapították állásaikkal, és csődbe kormányozták a

¹⁰⁴ A felszólalásokat lásd: *Képviselőházi Napló*, 1878/81, 161., 165. és 167. ülés, 1879. november 6., 12. és 14. VIII. köt. 17–19., 106–108. és 157–159.

pénzintézetet. A kiküldött pénzügyi vizsgálóbizottság súlyos könyvelési szabálytalanságokra bukkant, és nem akadt nyomára számos befizetett összegnek.¹⁰⁵ Az új intézet vezetéséből kihagyott Tarnóczy Gusztáv, volt országgyűlési képviselő által átadott hivatalos jegyzőkönyvek ismertetése (esetenként teljes közlése) több lapszámot megtöltött. Az intézet vezértitkárát, Végh Ignácot, a sikasztás végrehajtóját, háromheti bujkálás után tartóztatta le a rendőrség. A botrányt tetézte, hogy hosszas előkészítés után ugyanezen személyi kör éppen azon munkálkodott, hogy az állam anyagi és az uralkodó erkölcsi támogatását felhasználva, egy új pénzintézetet hozzon létre. Miközben tehát a részvényesek vagyona elveszni látszott, a felelősök újabb igazgatói székekbe igyekeztek beleülni, immár részben állami pénzek kezelőiként. Ugyan tagadták, hogy a régi pénzintézet vagyonának beolvasztásán gondolkodnának, ám a vezetők személye és az új intézet székhelye megegyezett.¹⁰⁶

A cikksorozat következménye mi más is lehetett volna, mint egy újabb párbaj. Az eddig elmondottak fényében már azon sem lepődhetünk meg, hogy a lap szerkesztőjének, Verhovaynak a kihívója olyan személy volt, aki nem is volt érintett a botrányban. A külföldön tartózkodó Festetich becsületének és a Nemzeti Kaszinó tekintélyének védelme érdekében ugyanis báró Majthényi Izidor állt ki pisztolypárbajra a radikális politikus-újságíróval 1880. január 10-én. Verhovay súlyos mellkaslövést szenvedett, és több napra elveszítette eszméletét.

A véres párbaj hírére több napig tartó zavargásra került sor Budapest utcáin. A tüntetők kezdetben a Nemzeti Kaszinó épületét ostromolták (a mai Kossuth Lajos és Szép utca sarkán), később azonban az általában több száz fős tömeg más épületekre is kiterjesztette támadását.¹⁰⁷ A harag eleinte a Széchenyi István nagyszerű eszméit megcsúfoló, a közérdek helyett a kizárólag az egyéni meggazdagodást szem előtt tartó kaszinóbeli mágnás urak ellen irányult, ám a tüntetők dühe egyre inkább a politikai és társadalmi rendszer igazságtalanságai elleni általános tiltakozásba fordult.

¹⁰⁵ Lásd például: A Csáky szalmája. A kisbirtokosok országos földhitelintézete. *Magyarország*, 1879. december 11., 340. sz., A frakkos banda. *Függetlenség* 1880. január 1., 1. sz.

¹⁰⁶ Galgóczy, 1905, 19–77.

¹⁰⁷ Az eseményekről részletesen Sándor T., 2007.

Egy eliten belüli politikai konfliktus lényegében ekkor került ki először a képviselőház falai közül az utcára. Erre korábban csak képviselő-választások idején, többé-kevésbé ellenőrzött, szervezett formában került sor, illetve a tüntetők (például politikailag fontos ünnepek, megemlékezések alkalmával) általában csak az erőszak szimbolikus eszközeihez nyúltak (pl. tiltakozó felvonulásokat szerveztek). Ezúttal azonban az ellenzéki képviselők és újságok által kezdetben bátorított tiltakozás szervezetlen és elkeseredett rombolássá változott, a 'fölül lévők' időleges megfélemlítésének szándékával. A halálos áldozatokat is követelő és közel száz letartóztatással járó zavargássorozatnak csak a katonaság bevetésével sikerült véget vetni.

Noha a korrupciós esetek felszínre hozása számottevő politikai eredménnyel nem járt az ügyek kipattantói számára, hiszen az érintett politikusok zöme megmaradhatott a közéleti pályán, sőt egyesek karrierje tovább emelkedhetett (igaz, Festetich és Tisza László kénytelen volt távozni a hitelintézet vezetőségéből); jogi felelősségre vonásra sem került sor (Végh Ignácot elítélte a bíróság, de ő nem volt politikus); továbbá elmaradt a Tisza-rendszer összeomlása és az ellenzéki erők hatalomra jutása, a közélet szereplői számára mégis fontos tanulságokkal szolgált a fél évig tartó, egymáshoz lazán kapcsolódó korrupciós botrányok sorozata.

A politikai elit megtapasztalhatta, hogy hol húzódnak a botrányokozó politikusi cselekedetek, illetve a botránykeltő ellenzéki eljárások aktuális tűréshatárai. Azaz, mi az a kritikus szint, amelyet átlépve az eliten belül – lényegében a hatalmát veszített volt Deák-párti és az 1875-ben kormányzati pozícióba került Tiszapárti körök között – folytatott hatalmi harc szélesebb társadalmi elégedetlenségbe csaphat át, amely viszont már az egész elit nyugalomát fenyegetheti. A botránysorozat tehát egyaránt segítette meghatározni az ellenzék mozgásterét és hatékonyan bevethető politikai fegyvertárát, valamint a kormányzathoz kötődő politikusok magánhaszonszerzésének mértékét. Ez persze, mint az a korábbiakból is kitűnhetett, egy hosszú és soha le nem záruló tanulási folyamatként fogható fel, hiszen a szóban forgó határok és mértékek időben változtak, és erősen kötődtek az aktuális politikai helyzethez, így mindig akadt olyan közszerelő, aki elvétette a mértéket (legfeljebb számuk csökkenhetett). Ráadásul, itthon és külföldön egyaránt átalakulóban volt a politizálás világa. A politikusok „archaikus” típusát, tehát a „szent ügyet” szolgáló, elegendő

vagyonnal rendelkező, a politikáért élő politikust fokozatosan felváltja – véleményünk szerint a 19. század második felétől – a modern politikus típusa, azaz a politikából élő, attól vagyoniilag függő és egyre inkább pártérdekek mentén cselekvő közéleti szereplő.

„Azon máról holnapra éldegélő praetoriánus csoport, mely nem mozog, ha nem hajtatik, mely nem gondol, csak szavaz, mely nem érez, csak meghunyászkodik, ez Tisza uralmának támasza, talpköve. Elégge ismeretesek a mameluk sereg azon harminc vagy negyven csatlósai, akik a miniszterelnök belső gárdáját képezik. Egyedül kimutatható jövedelmük a képviselői napidíjak, amit azon körülmény igazol legvilágosabban, hogy ezen jövedelemre a váltói és egyéb végrehajtások gyakran vezetettek. Az ősit, ha volt is, régen dobra ütötték...”¹⁰⁸

Érzékelhető, hogy az ellenzék és a sajtó egy része a pártalapú politikázás kiépülését és a politikai rendszeren belül a kormányzat szerepének megerősödését a parlament tekintélyének a leértékelődésének és a közélet erkölcsi romlásának tekintette. Ugyanakkor az előbbi idézet utal a politikai vezetőréteg vagyoni helyzetének a süllyedésére is (például az 1873-as pénzügyi világválság hatásaként), és ez feltehetően gyengítette erkölcsi ellenálló képességüket a korrupciós kihívásokkal szemben. Az általunk tárgyalt esetek azt jelzik, hogy az arisztokrácia egy része is komolyan támaszkodott a politizálásból közvetlenül vagy közvetett módon származó különféle jövedelmekre, hasznokra.¹⁰⁹

Az újságírás formálódó normarendszere

A botránysorozat fontos szerepet játszott a hazai újságírás fejlődésében is. A képlékeny, sok tekintetben átmeneti politikai helyzetben, a belpolitikai erőviszonyok átrendeződésének évtizedében (hozzávetőleg az 1870-es években) átalakult a magyar sajtópaletta is. Nőtt a politikai lapok előfizetőkért folytatott versenye, miköz-

¹⁰⁸ A corruptió aprópénzben. *Magyarország*, 1879. augusztus 1., 211. sz. A politika világának átalakulásáról lásd Palonen, 2009.

¹⁰⁹ Az arisztokráciának a dualizmus korában sikerült megőriznie politikai súlyát, ám gazdasági ereje érezhetően meggyengült. Ehhez lásd Vörös, 1987 és Péter, 1998.

ben színre lépett egy új újságírói nemzedék is, amely ugyan nem volt független a pártpolitikától, de kevésbé tisztelettudó, bátrabb, időnként azonban demagóg és kíméletlenül éles hangot ütött meg. Az egyaránt 1879-ben induló *Magyarország* és a *Függetlenség* újságírói helyesen észlelték, hogy a korrupciós botrányok napirenden tartásával – és az azt követő párbajokkal, sajtóperekkel stb. – egy csapásra ismertségre és természetesen számos előfizetői megrendelésre tehetnek szert.

„A kisbirtokosok földhitelintézetének botrányai éppenséggel a *Függetlenség* megindításakor merültek föl. [...] Suttogták mindenfelé, hogy a kormánynak a tönk szélén álló emberei hogyan markolnak minden biztosíték és fedezet nélkül az intézet pénztárába. Végre is a jégvár összeroppant a déli szél fuvalmára. Ezt a déli szelet a *Függetlenség* fújta az intézetre. A többi lap nem merte bolygatni a »kényes ügyet«. [...] Természetes, hogy a *Függetlenség* nem kímélt senkit.”

Így emlékezett vissza Verhovay, aki szerint a többi újságíró hallgatását megvásárolták az ügyben kínosan érintettek.¹¹⁰ A hatalom által megrontott újságíró-társadalomról rajzolt kép terjesztése – amelyet esetenként sikerült is alátámasztani például a különféle hírlapírók Végh Ignáchoz intézett pénzkérő leveleivel – persze arra is alkalmas volt, hogy éles határvonalat húzzon a régi, elhasználdott és az új típusú, úgymond az ország valós problémáit bemutató újságírás közé.¹¹¹ Nem kímélték az ellenzéki újságírás terén komoly érdemeket szerzett, ám 1875 óta kormánypártivá lett író-politikust, Jókai Mórt sem. Herman Ottó könyörtelenül olvasta Jókai fejére, hogy ítélőképességét a kormánypolitikusokhoz fűződő szoros viszonya végzetesen elhomályosította, hangja már nem képviseli a közvéleményt:

„Tedd kezedet a szívedre, s valljad be, hogy régen elvontak téged is a magyar nép közeléből; te régen nem tartád már kezedet a magyar nép szívében, s így nem is-

¹¹⁰ Verhovay, 1889, 107. Verhovay pályafutásáról bővebben Szabó D., 1993. A két lapról: Kosáry-Németh G., 1985, 304–309. és 326–329.

¹¹¹ A *Függetlenség* „Az igazi frakkos banda” cím alatt tette közzé adatait az újságírókról, lásd például a 1880. évi 6. (január 6.) és 8. számot (január 8.). A francia és amerikai politikusok, illetve bankárok is több alkalommal kísérletet tettek a sajtó megvesztegetésére, az egykorú esetekről lásd Kecskeméthy, 1877, 339–341.; Zeldin, 1980, 172–174.

mered annak mai lüktetését. Mert bevontak téged is a hatalom csillogó körébe, körülvettek téged is azok a sima, csillogó bőrű sikló alakok”.¹¹²

Ugyanakkor e botránnyok bizonyos mértékig alkalmat kínáltak a lassanként önállósuló újságírószakma számára olyan általánosabb kérdések felvetésére is, mint például a sajtónak a politikához fűződő viszonya, az újságírás etikája, a sajtószabadság és a magánélet szentségének konfliktusa, vagy éppen a közös hírlapírói érdekérvényesítés lehetőségei. A kormányhoz lojális *A Honban* Salamon Ferenc például úgy vélte, hogy az ellenzéki lapok szereptévesztésben vannak, ugyanis újságíróik rendőrnek, sőt bírónak képzelik magukat. Nyomoznak a politikusok után, magánéletükben vájkálnak, és ítéletet mondanak felettük. A magánügyek kitergetése addig nem jellemezte a magyar újságírást. „Ti a nyilvánvaló dolgoknak nem hogy alapos magyarázatára, de a szemmel láthatók hű leírására sem vagytok képesek” – háborgott Salamon, és „szellemi méregkeverőknek” nevezte ellenzéki kollégáit.¹¹³ A *Magyarország* válaszában azonban úgy érvelt, hogy a magánélet szentsége ugyan fontos elv, de egy közhivatalnok esetében nem lehet rá hivatkozni, mert a feddhetetlen előélet az állami szolgálat előfeltétele. A lap visszautasította Salamon leckéztető modorát, mondván, a kormány félhivatalos lapjának, a *Budapesti Közlönynek* a szerkesztőjeként „ön nem szabad ember, önnek nem lehet véleményét kockáztatni, ön a kormány fizetett embere, s mint ilyen csak arra kérjük: legyen jövőben szerényebb!”¹¹⁴

Jókai Mór is úgy vélte, hogy nem feladata az újságoknak a hajszá a politikusok ellen, ugyanakkor a politikusok esetleges erkölcsstelen tettei nem rendezhetők párbajokkal. Azt javasolta, hogy a magyar törvényhozás mindkét háza alakítson becsületbírószágot, ahol minden honatyának időről időre számot kellene adnia vagyonosodásáról. Az ügyeket tehát maga is az eliten belül kívánta volna elrendezni, azaz végső soron egyfajta békés önbíráskodásra tett javaslatot.¹¹⁵

¹¹² Herman Ottó: A forrongás. *Függetlenség*, 1880. január 16. Közli: Erdődy, 1983, 211.

¹¹³ Salamon Ferenc: Zsurnalisztikai bíráskodás. *A Hon*, 1879. július 27., 181. sz. (reggeli kiadás).

¹¹⁴ Salamon Ferenc vetoja. *Magyarország*, 1879. július 29., 208. sz.; P. D.: Salamon úrnak. A viszontválaszra. *Magyarország*, 1879. július 31., 210. sz.

¹¹⁵ Jókai Mór: A corruptió-ügy a hírlapokban. *A Hon*, 1879. július 25., 179. (reggeli kiadás).

Jókai magatartása a botránnyosorozat későbbi szakaszában is izgalmas. Verhovay súlyos sebesülése után egy nyílt levél megjelenítését kezdeményezte, amelyben a politikai lapok szerkesztői – pártállástól függetlenül – közösen a sajtószabadságot ért jogtalan támadás miatt tiltakoznak. Jókai nem volt könnyű helyzetben, hiszen a kormánypárt befolyásos képviselője és lapszerkesztője volt, egyúttal pedig Tisza személyes lekötelezettje (gondoljunk kifizetett adósságaira). Ugyanakkor köztisztületben álló író is, akinek alakját a közvélemény jelentős része 1848 eszméivel kapcsolta össze. Saját helyzetét így látta:

„Én, midőn a sajtószabadságról van szó, magam is, künn, a házon kívül író lévén, akármiféle rendszabályt, mely a sajtó megszorítására szolgálna; minden tehetségem szerint ellenezni fogok. Mint képviselő azonban nemcsak a szabadságot, hanem az állami érdekeket is megvédelmezni tartom. S midőn kívánom azt, hogy ezzel a szabadsággal mindenki élhessen, egyúttal megkövetelem azt is, hogy azzal senki vissza ne éljen.”¹¹⁶

Jókai e kettős szerepének úgy próbált megfelelni, hogy felhasználva nimbuszát, közvetítő szerepre vállalkozott (nem tudható, hogy Tisza mennyire ösztönözte ebben): egy újságíróegylet alapítására tett javaslatot „a magyar hírlapirodalmi hang méltóságának megóvása, másrészt az időszaki sajtó szólásszabadságának megvédelmezése” céljából. Az alapszabály-tervezet indoklása szerint:

A „kölcsonös eszmecserék és személyes érintkezés által szükségképpen ki kell fejlődni egy viszonylagos megbecsülésnek a hírlapírók között, mely az irodalmi hang méltóságát emelni, a viták túlhajtott modorát csilapítani fogja, a méltányosság érzetét a pályatársak iránt, az igazságosságot a közönség iránt megszilárdítandja, s midőn az ezektől eltérő irányzatoknak megorvoslására módszereket nyújt, egyszersmind solidaritás föllépésével védelmet tart fenn minden hírlapírónak, ki a közügy érdekében, az igazság felderítésében fáradozik, minden bárhonnan jövő megfélemlítés és zaklatás ellen.”¹¹⁷

¹¹⁶ Jókai felszólalását lásd: *Képviselőházi Napló*, 1878/81, 270. ülés, 1880. május 29., XIII. köt. 396.

¹¹⁷ *A Hon*, 1880. január 14., 12. sz.

Jókai igyekezett intézményes keretek közé szorítani a külső és belső konfliktusok kezelését, mindezt úgy, hogy az egyesületet az erkölcsös szerepével ruházta fel. Az alapszabályok értelmében ugyanis az együletnek csak kifogástalan jellemű újságíró lehetett a tagja, az újságírók magatartásával és cikkeik modorával kapcsolatban pedig egy 12 vagy 24 tagú bírálóbizottság volt hivatott dönteni. A testület egyrészt külső panaszra vizsgálódhatott (például arról döntött, hogy az újságírónak kell-e elégtételt adnia, azaz párbajozzon-e), másrészt hivatalból is eljárást indíthatott, éppen ezért az egyesületbe belépő újságírók és szerkesztőségek kötelesek voltak írásaik, lapjaik egy-egy példányát az egyleti könyvtárnak megküldeni.

A Hírlapírók Egyesülete február elején alakult meg, Jókait elnöknek választották, az elnökségben azonban nem kaptak helyet ellenzéki lapok újságírói. A tagok egy része, az újságírói pálya önállósodásának újabb állomásaként hamarosan létrehozta a szociális öngondoskodásnak a korszakban legfontosabb intézményét, egy saját nyugdíjintézetet. Ugyanakkor például a *Függetlenség* újságírói távol maradtak az egyesülettől, mert nem békéltető intézményt láttak benne, hanem modern kori cenzúrahivatalt. A sajtószabadság öréneke továbbra is az esküdtszékeket tekintették.¹¹⁸

A januári utcai tüntetéssorozat véres eseményei, valamint Zichy-Ferraris Viktor május végi tragikus halála az újságírók felelősségére is ráirányították a figyelmet. A *Függetlenség* cikkei például a fővárosi zavargások napjaiban az utca hangjára hivatkozva már a küszöbönálló forradalmat emlegették, és az 1789-es franciaországi eseményeket idézték fel. A lap leköszölte Pósa Lajos versét is, amely Petőfi *Dicsőséges nagyurak* című költeményének érezhető hatását viselte magán. A szerző semmittevőknek, gyilkosoknak nevezi az úri osztály legtöbb tagját, és öngyilkosságra szólítja fel őket. Jókai sietett figyelmeztetni ellenzéki kollégáit, hogy könnyen kicsúszhat kezükből az irányítás, hiszen az utcai csöcselék nem a nagy (és viszonylag drága) politikai lapokra hallgat, „a nép a képes lapocskákból meríti a hangulatot”, éppen ezért kell minden poli-

¹¹⁸ Lásd például Herman Ottó: A pokol cséplője. *Függetlenség*, 1880. január 15., 15. sz., Herman Ottó: Jókai Mórnak. *Függetlenség*, 1880. január 19., 19. sz. Közli: Erdődy, 1983, 208–210. és 214–217. Az érdekvédelmi szerveződéshöz lásd Buzinkay, 2000.

tikai erőnek felelősségteljesen viselkednie.¹¹⁹ A *Függetlenség* újságírói csak néhány nap múlva gyakoroltak önmérsékletet, amikor egyrészt elutasították a „szocialisztiko-kommunistikus” lázítás vádját, másrészt a vandalizmus helyett a tiltakozás törvényes lehetőségét, a népgyűlések szervezését ajánlották olvasóik számára.¹²⁰

Zichy halálakor az újságíróegylet elnöki tisztét betöltő Jókai egyértelműen az ellenzéki lapokat és a pártpolitikai okokból felkorbácsolt indulatokat okolta a tragédiáért:

„A féktelen, zabolátlan sajtó s a véresszájú pártszenvedély játssza itt a főszerepet, az az elvadult pártszenvedély, mely túltesz még azon is, mit Észak-Amerikában az elnökválasztások alkalmával tapasztalni lehet.”¹²¹

Az ellenzéki újságok ezzel szemben a korrump rendszer áldozatának, az egymással küzdő elitcsoportok által a nyilvánosság elé állított bűnbaknak tekintették a jellemhibákkal is rendelkező arisztokrata politikust. Jobban bűnhődött, mint megérdemelte, halála „iszonyú tükröt tart egy bűnös társadalom arca elé” – vélekedett a *Magyarország*.¹²² A botrányt kirobbantó, ám időközben az újságírástól átmenetileg visszavonult Asbóth János pedig határozottan visszautasította Jókai félig-meddig kimondott azon vádját, hogy ő okozta volna Zichy halálát: ő éppen újságírói hivatástudata miatt és az ország sorsáért aggódó felelősségérzetből ragadott tollat, és járt utána egy bírósági tárgyalás közben elhangzott állításoknak.¹²³

A botrányorozatból a kormányzat is levonta saját következtetését: lépéseket tett a sajtószabadság megszorítására. Egyfelől sajtópereket indított a botrányokat éles hangon tálláló ellenzéki lapok

¹¹⁹ *A Hon*, 1880. január 15., 13. sz. (esti kiadás). Pósa Lajos „A magyar mágnásokhoz” című versét lásd: *Függetlenség*, 1880. január 15., 15. sz.

¹²⁰ Herman Ottó: A mi tüntetésünk. *Függetlenség*, 1880. január 18., 18. sz. Közli: Erdődy, 1983, 212–214., Hoitsy Pál: Tartsunk népgyűléseket. *Függetlenség*, 1880. január 18., 18. sz.

¹²¹ Jókai Mór: Zichy-Ferraris Victor gróf és az ellenzéki sajtó. *A Hon*, 1880. május 27., 133. sz. (reggeli kiadás). Jókai itt feltehetően az 1876-os zűrzavaros amerikai elnökválasztásra utal. Ugyanakkor Kecskeméthy úti beszámolójában úgy látta, hogy „a mi hazai szélső pártunk legalábbvaló egyéneinek, legsilányabb zuglapjainak hangja szelíd turbékolás az amerikai lapok hangjához képest”. Kecskeméthy, 1877, 328.

¹²² Gróf Zichy-Ferraris Viktor. *Magyarország*, 1880. május 29., 147. sz.

¹²³ Asbóth János: Jókai Mórnak. *Magyarország*, 1880. június 1., 150. sz.

ellen, másfelől megkísérelte a sajtóra vonatkozó jogszabályok szigorítását. Tavaszra világossá vált azonban a kormány számára, hogy a bírósági tárgyalásokkal nem érhet célt. Az ügyészség statisztikája ugyanis azt mutatta, hogy a perek egy jelentős részében az esküdtszékek felmentették az ellenzéki újságírókat, de ahol elmarasztaló ítéletet hoztak, ott is csak enyhe büntetéseket szabtak ki. Ráadásul a perek és a róluk készített hírlapi tudósítások csak tovább rontottak a kormány megítélésén.¹²⁴ A kormánypolitikuskok ezért úgy látták, hogy módosítani kell a hatályos sajtótörvényt (1848. évi XVIII. tc.), ugyanakkor körükben is vita folyt arról, hogy a szóban forgó alaptörvény milyen mértékű korrekciójára is lenne szükség. Pauler Tivadar igazságügyi miniszter naplójában ezt olvashatjuk:

„[...] este minisztertanács: a sajtó elleni szigorúbb rendszabályokról szólanak, én csak a colportage [a lapok árusításának] megtiltása mellett vagyok, tovább nem mennék; a többi tovább is szeretne menni és lapfelüggesztési jogot adni a belügyminiszternek vagy minisztériumnak”.¹²⁵

Bár nem ismerjük az augusztusra elkészült tervezetet, mégis gyanítható, hogy a nagyobb szigor kormányzati hívei a követendő mintát az osztrák sajtójogban fedezték fel, amely 1869-től ugyan alkalmazta a sajtóesküdtszéki bíraskodást, ám lehetővé tette például az ügyészségnek a sajtótermékek lefoglalását a közérdekre hivatkozással, illetve a kormányok számára rendkívüli helyzetekben a sajtószabadság lokális és átmeneti felfüggesztését.¹²⁶ Pauler viszont csak a nem postai úton terjesztett, azaz nem előfizetett sajtótermékek árusítását kívánta szigorúbb szabályok közé szorítani, valamint a törvénysértő írásokért felelősségre vonható személyek körét tágítani (például hogy a szerzőt és a szerkesztőt egyaránt kérdőre lehessen vonni). A miniszter egyúttal sietett megnyugtani a képviselőházban a tervezett változtatások miatt aggódó hírlapírók kérdéseit tolmácsoló Jókait afelől, hogy a büntető törvénykönyv,

¹²⁴ A Királyi Főügyészség jelentése a sajtóperek állásáról. MOL K 148 1880–XIVB–1904 (1880. április), K 26. 1880–VII–1391. 156. cs. (1880. május 16.).

¹²⁵ Pauler Tivadar: *Napi jegyzetek*. 2. rész, 1880. január 17-i bejegyzés. OSZK Kt. Quart. Hung. 2611/2.

¹²⁶ Az osztrák szabályozásról részletesen: Olechowski, 2004, 473–479., 574–578. és 642–647.

az akkoriban hatályba lépő Csemegi-kódex nem hoz érdemi változást a sajtójogban.¹²⁷

A minisztertanács az igazságügyért a törvényjavaslat végső változatának mielőbbi elkészítésére és benyújtására utasította, ám ismereteink szerint erre már nem került sor.¹²⁸ Ennek magyarázata minden bizonnyal abban a korszak egészére jellemző konfliktusban rejlik, hogy az alapvetően elitista hatalomgyakorlás (lásd például a szűk választójogot) egy európai összehasonlításban is széles sajtószabadsággal, valamint egyre sokszínűbb és az idő előrehaladtával mindinkább „demokratizálódó” sajtópiaccal párosult. Ezt jelezte nemcsak a lapok számának és az értékesített példányszámoknak a növekedése, hanem a hatóságok által nehezen ellenőrizhető utcai terjesztés megjelenése is.¹²⁹ A sajtótörvény, amely a hatalmon lévők kezébe nem adott túl sok használható fegyvert (szemben például az osztrák sajtójoggal), szigorítását ugyan a kormányzat időről időre kilátásba helyezte, ám nem kerített sort rá, gyaníthatóan azért, mert egyik szabadelvű kormány sem kívánta magára vállalni egy 1848-ban kivívott sarkalatos szabadságjog nyílt korlátozásának szimbolikus terhét (csak a korszak végén, 1914-ben alkottak új és szigorúbb törvényt). Nem maradt számukra más, mint a Monarchia többi részéhez képest nálunk talán gyakrabban kipattanó botrányok elviselése, illetve pótcselekvésként a bűnbakkeresés, azaz szinte kizárólag az újságírók felelőssé tétele a kormányzati politikusok erkölcsi bukásáért.

Az események elemzéséből azonban az is jól látható, hogy az újságok rendszerint csak továbbították, felerősítették – nyilván el is túlozták, kiszínezték – a kényes értesüléseket. A különféle szerződéseken, magánleveleken, jegyzőkönyveken alapuló információkat a politikai élet szemben álló csoportjai juttatták el a lapokhoz, ameddig érdekeik ezt kívánták.

¹²⁷ Lásd Pauler Tivadar felszólalását: *Képviselőházi Napló*, 1878/81, 270. ülés, 1880. május 29., XIII. köt. 395–396. Az 1878. évi V. tc. lényegében egységes szerkezetbe illesztette az 1848-as sajtószabályozás büntetőjogi rendelkezéseit.

¹²⁸ Az igazságügyi miniszter jelentése a miniszterelnöknek, 1880. június 28. MOL K 26. 1880–X–1924. 157. cs.; A belügyminiszter véleménye a tervezetről, 1880. augusztus 14. MOL K 149. 1880–3–448res. 4. doboz. A minisztertanács augusztus 21-én tárgyalta az ügyet, de a tárca még évekkel később is csak ígérte a törvényjavaslat benyújtását (Vö. MOL K 27. Mtj 1889. július 14.).

¹²⁹ Buzinkay, 1997, 34–35.

„A kompromittáló iratok, jegyzőkönyvek, vádanyagok szét vannak kapkodva. Minden érdekelt egyén igyekezett ilyenek birtokába jutni, s azokat megtartani, hogy fegyverül használhassa azokat a többiek ellen. [...] Képzeltető, hogy a bűnök e hálózatából és a bűnrészesség tömkelegéből mily kevés az, amihez hozzáférni lehet.”

Az előbbieket Herman Ottó a Kisbirtokosok Földhitelintézetének botránya kapcsán állapította meg, de mondatai általánosabban is érthetők.¹³⁰ Nem a sajtó volt tehát a bukás okozója, közreműködése a menesztés, a leköszönés körülményeit és gyorsaságát határozta meg. Annak magyarázata pedig, hogy a politikából való távozás időleges vagy végleges volt-e (vagy esetleg be sem következett), a közéleti szereplés időtartamát meghatározó, mégis nehezen felderíthető tényezőben, a politikai bizalomban, illetve annak elvesztésében keresendő.¹³¹

POLITIKUSI BŰNÖK – ÁLLAMPOLGÁRI BEJELENTÉSEK A SZÁZADFORDULÓN

¹³⁰ Herman Ottó: A frakkos banda. *Függetlenség*, 1880. január 3., 3. sz. Közli Erdődy, 1983, 201.

¹³¹ Az uralkodó–miniszterelnök–kormánypárt hármásától függő politikai bizalom működéséről bővebben: Cieger, 1998.

*Nesze barátom, de ne feledd, hogy én nem láttam semmit;
nem tudom honnét kaptad a pénzt, sem azt, hogy mire fordítod.
Sőt nem is ismerjük egymást – egyelőre!*

(Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök vesztegetési pénzt ad át Szapáry László fiumei kormányzónak)

Az összeférhetetlenek

A századfordulón új politikai erő jelent meg a magyar közéletben. A hosszú előkészítés és több szervezeti előzmény után 1890 végén megalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) helyzete több szempontból is sajátosnak mondható. Egyrészt, eltérően a többi magyarországi párttól, az MSZDP a kapitalista társadalmi rend és a polgári parlamentarizmus elvi ellenfele volt, programjában a magántulajdon szükségszerű megszűnéséről beszélt. Mégis – hosszú, időről időre fellángoló belső viták hatására – a párt közvetlen programként a munkásság politikai és szociális helyzetének jelentős jobbítását célzó követeléseket (általános és titkos választójog, a munkaidő korlátozása stb.) fogalmazott meg. Másrészt az MSZDP olyan – a hazai pártrendszerben addig ismeretlen – új típusú tömegpártként volt kénytelen politizálni, amely nem rendelkezett parlamenti képvisellel (hiszen hívei zömének nem volt választójoga). A tömegek megszólításának szándéka és a törvényhozási képviselő hiányának kényszere a párt szervezett utcai politizálását eredményezte. A millennium körüli években Budapesten átlagosan 450-500 nyilvános gyűlésre került sor, amihez hozzászámíthatjuk még az évi 300-400 ipari sztrájkot is. A tiltakozások számottevő részét a szociáldemokraták, illetve a hozzájuk kötődő szakszervezetek irányították. Rendszerint jól bevált koreográfia szerint időlegesen kisajátították a köztereket, felbolygatták a nagyváros mindennapi életét, politikai üzeneteiket a bel-

városi utcák (jobb módú) lakosai, járókelői előtt transzparensen is hirdetve.¹

A politizálásnak a korszakban végig uralkodó elitista felfogása ellenére, a politikai vezető réteg a viszonylagos társadalmi béke vagy éppen saját tekintélyének megőrzése érdekében nem hagyhatta teljesen figyelmen kívül a parlament falain kívülről behalatszó bírálókat, az utca hangulatát. Márpedig 1900 májusában az MSZDP kampányt kezdett „az összeférhetetlenek dac- és véd-szövetsége” ellen, kétségbe vonva lényegében az egész képviselőház erkölcsi alapját arra, hogy az ország sorsát irányítsa. A párt lapja, a *Népszava* igen éles szavakkal ecsetelte a hatályos összeférhetlenségi előírásokat kijátszó, üzletelő politikusok romlottságát, akik párthovatartozástól függetlenül hallgatnak egymás ügyeiről. A cikkek a rendszerré fejlesztett törvénytelen és erkölcstelenség szülőatyjának a kormány éléről tíz éve távozott, ördögi politikusként ábrázolt Tisza Kálmánt tartották:

„A háttérben ott áll a korrupció nagymestere, a 'tisztességben megőszült' és meggazdagodott Tisza Kálmán és vigyorgog. Tetszik neki, amint nyüzsgöve zsi bong a szemétdombon az országgyűlési képviselők féreg-rajja. Tetszik neki, hogy a szemétdomb férgei, melyeknek első álcáit ő tenyészttette, mily szaporasággal fejlődtek ily hatalmas féregbolyá. Ízlésével nem ellenkezett, hogy másfél évtizeden át ura, parancsolója és táplálója legyen ennek a féregrakásnak s ízlésével most se ellenkezik, hogy mosolyogva nézze az undorító, gerinctelen puhányokat. Mosolyog. S ki búsong? Senki, mert senki se veszi komolyan az összeférhetlenségi bizottságot... Magyarország népének tehát évtizedek óta olyanok hoztak törvényeket, kik szavazatukért pénzt kaptak.”²

A lap eleinte tagadta, hogy a szociáldemokraták állnának a cipészek, szabók és más kisiparosok által a képviselőház elnökéhez beadott összeférhetlenségi bejelentések mögött, néhány nappal később azonban az MSZDP úgymond felkarolta az állampolgári kezdeményezést. Rövid idő alatt 103 képviselő ellen érkezett bejelentés, zömmel a VII. kerület egymáshoz közeli utcáiból (pl. Akácfa, Hársfa, Dob, Szövetség u.) és a III. kerületből. A párt köz-

reműködésére nemcsak a bejelentők tipikus lakhelye és foglalkozása utal, hanem az is, hogy az egyik legaktívabb levélírónak Grossmann Miksa (VII., Hársfa u. 57.) nyomdász bizonyult, aki a szociáldemokrata mozgalom egyik jól ismert vezetője volt.³ Ő egyenesen Széll Kálmán miniszterelnököt panaszolta be a házelnöknél:

„A miniszterelnök úr volt az, aki a korrupció kiirtására vállalkozott és vállalkozhatott, mert ő, aki életének javarészét bankok és más pénzintézetek igazgatásával töltötte, közelről láthatta azt a sok visszaélést, amelyet űztek a bankárokból lett képviselők és a képviselőkől vált bankárok. Beszélük, de meg is írták, hogy Széll Kálmán miniszterelnök úr még ma is hallgatagon igazgató elnöke a Jelzálog Hitelbanknak, igazgatója a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Banknak, s bár e pénzintézetek vezetésében aktív[an] nem vesz részt, a busás tiszteletdíjat éppúgy kiutalványozák számára most, mint azelőtt. Beszélük és írják, hogy Széll Kálmán miniszterelnök úrnak éppen a bankigazgatóságok révén sikerült egyes – nem éppen kormánypárti – képviselők zavaros pénzügyi viszonyait rendeznie. Minthogy Magyarország miniszterelnökének tisztán kell állania, minthogy Magyarország miniszterelnökének példaadó szerepet kell játszania, ez okból, hogy róla a gyanúnak az árnyékát is eltüntessük, sőt a vádak alól tisztázzuk bejelentem az összeférhetlenséget.”⁴

Csak sejthető, hogy az egymáshoz sokban hasonlító beadványokhoz a honatyák tisztségeiről szóló adatokat az évről évre megjelenő valamelyik közhasználatú gazdasági vagy hivatali címtárból gyűjthették ki az akció szervezői, szinte minden további tájékozódás nélkül. Így fordulhatott elő, hogy például Beksics Gusztáv már azért gyanússá válhatott, mert képviselői funkciója mellett a kormánypárt lapjának a főszerkesztője is volt, Neményi Ambrust és Chorin Ferencet pedig olyan ügyekért jelentették be, amelyekben a korábbi években az összeférhetlenségi bizottság felmentő határozatot hozott.

³ Párttársai jó szónoki képességei miatt „aranyaszájú Maxinak” is hívták. Rövid életrajzát lásd Varga, 1999, 388–389.

⁴ Grossmann Miksa levele az összeférhetlenségi bizottsághoz, 1901. január 6. MOL K 2 A.VII.6. 411. cs. (20. sz.) A szociáldemokratáknak tulajdonítható többi bejelentés is ezen a levéltári jelzeten található.

¹ Gyáni, 1998, 96–100.; Cieger, 2000, 20–24.

² Törvény és tisztesség. *Népszava*, 1900. május 19., 56. sz.

A levéltári iratokból az is kitűnik, hogy a szociáldemokrata akció szervezői úgy tervezték, hogy beadványaik tárgyalásakor az összeférhetlenségi bizottságok majd meghívják a bejelentőket, hogy az addigi gyakorlatnak megfelelően személyesen adhassák elő vádjaikat. Az MSZDP tehát a politikai képviselőket szűkre szabott határait ily módon fellazítva igyekezett hallatni hangját az országgyűlés falai között. A parlamenti bizottság azonban határozatban mondta ki, hogy eltekint a meghallgatásoktól, mert a beadványok zömét a szociáldemokraták egyszerű heccének minősítették, az ügyek egy részének a tárgyalását pedig öszre halasztották. Tiltakozó levelében így írt Grossmann Miksa:

„E határozat Magyarország politikai rabságban tartott proletáriátusát megfosztja attól a csipetnyi jogától is, mellyel eddig bírt [...] ezek után meg vagyunk fosztva annak lehetőségétől, hogy érveinket, bizonyítékainkat a közerkölcs és csonka alkotmányunk védelmére és a visszaélések felderítésére előterjeszthessük.”⁵

Szavaiból ugyanakkor világosan kiderül, hogy az elit félelme nem volt alaptalan, a párt tagjai az összeférhetlenségi esetek ürügyén minden bizonnyal a politikai és társadalmi rendszerrel szembeni általános kritikájuknak adtak volna hangot. A határozat hatására azonban gyorsan taktikát váltott a párt, és a képviselői összeférhetlenség témáját az utcára vitte. Május végétől kezdve egymást követték a tüntető felvonulások és a népgyűlések. A felhívások és a szónoklatok visszatérő elemei a korrump közélet megtisztításának a szándéka, az általános választójog követelése, illetve a kormányzati elnyomás elleni tiltakozás voltak.⁶ A legnagyobb megmozdulásra június 17-én került sor, amikor a tüntetők tábláikkal (például „A pénz nem bűdös, ez a magyar képviselők jelszava”, „Küzdjete az üzletpolitikusok ellen”, „Le az osztályparlamenttel” feliratokkal) az Újvásár (a mai Köztársaság) térre vonultak, ahol mintegy háromezren meghallgatták Goldner Adolf beszédét az áruházszá silányodott parlamentről és az üzletelő politikusokról.⁷

⁵ Grossmann Miksa levele az összeférhetlenségi bizottsághoz, 1901. június 11. Uo.

⁶ Lásd például a június 17-én tartott népgyűlésről a beszámolót: A gseftpolitikusiak ellen. *Népszava*, 1900. június 19., 68. sz.

⁷ A budapesti rendőrfőkapitány-helyettes jelentése a június 17-i tüntetésről és népgyűlésről, 1900. június 20. MOL K. 149. 1900-6-491res.

De vajon miért éppen a 20. század első esztendejében vált ilyen fontossá az összeférhetlenség ügye a szociáldemokrata párt számára? Kétségtelen, hogy a kormányzati korrupció témája, illetve a képviselők gazdasági szerepvállalása körüli visszasságok ismét hangsúlyosan jelen voltak a közbeszédben lényegében a hírhedt 1896-os országgyűlési választások óta, így az üzleti élet és a politika világának szoros összefonódását ostorozni népszerűséget hozhatott a parlamenti függetlenségi ellenzékkel együttműködő párt számára. A kormányzati korrupció fokozott emlegetése (3 milliós választási pártkasszáról vagy éppen 250 összeférhetetlen honatyáról szónokolni) az MSZDP részéről egyfajta ellentámadásként is felfogható, válaszul az előző Bánffy-kormánynak a munkásság egyleti tevékenységét és szólásszabadságát korlátozó rendeleteire és hatósági intézkedéseire, vagy éppen a Széll-kormánynak a *Népszava* működését akadályozó lépéseire. Megítélésünk szerint azonban az összeférhetlenségi kampány kezdetének az időpontját leginkább a párt belső konfliktusai magyarázzák.

Az MSZDP április közepén rendezte meg VII. kongresszusát, amely azonban szakadáshoz vezetett. Mezőfi Vilmos vezetésével a belső ellenzék kivált a pártból, és megalapította a Magyarországi Újjászervezett Szociáldemokrata Pártot. A Mezőfit támogató fővárosi munkásszervezetek külön nyilatkozatban bírálták a pártvezetést: „korrupció, viszálykodás, önzés, türelmetlenség, cselszövések, örökös marakodás: így lehet a legjobban jellemezni ennek a pártvezetőségnek egyéves működését”. Véleményük szerint a több évtizedes múltra visszatekintő hazai szociáldemokrata mozgalom válságba jutott, az erőtlenség és a züllés jellemzi, mert a vezetőket a kormány lényegében megvesztegeti az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkantpénztáron keresztül. Azaz a kormány csak addig engedélyezi a vezetőknek tisztas hivatalkai fizetéseket biztosító pénztár működését, amíg a párt passzív, önkorlátozó magatartást tanúsít a belpolitikában. Éppen ezért a nyilatkozat követelte a vezetőség távozását, valamint az összeférhetlenség kimondását a pénztári állások és az MSZDP meghatározó tisztségei között.⁸

⁸ A budapesti egyesült munkásszervezetnek a kongresszushoz intézett jelentése leplezi a pártvezetőség opportunizmusát, 1900. április 15–16. In: *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, 3. köt. Budapest, 1955, 11–14. A párt belső viszonyairól bővebben: Erényi-Kende-Varga, 1990, 125–148.

Mezőfiék tehát éppen azokat a jelenségeket bírálták a párton belül, amelyeket az MSZDP vezetői néhány héttel később vádként fogalmaznak meg a politikai elittel szemben.⁹ Feltételezhető, hogy az összeférhetetlenségi kampány egyrészt a figyelemelterelést szolgálhatta a belső gondokról, másrészt jó lehetőséget kínált a kormányzattal szembeni látványos konfrontációra, így mutatva ki a tagság felé a vezetőség elszántságát és függetlenségét a hatalomtól.

A kampány eredményességét vizsgálva egyfelől az állapítható meg, hogy az nem volt sikeres, hiszen a számtalan gazdasági tárgyú összeférhetlenségi bejelentés közül a kormánypárti többségű parlamenti bizottságok egyetlenegyét sem találtak megalapozottnak, így egyik megtámadott képviselő sem kényszerült visszavonulni a közélettől vagy az üzleti ügyektől. Mint már egy korábbi fejezetben szó volt róla, az 1875-ös összeférhetlenségi szabályozás számos kiskaput engedett a honatyáknak, így alkalmatlannak bizonyult a politika és a gazdaság összefonódásának a csökkentésére. Másfelől azonban a szociáldemokrata kampányt követően a törvényhozási munka felgyorsult, és 1901 tavaszán az országgyűlés egy szigorúbb összeférhetlenségi törvényt fogadott el.

A beadványírók között ugyanakkor akadt olyan is, akit nem pártja ösztönzött levélírással, hanem az egyéni sérelmei, személyes nyomora miatt érzett keserűségét kívánta a „felüllevőkön” kitölteni. Mátyás Elek szolnoki vasúti munkás például így indokolta, hogy miért ragadott tollat.

„Jólesik nekem, de mert jobban eshetik minden egyszerű honpolgártársamnak az, hogy rangkülönbség nélkül fájdalmait az ember kimondhatja s érdekében panaszt emelhet azon urak ellen is, akik a törvényhozó testületnek felszólaló s felszólalható tagjai lettek a kedvező sors tekintetében, a szerencse sorain.”¹⁰

Zuckermann Ede fővárosi lakos viszont 1900 decemberében saját tervezettel állt elő, amely Széll Kálmán miniszterelnökhöz írt leveléből ismerhető meg. Úgy vélte, hogy mivel teljesen hiábavaló

⁹ Az MSZDP vezetői természetesen nem hagyták válasz nélkül Mezőfiék támadását, és röpiratban vádolták meg ellenfeleiket a kormánnyal való összejátszással és a párttagok pénzének elsikkasztásával. A polémia a sajtóban még sokáig folytatódott. Ennek iratait lásd: MOL K. 149. 1900-3-397res, 1900-3-451res., 1900-3-570res.

¹⁰ Mátyás Elek szolnoki vasúti munkás bejelentése Kiss Ferenc ellen, 1900. június 12. MOL K 2 A.VII.6. 411. cs. (20. sz.).

az összeférhetetlenség elleni harc, a gazdasági és a politikai szféra összeolvasztására lenne szükség. Koncepciójában a képviselőház a gazdasági élet szoros ellenőrző és elszámoltató csúcsszerveként jelenik meg (valamiféle hatalmas felügyelőbizottságként). Javaslat szerint a képviselőház pártkülönbség nélkül minden részvénytársasághoz, pénzintézethez egy-egy ellenőrt választana saját soraiból, akik tiszteletdíj ellenében végeznék munkájukat. Díjukat egy külön alapból fedeznék: minden magánvállalat tiszta nyereségének 2%-át adná át erre a célra. Ezek a bizalmi férfiak negyedévente kötelesek lennének a háznak zárt ülésben jelentést tenni, így időben meg lehetne akadályozni, hogy például egy-egy silány pénzintézet sokakat tönkretegyjen. A levélíró szerint a képviselők is többet tudnának közigazdasági ügyekkel foglalkozni, a meddő politikai viták helyett. Palinay Bertalan volt tanító leveléből pedig a politikai vezetőréteg teljesítménye és erkölcsi állapota miatt érzett elégedetlenség hangja érődik ki:

„Dobják a jeleni törvényeket a tűzbe, és oly törvényeket alkossanak, amelyek a józan észnek, a lelkiismeretnek, a méltányosságnak, az igazságszágnak, a humanitásnak és az emberies eljárásnak megfeleljenek. A népnevelést pedig oda irányítsák, hogy erkölcs, vallásos, becsületes, rendeltetésüknek, nemüknek és hivatásuknak tökéletesen megfelelő egyéneket, illetőleg emberies lényeket és a gyakorlati életre képzett hasznos, tevékeny, szorgalmas és takarékos polgárokat és honleányokat neveljenek” – szólította fel a miniszterelnököt.¹¹

Természetesen az összeférhetlenségi törvény megalkotását sem ezek a levelek, sem az MSZDP akciója önmagában nem tudta volna kikényszeríteni, noha a párt nyomásgyakorlása nem lebecsülendő szerepet játszott a kodifikáció menetében. A törvény megalkotásának hátterében mindenekelőtt a kormány és az ellenzék között a képviselőházban létrejött alku húzódott. A Bánffy Dezsőt a miniszterelnöki székben 1899-ben felváltó Széll Kálmán ugyanis ígéretet tett arra, hogy ha az ellenzék felhagy az obstrukcióval, azaz a parlamenti munka módszeres akadályozásával, és lehetővé teszi néhány, a kormányzáshoz elengedhetetlen törvény

¹¹ Zuckermann Ede levele, 1900. december 4. (VIII., Tavaszmező u. 12.) és Palinay Bertalan volt tanító, postatávíró hivatalnok levele, 1901. ápr. 22. Mindkettőt lásd: Széll Kálmán miniszterelnök felhivatalos levelezése, 1900-1901. MOL K 467. 10. cs.

(így a költségvetés, az újoncmegajánlás, a vám- és kereskedelmi provizórium) elfogadását, akkor beterjeszti az ellenzék által régóta sürgetett két törvényt, amely a választások tisztasága feletti bíráskodásról, illetve az összeférhetetlenség szigorításáról intézkedik. Széll maga is elismerte, hogy az 1875-ben elfogadott törvényen túllépett az élet. Az állam különböző kényszerek (pl. a társadalom gyengesége, a gazdasági válsághelyzetek, a tőkés fejlődés) hatására a gazdasági élet meghatározó tényezőjévé vált.

„26 év múlt el s hazánk közgazdasági viszonyai lényeges átalakuláson mentek keresztül. A mezőgazdaság, ipar és kereskedelem fellendült, közgazdasági életünk az új hiteltörvények, különösen a kereskedelmi törvény megalkotása által átalakult. A magyar állam egyes vállalatai, üzemei különösen az államvasutak az egész országra kiterjednek, s így az állam maga az egész közgazdasági életre sokkal nagyobb és sokkal több befolyással bír, mint azelőtt.”¹²

E folyamatok következtében a politikai és a gazdasági intézményeket működtető személyek, illetve csoportok kapcsolata is szorosabb lett, amely a korrupciós helyzet romlását eredményezte, bár erre csak közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésre. A képviselőházhoz 1897 és 1904 között érkezett 204 – nem feltétlenül megalapozott – gazdasági jellegű összeférhetetlenségi bejelentésben leginkább a közlekedési vállalatok (46 eset), a pénzügyek (39) és a nehézipari cégek (35) politikusokat megkörményező tevékenységét tartották gyanúsak.¹³

A „jog, törvény, igazság” hármas jelszavával kormányra lépő miniszterelnöknek azonban meg kellett szereznie a törvény benyújtásához saját pártjának a támogatását is, márpedig a Szabadelvű Párt számos képviselőjének nem állt érdekében a szigorítás. Széll például még kabinetje tagjai közül is többeknek csak az utolsó pillanatban szólt a törvényjavaslatról, hogy már ne legyen lehetőségük jelentős módosításokra.¹⁴ A miniszterelnök végül a több egy-

¹² Az összeférhetetlenségi törvény szentesítése tárgyában Széll Kálmán felterjesztése az uralkodóhoz. MOL K 26. 1901–VIII–2532. 516. cs.

¹³ Szabó D., 2003, 51–52.

¹⁴ Erről Lukács László informálta Thallóczyt. Lásd: *Thallóczy Lajos naplói*, 1901 [?], március 3. OSZK Kt. Quart. Hung. 2459. 1. köt. 598–599. A kihagyott politikusok Lukács László pénzügy-, valamint Darányi Ignác földművelési és Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter voltak.

mással rivalizáló csoportra tagolt pártjából azoknak a támogatására számíthatott, akik különböző megfontolásokból a Tisza Kálmán, majd egyre inkább a fia, Tisza István nevével összekötött ún. merkantilista csoport (a magyar gyáripár kereskedelmi érdekeit támogató képviselők) befolyásának visszaszorításában voltak érdekeltek.

A párton belüli harc leginkább a Tisza István személyéhez fűződő összeférhetlenségi gyanúsítgatásokban öltött testet. Az ellenzék – a kormánypárt bizonyos köreinek egyetértő hallgatása mellett – például 1897 tavaszán (majd három évvel később ismét) a fiúmei Adria Tengerhajózási Rt. igazgatósági tagsága, 1898 őszén általánosabban a Tiszák túlzott családi érdekérvényesítése és pozíciószerezése, az új évszázad első éveiben pedig a csődbe kormányzott Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank elnöki tisztsége miatt bírálta a politikust.¹⁵ Tisza válaszaiban óvott az összeférhetlenségi szabályok túlzott szigorításától, mondván „közgazdasági szempontok követelik, hogy a közlekedési vállalatok élén olyan férfiak álljanak, akik érdekekkel bírnak vagy erkölcsileg kötelezvék arra, hogy a vállalat anyagi érdekeit az ország anyagi érdekeivel összeegyeztessék.” Az ország fejlődése szempontjából káros lenne a gazdasági élet szereplőinek teljes kiszorítása a képviselőház falai közül. Továbbá határozottan visszautasította, hogy családja anyagi előnyökre tett volna szert a politikából, éppen ellenkezőleg: apjának a közügyek miatt nem maradt ideje törődni birtokaival. Tisza István többek között családja megromlott pénzügyi helyzetével indokolta, hogy politikusként miért kamatoztatta képességeit gazdasági vállalatok irányításában is.¹⁶

A magyarázkodó mondatok, annak ellenére, hogy tartalmaztak megfontolandó érveket, mégis rosszul csengtek a korrupciós gyakorlat vádolt elit egy meghatározó tagjától. Párton belüli ellenlábasa, ifj. Andrassy Gyula is úgy értelmezte Tisza magatartását, hogy a politikus azzal csak „panamista barátait” igyekezett védeni.¹⁷ Maga Tisza is beláthatta álláspontja tarthatatlanságát, mert

¹⁵ Lásd például Kálmán Károly néppárti képviselő bejelentését Tisza István és Rosenberg Gyula ellen a fiúmei Adria tengerhajózási vállalatban betöltött állásuk miatt, 1897. április 1. MOL K 2 A.VII.6. 410. (3. sz.); illetve Fényes, 1904.

¹⁶ Lásd Tisza felszólalásait gazdasági tisztségei ügyében: Tisza, 1930, 425. (1897. március 29.), 535–538. (1898. november 15.) és 671–674. (1901. március 26.).

¹⁷ Szalai, 2003, 35.

bár tagadta, hogy gazdasági tisztsegei összeférhetetlenek lennének politikusi szerepével, a személye ellen folytatott további hajszá megelőzése érdekében, még az új összeférhetlenségi törvény megalkotása előtt – több párthívéhez hasonlóan – lemondott hat nagyvállalatnál betöltött állásáról. Döntését minden bizonnyal megkönnyíthette, hogy anyagi helyzete Tisza Lajos 1898-ban bekövetkezett halála után (átmenetileg) javult, ugyanis meglévő birtokai mellé nagybátyjától jelentős földterületeket örökölt.¹⁸

Széll taktikája és a közhangulat nyomása következtében a második összeférhetlenségi törvényt rövid vita után az országgyűlés elfogadta, és az uralkodó 1901 augusztusában szentesítette. Az 1901. évi XXIV. törvénycikk a gazdasági összeférhetlenség szabatosabb meghatározására törekedett (a törvény terjedelme a korábbi 13-ról 30 paragrafusra nőtt). Az 5. § kiszélesítette a kormányzathoz fűződő tiltott gazdasági kapcsolatok (bérlet, szállítás, vállalkozás stb.) körét, ám továbbra sem terjedt ki a törvény hatálya azokra az állammal kötött szerződésekre, amelyek egy évnél rövidebb időre szóltak, és nem haladták meg a 10 ezer koronás összeghatárt. Szintén bizonyos kikaput biztosított a törvény azon rendelkezése, amely szerint az a honatya, aki saját mezőgazdasági vagy ipari termékeit értékesíti az állam számára – igaz, nem szerződéses viszonyban –, nem kerül összeférhetlenségi helyzetbe. A 8. § kimondta, hogy a képviselők mandátumuk ideje alatt nem nyerhetnek vasúti, dohánytermelési stb. engedélyeket. Ugyancsak ekkor került sor az ún. közbenjárás összeférhetlenség szabályozására is (11. és 13–14. §). A törvény megtiltotta a honatyáknak,

¹⁸ Vermes, 1994, 98. Ugyanakkor Tisza bő egy évtizeddel később ismételt nehéz pénzügyi helyzetbe került: „Az 1911–1912. évi rossz terméseket, fájdalom, további rossz termések és az általános gazdasági és pénzügyi helyzetnek olyan megromlása követték, amelyeknél fogva haszonbérbeadási kísérleteim eredményre nem vezettek s a helyzet a szintén csapásosan alakult folyó év hatása alatt akként alakult, hogy feltétlen anyagi tönkremenetel elé néztem, hacsak birtokaim bérbeadása vagy egy részének előnyös eladása a legrövidebb idő alatt nem sikerül. Megterhelhető ingatlanaim az alapszabályszerű maximumig vannak záloglevél-kölcsönökkel megterhelve. Ezenkívül a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál nyitott folyószámlahitelem a 2 ½ millió koronát érte el s habár ez intézet mindaddig személyes bizalomból messzemenő előzékenységet tanúsított, kíméletes formában ismételve értésemre adatott, hogy nagyon közel járok hitelképességem maximumához.” Tisza István anyagi helyzetével kapcsolatos iratok, kimutatások, 1915. augusztus–szeptember. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Tisza-iratok, 44/a fond, 10. d. 27. t.

hogy anyagi előnyök fejében például rangokat, kitüntetések, ki nevezéseket, illetve engedélyeket, szerződéseket járjanak ki a kormánynál, de külön díjazás nélkül saját választókerületük, illetve különféle egyházi, kulturális és oktatási célok érdekében továbbra is eljárhattak.¹⁹

A századforduló táján a képviselői összeférhetlenség kérdése egész Európában még meglehetősen szabályozatlan területnek számított. Például az 1887-ben kipattant ún. Wilson-ügy nyomán tettek bűncselekménnyé Franciaországban az anyagi előnyökért folytatott érdekkijárást (Daniel Wilson, a köztársasági elnök veje rendjelek, állami megrendelések stb. kieszközlését vállalta pénzért). Németországban, Ausztriában vagy éppen Angliában azonban csak íratlan szokások és a parlamenti illem szabtak korlátot a politikusoknak. 1900 körül az angol képviselők 30%-a, az akkor hatalmon lévő Salisbury-kormány minisztereinek pedig több mint a fele töltött be igazgatótanácsi pozíciókat különféle vállalatoknál (1906-ig nem létezett egyértelmű tilalom az ilyen összeférhetlenségre). Az elemzések azt mutatják, hogy a gazdasági tisztsegeket vállaló képviselők többsége az európai méretű agrárválság által sújtott földbirtokos rétegből került ki, akik patinás családnévükkel vagy politikai befolyásuk érvényesítésével növelték az adott vállalkozás piaci hitelét, és cserébe biztos és könnyű pénzkereseti lehetőséghez jutottak.²⁰ Ez utóbbi minden bizonnyal nemcsak Angliára, hanem a magyar viszonyokra is érvényes lehet, legalábbis erre utalnak az általunk korábban tárgyalt esetek az 1870-es évek végének botránnyairól, de Tisza István iménti magyarázkodó mondatai is.

A külfölddel összehasonlítva a hazai szabályozás tehát szigorúnak mondható. Mint említettük, már a készülő törvény híre mérésékelte a gazdaság és a politika személyi összefonódását, elfogadása után pedig több honatyát visszatartott attól, hogy újra induljon az 1901 őszén megrendezett országgyűlési választásokon. Ráadásul a korábbi gyakorlattól eltérően az új szabályozás néhány esetben képes volt kikényszeríteni egy-egy képviselő lemondását is. Így járt például az ellenzékiből kormánypárti képviselővé lett

¹⁹ Szabó D., 2003; Mázi–Peres, 2004.

²⁰ Searle, 1987, 40–51.; Szivák, 1901, 461–485. Igaz viszont, hogy az angol képviselők 1911-ig nem kaptak tiszteletdíjat parlamenti munkájuk után.

Győrffy Gyula, aki ellen az volt a vád, hogy közbenjárta a kereskedelmi minisztériumban, hogy a fonógépeket készítő Engel-gyár 600 ezer forintos megrendelést és öt éven keresztül állami szubvenciót kaphasson. Egy névtelen röpirat, valamint az iparfejlesztési főosztály vezetőjének, Szterényi Józsefnek a nyilatkozata végül Győrffyt arra készítette, hogy visszaadja mandátumát.²¹ Mindezek ellenére általánosságban megállapítható, hogy a törvény megszületését követő évek során számottevően csökkent az összeférhetlenségi bejelentések száma, ami persze minden bizonnyal azért annak is köszönhető volt, hogy a napi politikai csatározások során már más botrányok kötötték le a pártok figyelmét.

A vizsgálóbizottság és a „zabolátlan” közvélemény

1903. július 29-én, egy meleg nyári délelőttön Papp Zoltán ellenzéki képviselő szenzációt keltő bejelentést tett a képviselőház plénuma előtt, amely éppen az új miniszterelnök, gróf Khuen-Héderváry Károly kormányprogramja felett vitatkozott. A függetlenségi honatya állítása szerint 10 ezer korona készpénzt kapott annak fejében, ha eláll a kormányt bíráló felszólalásától, és vidékre utazva nem vesz részt többé az év eleje óta tartó obstrukcióban, amellyel az ellenzék egy része a Monarchia haderejének a növelését célzó véderőjavaslat, illetve a költségvetés elfogadását kívánta megakadályozni. Papp a pénz átadójaként Dienes Márton újságíró és volt ellenzéki képviselőt jelölte meg, ám világossá tette, hogy az úgynevezett leszerelési akció kitervelője és finanszírozója egy, a miniszterelnökhöz közel álló befolyásos politikus. Ezt követően a pénzt letette a ház asztalára, és követelte az úgy kivizsgálását.

A már amúgy is feszült hangulatú ülésteremben elszabadultak az indulatok. Más ellenzéki politikusok is jelezték, hogy az utóbbi hetekben megkörnyékezték őket vagy a pártjukat támogató lapokat. Annak ellenére, hogy a kormánypart is egyetértett egy vizsgáló-

²¹ Pfeifer Sándor korrektor (VIII., József krt. 71.), Bejczy Lajos joghallgató (VII., Mária u. 23. I/13.) és Feldmann Ignác betűszedő (Vörösmarty u. 16.) bejelentése Győrffy Gyula ellen. MOL K. 2. A.VII.6. 412. cs. (16. sz.), valamint Nihil 1902. Győrffyt választói 1903-ban ismét bejuttatták a képviselőházba, ahol újra elindították vele szemben az összeférhetlenségi eljárást.

bizottság felállításával, a ház elnökének hosszabb-rövidebb időre több alkalommal is fel kellett függesztenie a bekiabálásokkal tarkított tárgyalást, és egymást követték a zárt ülések is. Az ellenzék sikeresen akadályozta meg mind Khuen-Héderváry felszólalását, mind pedig azt, hogy írásban nyújtsa be a napirend megváltoztatására irányuló javaslatát. Ennek érdekében még némi dulakodás árán a jegyző kezéből is kitepték, majd darabokra szaggatták a kormányzati munka szempontjából elengedhetetlen indítványokat. Az ülésnap csak éjfél után ért véget, amikor az ellenzék kivonulását követően a Szabadelvű Párt elfogadta a kormány előterjesztéseit.

Másnapra kiderült a valódi vesztegető kiléte: gróf Szapáry László fiumei kormányzó, a miniszterelnök ismerőse és a tágabb értelemben vett kormányzat tagja nyilatkozatban ismerte el bűnösségét, és beadta a lemondását. Szapáry így indokolta tettét:

„Tettem azt azért, mert azzal azt gondoltam, azt véltem, hogy elősegítem a végzetessé válható törvényen kívüli állapot megszűnését, másrészt igaz ragaszkodásból a miniszterelnök úr személye iránt. Becsületszavamat adom arra, hogy a miniszterelnök úrnak ezen lépésemről semmiféle tudomása nem volt. Tettem azt saját egyéni akaratomból anélkül, hogy a kormány bármit is tudott volna.”²² „Mentségem csak a hazaszeretet és a barátság.”²³

Két nappal a történetek után a képviselőház megválasztotta a parlamenti vizsgálóbizottság ellenzéki és kormányparti tagjait. A bizottság többsége, valamint elnöke, Rohonyi Gyula is a Szabadelvű Párt soraiból került ki. Ugyancsak 31-én a függetlenségi párt egyik vezéralakja, Kossuth Ferenc, aki korábban ellenezte az obstrukciót, beszédében lemondásra szólította fel a miniszterelnököt:

„[...] a magyar miniszterelnöknek az egész világ előtt oly tisztán kell állania, hogy még távolról se érinthessék gyanúval. [...] Most a miniszterelnök urat kérdezem, hogy nem hiszi-e, hogy saját érdekében cselekednék és a magyar miniszterelnöki szék tekintélye fenntartásának érdekében, ha követné gróf Szapáry László példáját?”²⁴

²² Szapáry László vallomása 1903. július 31-én. *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 21.

²³ Szapáry László levele a miniszterelnöknek (dátum nélkül). Uo. 173.

²⁴ Kossuth Ferenc felszólalása: *Képviselőházi Napló*, 1901/05, 320. ülés, 1903. július 31., XVIII. köt. 128–129.

Kijelentette továbbá, hogy amíg a kormányfő nem távozik posztjáról, csatlakozik az obstrukcióhoz.

A bizottság még ugyanezen a napon megkezdte működését: tizenegy ülésben napi hat-nyolc órán keresztül több tucat tanút hallgatott meg, iratokat gyűjtött be és vizsgált át. Az érdemi munkát augusztus 8-án már befejezte, de a testület az eredményt tartalmazó többségi és a kisebbségi véleményt csak bő két héttel később fogadta el. Eközben jelentős belpolitikai fordulat következett be: augusztus 10-én Khuen-Héderváry Károly beadta lemondását, mert az ellenzék ellehetetlenítette a kormány és a törvényhozás munkáját (például az évi rendes újonclétszám és a költségvetési felhatalmazás, az indemnitás megszavazását). Az indokok között ugyan nem említette a vesztegetési botrányt, de az uralkodóhoz intézett felterjesztésében utalt arra, hogy a kormány helyzete július 31-én – tehát közvetett módon mégiscsak a vesztegetési ügy miatt – tovább súlyosbodott.²⁵ A bizottság előtt mindazonáltal határozottan tagadta, hogy bármiféle előzetes tudomása lett volna az ügyről. Szapáryval való kapcsolatát pedig igyekezett lényegteleníteni, miközben a kormányzót egy zavaros gondolkodású és kiszámíthatatlan embernek állította be:

„Tulajdonképp igen keveset volt alkalmam vele az életben érintkezni, politikai tekintetben pedig igen sokszor eltérő utaink voltak és így nem volt semmi alap sem arra, hogy közelebbi, intimebb barátság fejlődött volna ki [...] Mellesleg megjegyzem, hogy előadása rám mindig bizonyos misztikus és különcködő benyomást tett, úgyhogy sokszor nem is tudtam tisztán kivenni, hogy tulajdonképpen mi a célja és hogy mit akar, mit javasol.”²⁶

A miniszterelnök lemondása valójában politikailag súlytalanná tette a bizottság további működését, amelynek (többségi) végjelentése ráadásul csak a már jól ismert tényeket összegezte. A dokumentum egyedüli bűnösneként Szapáryt nevezte meg, felmentette tehát egyrészt Khuen-Héderváryt a legkisebb gyanú alól is, azt ál-

²⁵ Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök felterjesztése az uralkodóhoz, 1903. augusztus 8. MOL K. 26. 1904-III-3417. 594. cs.

²⁶ Khuen-Héderváry Károly vallomása 1903. augusztus 3-án. *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 141.

lítva, hogy a miniszterelnök még közvetetten sem gyaníthatta a készülő akciót, másrészt a fővárosi rendőrség nyomozásában is annak vezetője, Rudnay Béla főkapitány intézkedéseiben sem talált kivetnivalót. Végül – szemben a bizottsági kisebbség véleményével – Szapáry tettét csupán elszigetelt és egyszeri vesztegetési esetnek nyilvánította, nem találva bizonyítékot sem más függetlenségi képviselők, sem ellenzéki lapok lefizetési kísérletére. A bizottság augusztus végén benyújtotta jelentését a képviselőháznak, amely napirendre tért az ügy felett. „A vizsgálat iratai félretétettek, irattári por lepi őket a megsemmisülésig” – zárja az ügyről írott visszaemlékezéseit Eötvös Károly.²⁷

A történetek az esetben érintett szereplők egyikénél sem eredményeztek számottevő törést a hivatali pályáján vagy magánéletében. Az uralkodó két ízben is kormányalakítással bízta meg Khuen-Héderváry Károlyt. Először közvetlenül a történetek után szeptember végéig próbálkozhatott a belpolitikai nyugalom megteremtésével, majd 1910-től állhatott két éven át a kormány élén. Szapáry László, elkerülve a hivatali felelősségre vonást, megtarthatta címeit (valóságos belső titkos tanácsos, cs. és kir. kamarás stb.) és nyugdíjjogosultságát, majd 1922 és 1924 között rendkívüli követként és meghatalmazott miniszterként képviselte az országot Londonban. Az ügyben szintén részt vevő testvére, Szapáry Pál (a bizalmas információk ismerőjeként több ízben képviselte bátyját a bizottság előtt) 1905-ben maga ülhetett a kormányzói székbe Fiumében. Dienes Márton a közvetítői munkájáért kapott tetemes pénzzel a zsebében és szeretőjével az oldalán még az ügy kipattanásakor Berlinbe szökött, majd Amerikába vándorolt, ahol tovább folytatta újságírói tevékenységét. Az őt a késlekedés és az erélytelen intézkedések révén futni hagyó Rudnay, aki régi jó barátként elsőként sietett vigasztalni Szapáryt, 1906-ig maradt hivatalában, majd munkapárti képviselő lett, az uralkodó érdemei elismeréseként Szent István-renddel tüntette ki.

Az ügy tartalmát illetően egykorúan négy magyarázat látott napvilágot a vesztegetéssel kapcsolatban. Az ellenzék és a közvélemény többsége természetesen nem hitt a magányos elkövető teóriájában, és (például a bizottság kisebbségének véleménye) megállapította a miniszterelnök felelősségét. Az átnézett kormánypárti

²⁷ Eötvös, 1909, 29.

források jelentős része is azt a vélekedést erősíti meg, hogy Khuen-Héderváry Károly előzetesen tudott az akcióról. Thallóczy Lajos, a cs. és kir. közös pénzügyminisztérium levéltárának igazgatója és (címetes) osztályfőnöke, a miniszterelnök bizalmasa például az alábbiakat jegyezte fel naplójába:

„A dolog abban áll, hogy ami már biztos előttem, hogy szegény Khuen bizony benne volt a Szapáry László által oly számár módon megindított vesztegetési ügyben s Szapárynál vannak levelek, amelyek ezt bizonyítják. Ha nem is közvetlen levelek ezek (de ilyen is lesz), de olyan közvetítő szerepelt, akiről Khuen tudott. Joggal. Azt a hibát követte el a parlamenti bizottság előtt, hogy Szapáryról nagyon despectus [lenéző] hangon beszélt s így az egész családot maga ellen zúdította.”²⁸

Igaz, megfogalmazódott egy olyan magyarázat is, amely szerint az egész vesztegetési ügyet néhány jelentéktelen és erkölcstelen újságíró eszelte ki azért, hogy a jóhiszemű és naiv kormányzóból tetemes pénzt csaljanak ki, amelynek nagy részével egy látszatakció után távozhassanak az országból. Harmadikként felbukkant az a szcenárió is, miszerint maga a Függetlenségi Párt kezdeményezte e tervet, hogy egy színlelt vesztegetés után botrányt keltve megbuktassák a kormányfőt, és ezzel helyreállítsák saját pártjuk belső egységét. Végül arról is terjedtek el híresztelések, hogy az egész akció mögött az osztrák nagyipar, illetve egy másik variáció szerint Ferenc Ferdinánd trónörökös állt.²⁹

Az esetet a történész többféle szempontból elemezheti. A hagyományos politikatörténet-írás az elhúzódó századfordulós belpolitikai válság egy rövid, de jellemző epizódjaként tartja számon az eseményeket, és mindenekelőtt az országgyűlési pártokon belüli ellentétek, valamint a politikai erők egymással folytatott meddő közjogi csatározásainak a bemutatására helyezi a hangsúlyt.³⁰ Az ügy alkotmánytörténeti vetülete szintén tanulságos. Magyar-

²⁸ Thallóczy Lajos naplója (átirat), pontos dátum nélkül. OSZK Kt. Fol. Hung. 1677. 1. köt., V. füzet (1903. augusztus 25.–október 12.), 60. (új számozás: 43.). – Hasonló a véleménye Kristóffy Józsefnek is, Tisza István azonban nem hitt e feltételezésnek. Erről lásd: Kristóffy, 1927, 90–93.

²⁹ Lásd például: Az udvari lakáj a politikában. *Népszava*, 1903. augusztus 8., 90. sz.; Ady Endre: Panama és anarchia. *Nagyváradai Napló*, 1903. július 30. In: Ady, 1964, 420.

³⁰ Lásd például Dolmányos, 1963, 254–256.; Pölöskei, 2001, 127–129.

országon ekkor alkalmazták először a manapság már jól ismert és meglehetősen gyakran igénybe vett országgyűlési eszközt, az egyes nagy port felkavaró visszás esetek felderítésére kiküldött vizsgálóbizottság intézményét.³¹ Korábban ugyanis elmaradt a vádak nyilvános tisztázása: a jogi út helyett a megvádolt politikusok számára a párbaj, a magánéletbe való visszavonulás, illetve az öngyilkosság kínálkozott kényszerű megoldásként.³²

Kézenfekvő lehetőségként adódik a sajtótörténeti megközelítés is. Ez az eset ugyanis sokszoros módon érinti a századfordulós sajtó világát. Az ügy kulcsszereplői között több újságíró található, de a vesztegetési kísérlet is részben újságok ellen irányult: a *Budapesti Napló*, a *Magyarország* és a *Népszava* szerkesztőségét egyaránt megkörnyékezték Szapáryék, pénzt és segítséget ígérve nekik, ha beszüntetik az obstrukció támogatását. Továbbá a bizottsági anyagokból több érdekes adalék tudható meg a kormányzati sajtópolitika (például a sajtófinanszírozás) működéséről, de feltárhatók például az oknyomozó újságírás módszerei is.

Annak megértéséhez azonban, hogy a századforduló táján miért változott meg a politikusi visszaélésekkel kapcsolatos ügyek szerepe a politikában, egy további szempont vizsgálata nyújthat segítséget. E változásban ugyanis a belpolitikai válság elmélyülésén, a közélet sokak által érzékelt erkölcsi romlásán, vagy például az összeférhetetlenségi előírások szigorodásán túl, egy nehezebben feltárható ok is fontos szerepet játszott. Az 1903-as vesztegetési botrány kezelése világosan jelzi, hogy átalakult az a viszony, amely korábban a politikai elitet és a közvéleményt egymáshoz fűzte.³³

A politikai vezető rétegnek a közvéleménnyel kapcsolatos elmentmondásos viszonya a 19. századi liberális elvekből fakadt. A kor külföldi és hazai liberálisai a szabadelvű eszmék és reformprogram győzelemre juttatása érdekében számos alkalommal támaszkodtak és hivatkoztak a közvélemény erejére, legitimitásukat is a nép akaratából származtatták (népképviselői választások). Mindamellet a hatalomgyakorlás elitista felfogásából következően óvtak is a „többség zsarnokságától”, éppen ezért igyekeztek szűkre szabni (például vagyoni és műveltségi cenzusokkal) azok

³¹ A bizottság működését egykorúan elemzi: Ferdinándy, 1903.

³² Erről bővebben Cieger, 1998 és 2001.

³³ Az elemzés módszertani háttéréhez lásd: Thompson, 2000; Császi, 2002, 109–138.

körét, akik törvényesen élhettek politikai jogaikkal. Hazai politikusaink is azt vallották a 19. század közepén, hogy a közvéleményt sokkal inkább vezetni, formálni kell, mintsem engedelmeskedni neki, mert a liberális hatalomgyakorlás, a döntéshozatal nem függhet a gyorsan változó közvélekedéstől.³⁴ A századfordulón kibontakozó tömegpolitika és tömegsajtó korában azonban e kettősség a gyakorlati politikai életben egyre nehezebben volt fenntartható. A szűk választójog ellenére az emberek egyre nagyobb részét érintette meg a politika, egyrészt a rivális ideológiáknak (a megújuló konzervativizmusnak és a szocializmusnak), másrészt a növekvő társadalmi feszültségeknek, illetve a műveltségi színvonal (például az olvasni tudás) emelkedésének köszönhetően. Számottevően megnőtt tehát a politikai eseményekről véleményt formálók köre (különösen Budapesten és a nagyobb városokban), akik időről időre hangot is adtak nézeteiknek, például tüntetések, sztrájkok formájában. A politikai vetélkedést sem lehetett már csupán a parlament „szentélyébe” szorítani, a küzdelem kilépett az emberek elé az utcára, mind képletesen (a nagy példányszámú, utcán is árusított hírsajtó révén), mind nagyon is közvetlen értelemben (politikai nagygyűlésekkel, tiltakozó felvonulásokkal). A 19. század végére a politikusok kénytelen-kelletlen elfogadták, hogy már nem hallgathatnak kizárólag saját lelkiismeretükre, meggyőződésükre (mint azt Deák Ferenc vallotta), hanem közszereplőként figyelniük kell a nyilvánosság előtt róluk kialakuló képre is. Tőkévé vált a reputáció, a jó hírnév, a politikusi imázs kialakításának és ápolásának pedig elengedhetetlen kelléke lett a nyilvános szereplés, sőt a politikusok közéleti magatartásában egyre fontosabb szerepet kezdett játszani a népszerűség keresése és megőrzése is. Éppen ez az egyik központi témája Krúdy Gyula életrajzi regényének, amelyet Kossuth Ferenc hazatéréséről (apja, Kossuth Lajos halála után) és a századfordulós magyar belpolitikába való bekapcsolódásáról írt.³⁵ Igen tanulságos ezt a művet úgy olvasni, hogy a politikus és a közvélemény összetett viszonyára, valamint a tömegpolitizálás rítusaira és technikáira is figyelünk.

A most tárgyalt időszakban nőtt meg például a fényképek jelentősége a politikában. Az angol és amerikai közéletéről beható ta-

³⁴ Gergely-Veliky, 1974.

³⁵ Krúdy, 1976.

pasztalatokkal rendelkező Kossuth Lajos talán minden honfitársánál hamarabb tudatára ébredt, hogy a politikusi szerep megköveteli a fényképezkedést:

„Én nem szeretem az arckép-cultust s csak akkor ülök le a photographnak, ha ki nem kerülhetem. [...] Hanem hát a közéletbe vegyülésnek megvan a maga kénytelensége. Aki oly életet élt, mint én, az közprédává lett.”³⁶

A politikusok idővel itthon is egyre gyakrabban rendelték meg portréjukat, és osztogatták aláírt arcképeket, például választási időszakban. Másfelől viszont éppen az imázsörzés érdekében igyekeztek távol tartani a fotósokat a képviselőházi ülésektől, mert tartottak attól, hogy olyan képek is készülhetnek, amelyek nyilvánosságra kerülve kínosak lehetnek a képviselőknek. Mikszáth Kálmán több tudósításában élcelődik azon, hogy politikustársai amint megtudták, hogy egy fényképész dolgozik az ülésteremben, rögtön mosolyogva fordultak az objektív felé: így viselkedett például Szilágyi Dezső igazságügyi miniszter, pedig éppen kormánya lemondása volt napirenden, vagy a konzervatív főrendek, noha az egyházpolitikai törvényekről tanácskoztak.³⁷ Am kétségkívül a legérdekesebb (tragikomikus) helyzet akkor alakult ki, amikor az egyik ellenzéki képviselő rá akart pirítani a kormánypárti honatyákra, ezért a földművelésügyi tárca költségvetési vitája során lefényképezte üres padosaikat, s a fotókat szétosztotta a Házban. Az író elmondása szerint másnap a kormánypártiak vágtak vissza, és ők is fényképen örökítették meg a távol lévő ellenzékiek hűlt helyeit.³⁸ A 20. század elején azonban már többször előfordult, hogy a képviselőház vezetése korlátozta az újságírók és a fotósok épületen belüli munkáját.³⁹ A nyilvánosság politikai felhasználása mellett tehát a titok és a titkolózás is gyakoribbá vált.

³⁶ Kossuth Lajos László Károlyhoz, 1868. január 15., MOL R 90. I.4989. – László Károly 1850 és 1852 között Kossuth titkára volt, elkísérte őt észak-amerikai körútjára is, ahol a politizálás új világával is megismerkedhettek. Erről bővebben: Frank, 2006, 197–205.

³⁷ Mikszáth Kálmán: A főrendiházban (1892). In: Mikszáth, 1988, 210–211.; Vége az egyházpolitikának (1895). In: Mikszáth, 1992, 190–191.

³⁸ Mikszáth Kálmán: Illusztrált polémiák (1893). In: Mikszáth, 1988, 85–87.

³⁹ Bethlen Oszkár: Parlamenti fotográfiák. *Vasárnapi Újság*, 1913, 45. sz. 891. – Tisza István házelnökként például kiadta a jelszót: „Nem csinálunk mozit az országházból.” Ehhez még lásd Baki-Nánási, 2000.

Mindezek ismeretében érthetővé válik, hogy 1903 nyarán, a botrány kipattanásakor miért hangsúlyozták olyan sokan a vizsgálóbizottság előtt, hogy megjelenésük fő célja a sajtóban kikezdett magánbecsületük helyreállítása. E szándékuk mellett pedig rendszerint akkor is kitartottak, amikor a bizottság arra figyelmeztette őket, hogy ügyük nem tartozik a testület hatáskörébe:

„Ezt azért mondom, mert éppen ezeken a részletkérdéseken fordul meg az egész. Én tisztázni akarom magamat, hogy becsületem tiszta legyen ország és világ előtt!”⁴⁰

...

„A magam igazolása végett, mert hiszen a közönség elé kerülnek, amiket itt mondok, kérem, hogy nyilatkozhassem.”⁴¹

...

„Én már hat nap óta rágalmozó vád alatt állok és ezért vártam ennek az ügynek a tisztázását.”⁴²

Ugyancsak megérthetjük, hogy miért okozott váratlanul komoly dilemmát a politikai elit számára a vizsgálóbizottság működése. A vesztegetési ügy kirobbanásakor az általános felháborodás pillanatában ugyanis a parlamenti pártok szélesre tárták a nyilvánosság kapuját. Azaz elfogadták, hogy a bizottság üléseiről hiteles gyorsírói feljegyzések készüljenek, és ezeket az újságírók minden tárgyalási nap végén kapják meg, a bizottság naplóját pedig bekötve külön is jelentessék meg (tudni kell, hogy a képviselőházi szakbizottságok üléseiről nem készítettek hivatalos feljegyzéseket, az ott folyó érdemi előkészítő munkáról a sajtó általában csak igen szűkszavúan tudósíthatott). Továbbá a bizottság a nagyobb napilapokban egy felhívást tett közzé, amelyben felszólította a „tisztelt közönséget”, hogy aki bármit is tud a vesztegetési kísérletről, azt szóban vagy írásban jelentse be a testületnél. A bizottságot e merész lépésre egyrészt a teljes körű vizsgálatot sürgető közhangulat, másrészt az a felismerés vezette, hogy nem rendel-

⁴⁰ Papp Zoltán vallomása 1903. augusztus 4-én. *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 187.

⁴¹ Rudnay Béla vallomása 1903. augusztus 5-én. Uo., 1903, 251.

⁴² Nessi Pál vallomása, 1903. augusztus 8-án. Uo., 1903, 384. – Miklós Ödön bizottsági tag válasza: „Ha a t. képviselő úr arról van meggyőződve, hogy méltatlanul hurcolták meg, annyi fórum van az országban, akár a bíróság, akár a nyilvánosság előtt, hogy én csak arra kérem, hogy ott méltóztassék igazát keresni.”

kezik semmilyen kényszerítő jogosítvánnyal. A jogász így látta ezt a problémát:

„A megidézés nem állván a bizottság hatalmában, a kihallgatandók meghatározása a bizottság kezéből kiesik, mert a bizottságnak, hogy a vizgálatra bővebb anyagot szerezzen, az önkéntes jelentkezésre való hírlapi felszólításhoz kell folyamodnia, minek folytán az önkéntes pletykázók össze-vissza beszédje lép a komoly tanúvallomások helyébe. Az ily vizsgálóbizottság működése ennek folytán hosszadalmassá válik, a felderítendő kérdés lényegétől a tárgyalás elterelődik, a feleletek megtagadása pedig éleszti a sanda gyanút ahelyett, hogy a gyanút eloszlatná és az igazságot felderítené.”⁴³

Ezek az intézkedések azt a kockázatot hordozták magukban, hogy az ügyről a nyilvánosság különféle fórumain folyó közbeszéd irányítása, felügyelete kicsúszik az elit kezéből, azaz a bejelentések révén a bizottság ülésein, illetve a sajtó hasábjain nemkívánatos vélemények jelenhetnek meg. Más szóval: túl sok titokról lebbenhet fel a fátyol, még hozzá hivatalos ösztönzésre. A bizottság tagjai már munkájuk elején érzékelték némileg ezt a veszélyt, mert ki-mondták, hogy csak névvel és lakcímmel ellátott leveleket hajlandók figyelembe venni (bár esetenként eltértek ettől). Később pedig, látva a politikára figyelő polgárok feltörő közlésvágyát, augusztus 6-át jelölték meg dátumként, ameddig elfogadtak bejelentéseket. A nyilvánosság kitért kapuja tehát egy hét után bezárult.

A politikusok azonban minden bizonnyal a közvélemény meghallgatásától remélt hasznot nagyobbak ítélték, mint az e lépésből származó esetleges veszélyeket. Az igazság kiderítésén túl az ellenzéki pártok számára az ügy ilyenén kezelése kézzelfoghatóbb nyereséggel is kecsegtetett. Egyrészt a leleplezés és a bűn feltárásának nemes cselekedete az ellenzékhez kötődött az emberek szemében. Másrészt a bizottsági üléseken aktívan szereplő, sokat kérdező és határozott fellépésű képviselők (például Polónyi Géza) neve gyakran tűnt fel az újságok hasábjain, őket keresték meg bejelentéseikkel a polgárok, egyszóval: személyük ismertté, népszerűvé válhatott a közönség körében. A személyes tőke gyűjtögetésén túl az ellenzéki tábor egésze is bízhatott saját megerősödé-

⁴³ Ferdinandy, 1903, 425–426.

sében. A belső ellentétektől szabdalt ellenzék számára akarata érvényesítésére, a jelentős kormánypárti többség mellett, egyedüli hathatós fegyverként a sajtó kínálkozott (az obstrukció csak időleges eszköz lehetett). A kormányzati botrány feltárásakor ezért nem a jogi és nem is annyira az országgyűlési fórumoktól, hanem elsősorban a közvéleménytől várták a szabadelvű párti hatalomgyakorlás elítélését. A bizottság kisebbségi véleménye szerint:

„Van azonban egy bíró, amelynek ítélete nincs alakisághoz kötve. Egyetlen bizonyítéka az élő lelkiismeret, a neve: közvélemény. Ennek ítélőszéke elől senki sem menekülhet, aki vétett a nemzeti becsület ellen. Büntetése csak egy, de az sújtó és elrettentő, a neve: közmegevetés.”⁴⁴

Az ellenzéki oldal joggal remélhette, hogy a kormánypárt erkölcsi elmarasztalása és a kormány megbuktatása a közvélemény szemében megnöveli tekintélyét. Végül a botrány utólagosan igazolhatta az ellenzék – addig meglehetősen kétes megítélésű – obstrukciós taktikájának jogosságát.⁴⁵

A Szabadelvű Párt természetesen ennél jóval szerényebb reményeket fűzhetett a vizsgálathoz. Mindenekelőtt a párt kikezdett hírnevének a helyreállítását, a politikai intézményekbe vetett bizalom visszaszerzését és az erkölcsi normák megerősítését tekintették célnak,⁴⁶ valamint azt, hogy a bizottsági munka irányításával (ők adták az elnököt és a többséget) korlátok közé szoríthatják a botrány terjedését, tompíthatják annak életét. A kormányoldalhoz

⁴⁴ A vizsgálóbizottság kisebbségének jelentéstervezete, előadta Polónyi Géza, 1903. augusztus 26. *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 408.

⁴⁵ Erre az érvelésre lásd: „A magyar miniszterelnöki székhelyen csak intakt, tiszta és nemes gondolkodású embernek van helye. Ezért kell annak úgy lenni, hogy Khuen-Héderváry Károly gróf a magyar parlamentben szóhoz nem juthat és mikor írásban akarja becsempészni indítványát, hát ezt az írást bátor ellenzéki férfiak széttépik.” A vesztesítő. *Magyarország*, 1903. július 30., 180. sz.

⁴⁶ Erre az érvelésre lásd: „[...] jobb, ha minden lezajlik, eltisztul, mintsem hogy homályban maradjon akármi is, ami Magyarország állami tekintélyét és a magyar nemzet politikai becsületét bárha csak érinti is. [...] be fog bizonyosodni, hogy a magyar állam vezetése és a magyar politikai pártélet tökéletesen egészséges és önmaga képes kimosni magából a fertőző anyagot, ami egyébiránt olykor minden nemzet politikai életét meg szokta lepni.” Az igazságkeresés visszhangja. *Magyar Nemzet*, 1903. augusztus 4., 185. sz.

tartozók éppen ezért gyakran hivatkoztak az elit egészének közös felelősségére, az ország reputációjának a megóvására:

„[...] meg lesz gyanúsítva az ország színe előtt a kormány, a kormányt támogató párt és a függetlenségi párt, hogy azok vesztegetnek, emebben pedig ülnek megvesztegetettek, aminek következtében az egész ország és egész Európa előtt mint a legkorruptabb állam fogunk állani”.⁴⁷

Már a bizottság működésének első napjaiban egyértelműen érzékelhetővé vált, hogy szemben a politikusi előfeltevésekkel és szándékokkal, a „tisztelet közönség” másféleképpen kíván élni a neki váratlanul felkínált megszólalási lehetőséggel. A bizottsághoz fordulók ugyanis a politikai elit újabb és újabb körei ellen javasoltak vizsgálatot. Kezdetben megelégedtek volna a Szabadelvű Párt legbefolyásosabb képviselőinek a kihallgatásával, de hamarosan néhányan már a bizottság kormánypárti tagjainak erkölcsi fedhetetlenségét is megkérdőjelezték. Egressy Pál földbirtokos például egy vonaton hallott bizalmas párbeszédet így továbbított a testülethez:

„[...] Ami a legfeltűnőbb a dologban, az, hogy a kiküldött parlamenti bizottságba oly elemeket választott a Szabadelvű Párt, mint pl. Miklós Ödön, akinek nagyon csúnya múltja van, Kubinyit, a párt egyik spadasinját [párbajozóját], Mandel Pált, a vicinalistát és egy egész csoport casinóbeli tagot, akik mind arra fognak törekedni, hogy a miniszterelnök ártatlanságát derítsék ki. [...] – Elképzelhető, mennyire megrémisztett az, amit a két úriember egymásnak elmondott.”⁴⁸

Heves Gergely állatorvostan-hallgató Andrassy Gyula ellen emelt kifogás:

„Mint az ország minden polgára, az én csekélységem is fájdalommal látja, hogy hazánk számos ellenségeinek közörmére szennyesünket oly sokáig mossuk s a magyar hazafias törekvések iránt idegen s a vezető szerep helyett a teljes elidegenedés felé halad. Vagy miképp értelmezhető a

⁴⁷ Ivánka Oszkár felszólalása 1903. augusztus 1-jén. *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 42.

⁴⁸ Egressy Pál földbirtokos levele a vizsgálóbizottsághoz, 1903. augusztus 4., MOL K 2. A. XXII. 3. 646. cs. – Az idézett levelek a vizsgálóbizottság iratai között találhatóak, csak az ettől eltérő lelőhelyű forrásokat jelezzük külön is.

józan polgári éssen alapuló erkölccsel, hogy gr. Andrássy Gyula úr, ki beismerése szerint – habár baráti szempontból is – összekötetésben maradt a bűneset után is a főtettessel, a Vizsgáló Bizottság tagja maradhatott. Ez erkölcsi lehetetlenség.”⁴⁹

Schödl Gyula adófizető polgár még szélesebb körű vizsgálatot sürgetett: véleménye szerint „a nemzeti kaszinónak, mint főbűntanyának összes tagjai” mellett az obstrukciót ellenző valamennyi honatyát, minisztert, illetve a kormánypárti újságok fő- és segéd-szerkesztőit is vizsgálat alá kellene vonni.⁵⁰ Egy Freiherr von Kudritz aláírású levél írója pedig már minden képviselő kikérdezését szükségesnek vélte, párthovatartozásra tekintet nélkül.⁵¹

Jóllehet kényes politikai kérdésről volt szó, a nők is igen aktívnak bizonyultak a véleménynyilvánítás terén, jelezve a női politizálás jelentőségének a növekedését a századfordulón.⁵² Igaz, többen még szükségesnek tartják röviden megindokolni, hogy miért is avatkoznak a jog által kizárólag a férfiaknak fenntartott politika világába, ám az általuk megfogalmazott kritika korántsem tekinthető visszafogottnak. Klauzál Gábor lánya például így írt:

„Talán mint nő, nem is vagyok feljogosítva e levél írására, csak is az jogosít fel, hogy az 1848iki első magyar felelős kormány egyik tagjának vagyok leánya [...] Az nem lehet, hogy a hősök, a tiszta jellemes hazafiak országa oda süllyedjen, hogy közéletében a gazság és romlottság uralkodjék, itt teljesen nyílt eljárásra, világosságra van szükség.”⁵³

⁴⁹ Heves Gergely negyedéves állatorvostan-hallgató (Bp. IX., Lónyay u. 26. I. em.) levele, 1903. augusztus 6. – Az Andrássyt Gyulát (Ducit) érő vádakra lásd a család reakcióját: „Tegnap értem ide. Elindulásomkor úgy állott a dolog, hogy K. okvetlenül elmegy és hogy a vizsgálat nem derít ki többet, mint amennyit tudunk. A Duci ellen tervezett zsarolás nem sikerült, nagyon valószínű, hogy Polónyiék szervezték, most persze tagadnak mindent. Rendkívül sok piszok derült ki, de csak abban a körben, amelynek viselt dolgait már ismertük. Ha K. elmegy és Ischlben okosan cselekednek, nincs kizárva, hogy rövid idő múlva és egy időre rend lesz. Borzasztón belé van fáradva mindenki. Duci mondja, hogy K. képtelen a vezetésre, se terve, se eszméje nincs.” Batthyány Lajos Andrássy Tivadarnénak, 1903. augusztus 8. MOL P 4. 2. doboz, 356. sz. levél.

⁵⁰ Schödl Gyula adófizető (Bp. V. Lipót körút 8.) levele a vizsgálóbizottsághoz, 1903. augusztus 3.

⁵¹ Freiherr von Kudritz levele a vizsgálóbizottsághoz, 1903. augusztus 3.

⁵² Erről bővebben Szapor, 2007.

⁵³ Klauzál Soma levele a vizsgálóbizottsághoz, 1903. augusztus 5.

Szerémi Gizella színésznő pedig a következőképp fogalmazott az ügy két mellékszereplőjével kapcsolatban:

„Mint jó honleány megjegyzem, én 48-as érzelmű vagyok, nagy tisztelője és szinte imádója Kossuth apánknak, mindamelllett az igazságosságnak is és ezért kell tudomására adnom, hogy én rendkívül érdeklődöm a Politika iránt és figyelemmel olvasom most a lapokat [...] Hát bizony ennél kisebb gazembereket akasztottak már, ez a leghelyesebb aposztrofálás róluk. Ezek közönséges uzsorások, de sok pénz fölött rendelkeznek nemcsak ők maguk, de egész sereg ember áll rendelkezésükre.”⁵⁴

De a kormányoldal védelmében is íródott levél:

„Nem szívesen látom, hogy meghurcolják az egyéni becsületet – állítólag a nemzet becsülete érdekében történik? Szapáry László gróf feláldozta magát a közügyért, helyesebben cselekedett, mintha főbe lőtte volna magát, mint Széchenyi vagy bár Teleki gróf.”⁵⁵

Mind közül a legtanulságosabb azonban Buday Zádorné esete, aki ugyancsak egy bizalmas eszmecsere megállapításait továbbította a bizottsághoz. Levele szerint a beszélgetésben, amely férje és egy minisztériumi kollégája (Darányi Béla, a földművelésügyi miniszter testvére) között zajlott a vonaton, egy lehetséges vesztegetési kísérletről esett szó az obstrukció letörése érdekében. Az aszszony eltökéltséget így magyarázta:

„[...] most nem a szereplési viszketeg vezet, hogy kormányokat buktassak, de az igaz honleányi érzélem, hogy a sajtó útján adjam tudtára a nemzetnek, hogy ne bízzék oly kormányban, ahol a korrupció egész a szuverén törvényhozásig ér. Legalább volt bátorságom megmondani az igazat, most míg a kormány betörheti a fejemet, míg meneszthetik férjeimet, de én semmi áldozatot sem sokallok, ha arról van szó: a haza minden előtt.”⁵⁶

⁵⁴ Szerémi Gizella levele a vizsgálóbizottsághoz, 1903. augusztus 7.

⁵⁵ Horváth Róza (Bp. VII. ker., Aréna út 66. I. em. 10.) levele a vizsgálóbizottsághoz, 1903. augusztus 2. A fővárosi lakcímgjegyzék szerint nyelvtanár volt.

⁵⁶ Buday Zádorné levele. *Magyarország*, 1903. augusztus 2., 184. sz.

A bizottság elé citált és a közvélemény előtt kínos helyzetbe került férj azonban felesége állításait határozottan tagadta. Buday Zádor a férji hatalom alól egy levélírás erejéig kiszabaduló asszonyt igyekezett beszámíthatatlannak beállítani, amikor közölte, hogy neje három éven át egy ideggyógyintézetben pihent. (A feleség életrajzát olvasva azonban kételyeink támadhatnak állítólagos zilált idegrendszerével kapcsolatban.)⁵⁷ Mindenesetre a vizsgálódó testület ezt tudomásul vette, és nem kérdezősködött tovább. Naplójában Thallóczy így kommentálta az esetet:

„Magyarországon rosszabb az állapot, mint Bach idejében. Akkor a spiclik elől lehetett védekezni, ma az ember, ha vasúton ül – mint szegény Darányi Béla – asszonyok à la Buday Zádorné besúgják a lapoknak.”⁵⁸

A tollat és papírt ragadó polgárok egy jól elkülöníthető csoportját alkották azok, akik a megszólalási lehetőséget arra használták fel, hogy megosszák személyes problémáikat a bizottsággal, némi segílyt remélve a Ház asztalára letett vesztegetési összegből. Singer Nepomuk János fővárosi cipész és Pataky János kassai segédtelekkönyv-vezető például saját, illetve családja rossz anyagi helyzetének az enyhítésére, a csepeli reformátusok templomépítésre, a szegedi süketnémák és vakok intézete jótékonykodásra kért támogatást. Akadt azonban olyan is, aki egy Kossuth-szobor felállítására költötte volna a 10 ezer koronát. A reményeket végül az 1904 nyarán megszületett bírósági döntés oszlatta szerte, amely a pénzt, mint „uratlan vagyont”, a magyar királyi Kincstárhoz utalta.⁵⁹

A politika iránt érdeklődő magánszemélyek aktív részvétele mellett a sajtó, illetve annak képviselői okozták a legnagyobb fejtörést a bizottságnak. A nagy napilapok újságírói ugyanis önálló nyomozásba kezdtek, hogy felderítsék az egyre szövevényesebb ügy homályos részleteit, ám tudósításaik nemegyszer hátráltatták a hatékony vizsgálatot. Igen hamar kitűnt, hogy a bizottság hatás-

⁵⁷ Buday Zádor vallomása 1903. augusztus 3-án. *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 130. – Buday Zádorné Buday Emma (1866–1930 k.) életrajza szerint a botrány körüli években 4 verseit és elbeszéléseit tartalmazó kötetet jelentetett meg (Gulyás, 1942, 193.).

⁵⁸ *Thallóczy Lajos naplói*, 1903. augusztus 2., OSZK Kt. Quart. Hung. 2459. 3. köt. 14.

⁵⁹ A kérvényeket lásd a vizsgálóbizottság levéltári anyagában, valamint *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 261. és 385.

kör és apparátus hiányában önmaga nem képes naprakész információkat szerezni, csupán követheti a gyorsan zajló eseményeket. A testület ülései ezért rendszerint az aznapi sajtóban megjelenő újabb és újabb fejlemények, állítások feldolgozásával (kivizsgálásával, cáfolatával stb.) teltek. A lapok munkatársaitól értesültek például az ügy kulcsszereplője, Dienes Márton külföldre szökésének körülményeiről, a rendőrség által elkövetett nyomozati hibákról, de az is előfordult például, hogy egy-egy levelet a napilapok előbb közöltek, mint hogy azt maga a bizottság megkapta volna.⁶⁰

A testület a munkáját természetesen fokozott újságírói érdeklődés mellett végezte. A parlament épületében a hírlapírók és a fotóriporterek nemcsak a számukra kijelölt termet töltötték meg, hanem a vizsgálat helyszínét övező folyosókat is ellepték. Több tanú is panaszkodott arra, hogy a sajtó képviselői kérdésekkel ostromolták, mialatt a vallomástételre várakozott.⁶¹ Néhány fontosabb szereplő pedig az újságok elől szállodába költözött, vagy vidékre távozott otthonából.

A sajtó jelenléte és élénk kíváncsiszkodása napról napra terheesebb lett a bizottság számára. A nyilvánvaló segítségen túl ugyanis egyrészt a testület egyre nagyobb idejét vette igénybe azon személyek meghallgatása, akik a róluk a lapokban megjelent negatív állításokat kívánták helyesbíteni. Másrészt az újságokban a szinte azonnal megjelenő vallomásokat elolvasva a később sorra kerülők hozzájuk igazíthatták saját mondandójukat. Ugyancsak a lapokban felröppenő híresztelések okolhatók néhány kulcsszereplő gyors távozásáért is (például Dienes a sajtóból már néhány órával korábban hírét vette, hogy elfogatóparancsot készülnek kiadni ellene, ezért utazott tovább Berlinből). A bizottság mindössze egyszer tartott zárt ülést, ám az újságok gyanúsítgatásai hatására a testület több tagja szükségesnek tartotta kijelenteni:

„[...] semmi olyasvalami azon a zárt ülésen nem tárgyalatott, ami feljogosítana valakit olyan feltevésekre, amelyeket a hírlapokban olvasunk. Egyszerű belső ügyről volt szó. Olyasvalami, ami a hírlapokra tartozott volna, ott elő nem fordult.”⁶²

⁶⁰ A sajtó századfordulóra lezajló funkcióváltásáról (azaz az információs rendszernek a politika partnerévé válásáról) részletesen: Gergely–Veliky, 1977.

⁶¹ Lásd például: *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 207. és 224.

⁶² Miklós Ödön felszólalása 1903. augusztus 8-án. Uo., 1903, 363.

Harmadrészt mivel az élesedő hírversenyben egyik lap sem kívánt lemaradni, gyakran ellenőrizetlen információkat tettek közzé, tovább borzolva az olvasók kedélyét. A *Pesti Napló* például arról számolt be „amint értesülünk” kezdettel, hogy egy magas rangú belügyminisztériumi tisztviselő utasítására a rendőrség bizonyítékokat tüntetett el Dienes lakásából. A beidézett felelős szerkesztő elmondta, hogy a hírt nem sokkal lapzárta előtt kapta, és számára hihetőnek tűnt, a bizottság előtt azonban nem tudta azt bizonyítani, csupán egy meg nem nevezhető informátorra utalt. Végül Szerdahelyi Sándor maga is kénytelen volt elismerni, hogy „ebben a Dienes-ügyben már annyi dolgot cáfolnak, amit a lapok állítanak, hogy be kell várni, amíg világossá lesz az ügy”.⁶³ A vidéken terjedő legszélsőségesebb híresztelés egyébként arról szólt, hogy a botrány hatására a miniszterelnök öngyilkosságot követett el.⁶⁴

A politikai elitet érintő számos pletyka kivédésére a bizottság egy sajátos elvet kezdett érvényesíteni az első tárgyalási napokat követően. Addig csak a névtelen levelek felolvasását mellőzték (kezdetben a bizottság irataihoz csatolták, utóbb viszont összetépték őket), később azonban már az alakilag teljesen kifogástalan bejelentések egy részével sem törődtek, ha úgy ítélték meg, hogy azok sértők, netalán kompromittálók lehetnek. A mából visszatérintve is érthető, hogy nem hozták nyilvánosságra például Nyilas Márton fővárosi lakos (?) bejelentését, csupán körbeadták azt a tagoknak betekintésre:

„Egyébként mint tanú láttam, hogy körülbelül két hete a Margitszigeten a kormány feje együtt vacsorázott Szapáry, Andrássy és egyéb úri emberekkel s ekkor Szapáry gróf felállott egy ízben az asztal mellül s olyan behízelt mozdulattal és mosollyal közeledett a bán felé, hogy első pillanatra láthatta a szemlélő, hogy a bánnak udvarolni akar. Minthogy pedig a bán nem női nemén lévő és a mosolyra visszamosolygott, önként következik, hogy megértették egymást, vagyis hacsak a btk.-be ütköző valamely nemi cselekedet nem jöhet szóba, nyilván a legtitkosabb baráti bizalmaskodás bizonyítéka lehetett a mosoly. [...] De a szabad mérlegelés nem is törődik a közvetlen bizonyítékkal, elég lesz neki a közvetett bi-

⁶³ Szerdahelyi Sándor vallomása 1903. augusztus 4-én. Uo. 178. A szóban forgó cikk: *Pesti Napló*, 1903. augusztus 2. 13. sz.

⁶⁴ Ady Endre: Ábel páter misézik. *Nagyváradai Napló*, 1903. július 31. In: Ady, 1964, 423.

zonyítás, mely a nagy baráti viszony mellett hihetlenné teszi, hogy a naiv lelkű Szapáry el ne fecsegte volna négy szem között a bánnak az ő szépen kieszelt titkokskáját. Egyébként Khuen-Héderváry gróf azért volt bán, hogy ő ma is bán már mindent. De ha Laci pecsenye lett, a felsült, gondolja meg azt Károly, hogy kár oly soká késni azzal a lemondással a haza, jobban mondvá a háza javára... Pá bán!”⁶⁵

A vesztegetési ügy feltárása szempontjából súlyosabb következményekkel járt viszont egy másik levél állítólagos elhallgatása. Thallóczy naplójából úgy tűnik, hogy a politikai vezető réteg önvédelmi mechanizmusa egyöntetűen és olajozottan működött:

„Szapáry szeretője egy levelet írt a bizottsághoz, melyben kijelenti, hogy Sz. Laci sokszor úgy nyilatkozott előtte, hogy a miniszterelnök megbízásából jár el. Ezt megtudták, feltáviratozták Sz-t s a levelet felbontatlanul visszavették Miklós Ödöntől, a parlamenti v. b. elnökétől.”⁶⁶

A politika legbelsőbb köreibe bejáratos Thallóczy ezen értesülése forrásaként magát Rudnay főkapitányt nevezte meg. Annyi mindenesetre a bizottság nyilvános naplójából is kiolvasható, hogy a tagok igyekeztek elodázni Szapáry „barátnőjének” beidézését, egyetértve az ellenzéki Polónyi Géza érvelésével, miszerint: „én ebben a komoly ügyben, amennyire lehet, a szenzációtól tartózkodni szeretnék, és habár látom azt, hogy közvetlen tanú volt ezen dolognál Hajdu Etelka, de mégis vannak magasabb tekintetek...” Amihez egy hét múlva hozzátette: „a magyar lovagiasság szabályai szerint a magyar ember tartózkodik az ily dolgok szellőztetésétől”.⁶⁷ Hajdu Etelka kihallgatására mindössze az utolsó tárgyalási napon történt egy bátortalan kísérlet,⁶⁸ ám addigra a hölgy már ismeretlen helyre távozott Budapestről. Az elit attól való félelme tehát, hogy magánélete a közvélemény számára láthatóvá válik,

⁶⁵ Nyilas Márton (Bp. XI., Lövész utca 77.) levele a vizsgálóbizottsághoz, dátum nélkül. (A levélben megadott cím fiktív.)

⁶⁶ *Thallóczy Lajos naplója*, 1903. augusztus 2. OSZK Kt. Quart. Hung. 2459. 3. köt. (1903. augusztus-október 12.) 15–16. – Néhány napig Miklós Ödön helyettesítette Rohonyi Gyula bizottsági elnököt.

⁶⁷ Polónyi Géza felszólalása 1903. augusztus 1-jén és 8-án. *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 88. és 370.

⁶⁸ Andrássy Gyula még ekkor is óvott a várható következményektől: „Én sajnálom ezt a határozatot, tisztán azért, mert kellemetlen színt ad a dolognak.” Uo. 371.

nagyobbnak bizonyult igazságvágánál. Partner volt ebben a sajtó is, amely nem különösebben firtatta az efféle ügyeket: elmondható, hogy a hazai közéleti szereplők privát szférája általában tabunak számított a 19. és a 20. században egyaránt.

A tizenegy ülés alatt nemcsak a bizottság tagjai fáradtak bele a vesztegetési ügy kezelésébe (ha nem is a megoldásába), de a sajtó érdeklődése is érezhetően megcsappant. Ahogy a *Vasárnapi Újság* írta:

„[...] a tárgyalás oly hosszadalmassá és aprólékossá kezd válni, hogy már-már közeleg egy nagyon nem szívesen látott vendég, akinek az ólálkodását az első napok izgalmaiban nem vették észre: az unalom. Most már többnyire jelentéktelen tanúk jelentéktelen beszédeinek meghallgatásával kell a bizottságnak idejét tölteni.”⁶⁹

Az ügy egymást követő elemeinek (előzetes híresztelések, a skandalum kirobbanása, a vizsgálat megindítása, lemondások, értékelések) sorozatát szemügyre véve megállapítható, hogy a botrány gyors lefolyású volt, az események hamar elérték tetőpontjukat. A legfontosabb szereplők lemondása vagy külföldre távozása megfosztotta az ügyet politikai súlyától és a közérdeklődéstől. Míg július utolsó napjaiban a sajtó hasábjain a vesztegetési eset háttérbe szorította még az igazán jelentős külpolitikai történéseket is (például a belgrádi királygyilkosságot követő fejleményeket, XIII. Pius halálát és az utód kiválasztását), addig bő egy hét múlva a lapok már a kormányalakítási találgatásokkal voltak elfoglalva.

A *Magyar Nemzet* újságírója találóan jegyezte meg:

„A parlamenti bizottság működésének napjai meg vannak számlálva. Tárgyalásai iránt megfogyatkozott az érdeklődés. A nagyobb szenzáció, – a miniszterelnök ischli útja – mint a macska az egeret, megette a kisebb szenzációt.”⁷⁰

A botrány tehát már jóval hamarabb kifulladt, mint hogy a bizottság működése formálisan lezárult volna. Felismerték ezt maguk a vizsgálatban szerepet vállaló politikusok is, ezért igye-

⁶⁹ *Vasárnapi Újság*, 1903. augusztus 9., 32. sz.

⁷⁰ Mi az eredmény? *Magyar Nemzet*, 1903. augusztus 9., 190. sz.

keztek siettetni az ügy befejezését. A testület ugyanis csak augusztus 26-án fogadta el saját jelentését, ám annak kormánypárti megszövegezői a tervezetet már tíz nappal korábban feltehetően tudatosan kiszivárogtatták a sajtónak. A bizottság utolsó ülésére az újságok alig figyeltek, az első oldalakat már az előző nap történt és végül tizennégy áldozatot követelő fővárosi áruháztűzről készített helyszíni beszámolók foglalták el.

Jól érzékelhető tehát, hogy sem a kormánypártnak, sem az ellenzéknek nem volt érdeke a botrány elhúzása. A Szabadelvű Párt belső köreiből megszületett már a döntés: Khuen-Héderváry miniszterelnök elveszítette pártja bizalmát, így az érte való további küzdelem (személyének tisztázása) feleslegessé vált. Világossá lett az is, hogy a bizottság munkája és jelentése nem képes elhíttetni a közvéleménnyel, hogy a párt az erkölcsi megtisztulás felé halad, ehelyett tovább folytatódott a kormányoldal népszerűségvesztése, amelynek végállomása az 1905-ös választási vereség volt.

Az ellenzék sem láthatta különösebb értelmét a vesztegetési eset további boncolgatásának. Az ügy kezeléséből sikeresen és megerősödve került ki, hiszen lemondásokat kényszerített ki, és némely politikusának a reputációja is megnőtt. A tárgyalások során azonban több, az oppozícióra kedvezőtlen tény is napvilágot látott: először is megállapítást nyert, hogy egy volt függetlenségi honatya és újságíró követte el a vesztegetést; fény derült néhány ellenzéki képviselő zavaros pénzügyleteire, másoknak pedig az erkölcsi feddhetetlensége kérdőjeleződött meg.

Az ellenzéki és a kormánypárti oldal pillanatnyi érdekazonossága természetesen cseppet sem jelentette az esetről született értékelések egybecsengését. A politikai irányzatok mindegyike – a jól ismert sablonok mentén – saját értelmezését igyekezett ráhúzni a történetekre. A szabadelvű párti *Magyar Nemzet* elsősorban a szenzációhajhász sajtót hibáztatta, miközben a kormányzati szereplők teljes tisztázódásáról írt:

„A közélet süllyedésének vigasztalhatatlan képét láhattuk az elmúlt héten, a sajtó nagy részének magatartásában. A tárgyilagos ítélkezésnek még a látszatát is félretéve, gyönyörűséggel vájkáltak a vesztegetési per piszkában. [...] Mi az eredmény? A kormánynak e lélekvásárlási ügyben hófehér ártatlansága.”⁷¹

⁷¹ Mi az eredmény? *Magyar Nemzet*, 1903. augusztus 9., 190. sz.

Homlokegyenest ellenkező következtetésekre jutott viszont Bartha Miklós a *Magyarország* hasábjain:

„Ez egy tökéletesen befejezett ügy. Tudjuk, hogy vesztegetés történt. Ismerjük a vesztegetőt. Nincs kétség, hogy a kormányelnök előre értesült a vesztegetési szándékról. Tudjuk, hogy ezt a szándékot nem akadályozta meg. Ennyit tudni elég. Vajon ki lesz az új miniszterelnök?»⁷²

Az ugyancsak ellenzéki *Budapest* nem elégedett meg csupán a miniszterelnök felelősségének kimondásával. A több évtizedes szabadelvű párti hatalomgyakorlás, sőt a kiegyezéssel rendszer egésze felett mondott ítéletet:

„[...] nyíltan hirdették, amint meg is cselekedték, hogy az országot a 67-es rendszerben csak korrupcióval lehet kormányozni. A tények igazolják, hogy így is történt [...] A korrupció Augias istállója a maga teljességében most tárult fel előttünk. A választók megvesztegetésével nem merült ki a rendszer. Befejeződött a képviselők megvesztegetési kísérletével. Micsoda szenny, micsoda bűz áramlik ki a parlamenti bizottság aktái közül. Augias istállóját ki kell söpörni, az egész fennálló szabadelvű rendszerrel együtt. Ide nem elég a kormányválság. Rendszer-válság kell.»⁷³

A pártoktól nagyobb távolságot tartó lapokban és a közvéleményben azonban egyre inkább egy alternatív értelmezés vált uralkodóvá, amely már nem tett különbséget ellenzék és kormánypárt között, hanem az egész magyar politikai vezető réteg korruptségéről és az általa működtetett intézmények (például a parlament, a kormány) lejáratódásáról beszélt. Az alábbi idézetek pontosan rámutatnak arra, hogy hiábavaló volt az elit arra irányuló törekvése, hogy az ügy végére minél hamarabb pontot téve maga határozhassa meg a botrány értelmezési kereteit. A *Budapesti Hírlap* így figyelmeztetett:

„De van egy másik eredménye a vizsgálatnak, mely kevésbé kívánatos. A pletykát mind fölkaparták és napfényre hozták. A pletyka mulatság, feketekává mellett, szűk körben, de milyen idétlen, ha a nagy nyilvánosság

⁷² Bartha Miklós: Befejezett ügy. *Magyarország*, 1903. augusztus 7., 188. sz.

⁷³ Szederkényi Nándor: A korrupció bűne. *Budapest*, 1903. augusztus 8., 215. sz.

elé kerül, óriási dimenziókban, hogy mindenki megláthassa. Akárcsak ha egy legyet ötszázszorosan megnagyobbítanánk. Micsoda rémálat ez!»⁷⁴

Bródy Sándor pedig így vélekedett lapjában:

„A szenny az élet egy körülményének, a korrupciót a fejlődés egy sajnálatos pontjának tartjuk és nem rémülünk meg könnyen, ha az embert buja állatnak, vagy kétlábú tolvajnak látjuk. [...] De az, ami a parlamentben most felül- és előkerült: undorító és komikus. Ez kloset-komédia. [...] Amióta magyar parlament van, oda jórészt megvesztegetés útján kerülnek be a képviselők. És amióta felelős magyar kormány van, azóta mindég vettek képviselőket, sőt töredékben, pártokat. De ez a megvesztegetési ügy mindegyiktől különböző: oly ostoba, szemérmetlen, ártalmas és nevetséges.»⁷⁵

A mérleget százezres példányszámban megjelenő bulvárlap, a *Friss Újság* vonta le:

„Soha még képviselőház a fölösztatásra úgy nem érett meg, mint ez, és soha jogosabb alkalom a nemzet megszavaztatására még nem volt, mint most. Maga az ország mondja meg, hogy mit akar.»⁷⁶

Thallóczy Lajos naplójában ugyancsak lesújtó ítéletet mondott a századfordulás magyar közéletéről, amelyet Bécsből figyelt:

„A budapesti parlamenti bizottság működése szomorú képet tár föl. Státusunkat egy oly fertőzött réteg árasztja el, mely lételünk jogosultságát helyezi kétségbe. A szerbek elérte királygyilkossági rekordot feledtetjük a mi »Panamánk«-kal. Igaz, hogy a mai társadalom és a kormányzata mindennütt bővelkedik e jelenségekkel, de e mondhatnám gyerekes naivitású romlottság sehol sem oly szembeszökő, mint nálunk. [...] E fertő előidézésében mindenkinek része van, a capite usque ad calcem [tetőtől talpig].»⁷⁷

⁷⁴ A vizsgálat eredményei. *Budapesti Hírlap*, 1903. augusztus 6., 214. sz.

⁷⁵ Fejezetek a „Megvesztegetés” könyvéből. *Jövendő*, 1903. augusztus 2. Lásd ehhez Andrásy Gyula kifakadását a bizottság augusztus 5-ei ülésén: „örökösen lesznek új tanuk s megyünk be a posványba, lépésről lépésre, de biztosan. Ebből előnye senkinek sem lesz. Magyarország pedig szenvedni fog alatta.” *Vizsgálóbizottság naplója*, 1903, 231.

⁷⁶ A botrányok után. *Friss Újság*, 1903. július 31., 211. sz.

⁷⁷ *Thallóczy Lajos naplója*, 1903. augusztus 5. OSZK Kt. Quart. Hung. 2459. 3. köt. 16. A naplóról az 1892-ben kirobbant francia Panama-botrányral hasonlítja össze a ma-

Szintén nem meglepő, hogy a liberalizmussal versengő világnézetek (konzervativizmus, szocializmus) nevében véleményt alkotók viszont a nagy eszmerendszerek várva várt végső összecsapásának a kedvező előjeleit olvasták ki a történetekből. „Egészen bizonyos csak egy és ezt a vesztegetési botrány folyamánaképpen a leghatározottabban állíthatjuk: a szabadelvűség csődje ím valóssággá vált” – írta a néppárti *Alkotmány*, amely szerint ez az ügy is megerősíti azt a feltételezést, hogy a hazai liberalizmus utolsó győzelmét (tudniillik az egyházpolitikai törvények néhány évvel korábbi elfogadtatását) is csak a korrupció eszközével tudta elérni. Éppen ezért most már a „keresztény magyar politikai iránynak” kell hatalomra jutnia.⁷⁸

A *Népszava* ugyancsak hatalomváltásról beszélt, ám az egész „modern civilizációnak”, a fennálló gazdasági és társadalmi rendszernek üzent hadat a vesztegetési botrány ürügyén:

„Cselekvésünk: agitáció a nép között, hogy nyíljon fel a szeme, lásson tisztán, ítéljen szabadon és elfogulatlanul, követelje a maga részét a társadalmi életből s készítse elő a végső nagy összeomlás idejét. A Szapáry-Khuen-botrány segíti ezen munkánkat, kézzelfogható bizonyítékokat szolgáltat, felrzza a közönyöseket, kinyitja az álmosak szemét: segíti közelebb hozni a nagy összeomlás idejét.”⁷⁹

A nagy összeomlás még másfél évtizedet váratott magára. Addig pedig tovább működött az itt bemutatott felemás szisztéma. A szabadelvű szólásszabadság és a dualizmus kori magyar politikai kultúra együtt (és egymás ellenében) hatott. Az emberek tehát meglehetősen szabadon alkothattak véleményt a politikai élet negatív jelenségeiről, sőt nemtetszésüknek hangot is adhattak például a sajtó képviselőin keresztül, de időnként közvetlen formában is. Mindez azonban csak igen ritkán járt az elite nézve mindenki számára egyértelmű és azonnali következményekkel: a közfelháborodást kiváltó esetek legtöbbször csupán egy-egy rövid ideig

gyar ügyet. Franciaországban a Panama-csatornát építő Ferdinand Lesseps vállalata közel kétszáz képviselő szavazatát vásárolta meg, hogy újabb pénzekhez jusson a beruházás folytatásához. Az ügy felderítésére a franciáknál is törvényhozási vizsgálóbizottság alakult.

⁷⁸ Ítéletidő. *Alkotmány*, 1903. augusztus 8., 188. sz.

⁷⁹ A mi feladatunk. *Népszava*, 1903. augusztus 4., 88. sz.

tartó visszavonulással vagy több-kevesebb komolysággal megvívott párbajjal zárultak. A politikai vezető réteg népszerűségvesztésének és az alkotmányos intézményekbe vetett bizalom csökkenésének a végzetes hatásai csak később váltak nyilvánvalóvá.

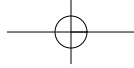
Ady Endre azonban nem csak az elitet bírálta magatartásáért, a közvéleményt is túlzottan tisztelettudónak és elnézőnek látta. A korszak nyilvánosságának működéséről így összegezte véleményét:

„A magyar társadalomban, mint minden fenéig romlott társadalomban privátim, kis körökben, bizalmas tereferék közt vidáman és szemérmetlenül szoktuk tárgyalni mindezt. [...] Ilyen bizalmas diskurzusok alkalmával, kaszinókban, kávéházakban, vendéglőkben, zsúrokon, redakciókban, folyosón tessék hallgatni előadásokat a magyar közéleti erkölcsről. A nyilvánosság előtt ellenben gentleman társadalom vagyunk. [...] Nálunk ritkán pattannak ki panamák. Mert mi regarddal [figyelemmel] vagyunk egymás iránt. Én panamázom, te panamázol, ő panamázik. [...] Hiszen bárcsak nálunk is mind sűrűbben pattannának ki a panamák. Ez etikai erősödést jelentene. Ám nálunk a nagyon ritka leleplezések is voltaképpen még nagyobb panamákat lelepleznek.”⁸⁰

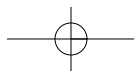
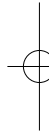
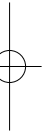
Néhány makacs ellenzéki honatya még szóba hozta a vesztegetési esetet 1904 tavaszán, amikor hírül vették Khuen-Héderváry Károly várható kinevezését a király személye körüli miniszterrel, sőt élesebb szóváltás is kialakult az oppozíció és Tisza István kormányfő között az új miniszter tisztességéről,⁸¹ ennek ellenére a képviselőház sohasem tárgyalta meg a vizsgálóbizottság jelentését. Az ügy örökre lekerült a politika napirendjéről.

⁸⁰ Ady Endre: Panama és anarchia. *Nagyváradi Napló*, 1903. július 30. In: Ady, 1964, 134–135.

⁸¹ *Képviselőházi Napló*, 1901/05, 390. és 391. ülés, 1904. március 1. és 2., XXII. köt. 318–319. és 337., valamint 413. ülés, 1904. április 13., XXIV. köt. 20–22.

A KORRUPCIÓS BOTRÁNYOK
KOREOGRÁFIÁJA A 20. SZÁZAD
ELSŐ IDŐSZAKÁBAN

A nagy közéleti tisztogatás

(Khuen-Héderváry Károly és Lukács László a koalíciós ügyek vödréből, az ellenzéki Andrássy Gyula, Apponyi Albert és Désy Zoltán pedig a [kormánypárti] pártkasszaügyek dézsájából szennyet fröcsköl egymásra)

Az ügyek

A korrupciós botrányok természetrajzának elemzésével arról szeretnénk többet megtudni, hogy miként válhattak a közéleti visszaélések a századfordulótól kezdve a politikai napirend középponti témáivá, és hogyan működtek a modern korra jellemző politizálási technikák.¹ Ezúttal azonban nem a politikusoknak a közvéleményhez fűződő ambivalens viszonya, hanem a politikai elit belső csatározásai kerülnek nagyító alá négy nagyobb ügy közös vonásainak elemzésével, és több másik esetet is megemlítve.

A hazai belpolitikának a 20. század kezdetétől az I. világháború végéig tartó válságidőszaka leírható egymásba fonódó korrupciós botrányok sorozataként is. Az 1870-es éveket követő nagyjából egy évtized nyugalmi időszaknak számít a pártharcok történetében, az esetlegesen felszínre kerülő ügyek elszigeteltek maradtak. Ezt követően viszont egy hosszan elhúzódó, láncszemszerűen egymásba fonódó botránysorozat vette kezdetét, amely a politika legmagasabb köreit érintette.

Szapáry László 1903-as vesztegetési kísérletét a korábbi fejezetben már részletesen ismertettük. A második eset 1907 januárjában vette kezdetét: Halmos János volt polgármester, majd Lengyel Zoltán képviselő azzal vádolta meg párttársát, az igazságügy-

¹ Az elemzés módszertanához lásd: Ebbighausen–Neckel, 1989; Gronbeck, 2004.

minisztert, hogy korábbi fővárosi bizottsági tagságát személyes vagyona növelésére használta fel, azaz: pénzért, ajándékokért engedélyeket járt ki.² A szóban forgó kormánytag Polónyi Géza volt, aki egy évvel korábban közvetítő szerepével komolyan elősegítette, hogy a harminc évig uralmon lévő Szabadelvű Párt választási veresége után az ellenzék koalíciója hatalomra kerülhessen. Polónyi, „az intriqua nagymestere”³ pontosan ismerte az ilyesféle botrányok mechanizmusát, hiszen korábban maga is többször kivette a részét a lejárató kampányokból, így például 1903-ban ő játszotta a legaktívabb szerepet a vizsgálóbizottság munkájában, amellyel személyes népszerűségét növelte. 1907-ben azonban távozni volt kénytelen a miniszteri székből, a hivatalos indoklás szerint azért, mert az ellene „tervszerűleg végrehajtott rágalmozások” miatt indított perben nem kívánta azt a gyanút kelteni, mintha pozíciójánál fogva befolyásolni igyekezne a jogi eljárást.⁴ Polónyi először párbajok révén kívánta helyreállítani becsületét, majd pedig évekig a bíróságokon kereste igazát.

A harmadik példa ugyancsak a koalíció működéséhez kapcsolódik. Habár Mihály, a *Friss Újság* szerkesztője 1909-ben jelentette meg könyvét *A Wekerle–Kossuth kormány panamáit. Adatok a koalíciós kormány erkölcsrészéhez* címmel. Az újságíró a kormány szinte minden tagját megtámadta, de különösen sok vád vonatkozott a Kossuth Ferenc vezette kereskedelmi minisztérium tevékenységére. Habár elsősorban a korabeli lapokban keringő pletykákat gyűjtötte össze a gyanús állami pályáztatásokról és megrendelésekről, kenőpénzekről, illetve a kormánypolitikusok vagyoni gyarapodásáról. Munkájában néhány minisztériumi irat másolatát is elhelyezte. Az 1910-ben a hatalomból távozni kényszerült miniszterek sajtópert indítottak Habár ellen. Az esküdtszék rágalmozás vétségében bűnösnek találta az újságírót. Kossuth volt államtitkára, Szerényi József azonban még 1913-ban is szükségesnek látta, hogy röpiratban válaszoljon a tárcát és személyét ért vádakra.⁵

² Lengyel Zoltán: Vádat emelek. *A Nap*, 1907. január 22., 19. sz.

³ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1906. április 21. MOL R 122. (7177. doboz).

⁴ Legalázatosabb felterjesztés tervezete Polónyi Géza miniszteri lemondása tárgyában, 1907. január 31. MOL K. 26. 1907–III–575. 693. cs.

⁵ Habár, 1909; Szerényi, 1913.

A legismertebb és a történészek által leginkább feltárt eset, az 1912-ben kirobbant Déry–Lukács-ügy.⁶ Déry Zoltán Lukács Lászlót, a munkapárti kormány miniszterelnökét Európa „legnagyobb panamistájának” nevezte egy ifjúsági gyűlésen, és választási korrupcióval vádolta meg őt és pártját: a Szabadelvű Párt romjaiból újjászülető Nemzeti Munkapárt lopott pénzen vásárolta meg az 1910-es választási győzelmet. Lukács hozzájárult, hogy az ügyészség büntetőeljárást indítson rágalmozás címén az ellenzéki honatyával szemben. Az 1913 júniusáig tartó többfordulós per során bebizonyosodott, hogy Déry állításai megalapozottak: Lukács még pénzügyminiszterként pártja választási kiadásaira 4,8 millió koronát fogadott el a Magyar Banktól az állammal kötött szerződésai meghosszabbítása fejében. Déryt a bíróság felmentette, Lukács pedig beadta lemondását.

Az alábbiakban a látszólag különböző ügyek közös jellemzőit vesszük sorra négy elemzési szempont segítségével. Elsősorban arra keressük a választ, hogy mikor robbantak ki a botrányok, kik voltak az egyes ügyek kezdeményezői, illetve címzettjei, melyek voltak a botrányok témái és céljai, valamint hogy milyen eszközöket vetettek be az érintettek az ügyek kezelése során.

Időzítés

A források ismeretében bátran kijelenthető – még ha nem is minden részletkérdés tisztázott –, hogy a négy botrány időzítését tudatosan eltervezték. Az ügyek nyilvánosságra kerülése nem egy szerencsétlen véletlennel magyarázható, és nem is annyira a civil társadalom kontrolljának, például az újságok leleplezésének vagy magánszemélyek bejelentésének köszönhető. A botrányok kipattanásának időpontja összefüggésben áll a belpolitika válságperiódusaival. Ezt tapasztaltuk már az 1870-es évekkel kapcsolatban is: Lónyay Menyhért miniszterelnök bukását a konkrét korrupciós vádakon túl a Deák-párt belső viszályai, a parlamenti munka átmeneti ellehetetlenülése, a kormányzás alacsony hatékonysága stb. okozta. 1879-ben a belügyi államtitkár, Zichy-Ferraris Viktor elleni támadások jól látható célja pedig a meggyengült pozíciójú

⁶ Targyalja például Gerő, 1993; Csapó, 2005.

Tisza Kálmán miniszterelnök-belügyminiszter megbuktatása volt (az előző évben Tisza kétszer is beadta lemondását az elhúzódó gazdasági kiegyezési tárgyalások, a balkáni politika és a rossz választási szereplés miatt).

A most vizsgált esetek történeti keretét a kiegyezéskor létrejött közjogi szerkezet és intézményrendszer válsága, valamint a századfordulós magyar belpolitika általános reformképtelensége és az akkori közéletben szerepet játszó különböző politikai csoportok közötti viszony végzetes elmérgesedése jelenti. Nem hozott változást e negatív folyamatokban az sem, hogy a megosztott Szabadelvű Párt választási veresége és az átmeneti Fejérváry-kormány kinevezése után, a magyar parlamentarizmus történetében először az ellenzéki pártok koalíciója alakíthatott kormányt 1906-ban. A koalíció hamarosan meggyengült a belső ellentétektől, és szétesett. Az újonnan létrejött, de lényegében régi szabadelvű politikusokat tömörítő Nemzeti Munkapárt 1910-es választási győzelme után pedig – pótcselekvésként – újrakezdődött a kormány és az ellenzék korábbról jól ismert elkeseredett és meddő harca.⁷

Kétségtelen, hogy kiélezett politikai helyzetekben a szemben álló erők egymás gyengítése és saját pozícióik erősítése érdekében gyakrabban vetik be a korrupciós vádaskodás eszközeit. Nem egyértelmű azonban, hogy belpolitikai válságok idején gyakoribbak lennének a visszaélések a politikai eliten belül, mint a nyugodtabb időszakokban. A közvélekedés természetesen ezzel ellentétes volt.

Egy bejelentő így írt a parlamenti vizsgálóbizottságnak 1903-ban:

„Tény az, hogy a mi szegény országunkban a simonismus [hivatali nyereszkedés] már évszázadok óta meghonosodott, de Tisza Kálmán óta annyi vesztegetés minden elképzelhető alakban sohasem folyt mint éppen most.”⁸

Sokkal inkább arról van szó, hogy a politikai erők egymásról régóta tudott gyanús ügyeket egy adott, számukra kedvező pillanaton, tervezetten nyilvánosságra hoznak, és közéleti botránnyá

⁷ A politikai eseményekről részletesebben lásd Bérenger–Kecskeméti, 2008, 380–413.

⁸ Egressy Pál földbirtokos levele a vizsgálóbizottsághoz, 1903. augusztus 4., MOL K 2. A. XXII. 3. 646. cs.

növesztenek, majd addig igyekeznek azt életben tartani, amíg a skandalumból nyereséget húzhatnak.

A Polónyi Géza ellen megfogalmazott vádak például korábbi években betöltött funkciójához kapcsolódtak, a támadás elindítója pedig egykori fővárosi politikustársa volt. A botrány mégsem régebben robbant ki, a múltban történtek csak Polónyi miniszteri kinevezését követően váltak fajsúlyossá, az információk ekkor kaptak politikai értéket. Egy kompromittáló levél is csak két esztendő múltán, éppen ekkor került elő az asztalfiókból.⁹

Ugyanez figyelhető meg a Désey–Lukács-ügynél is. 1906-ban a politikai helyzet különlegességét az adta, hogy a dualista rendszer történetében először került sor valódi hatalomváltásra a kormányzat élén: az ellenzéki erőknek közel négy évtized múltán sikerült megtörniük a Deák-párti, majd szabadelvű párti hegemoniát. A kormányra jutott volt ellenzékiek a féltve őrzött titkok egy részéhez is hozzáférhettek: „a minisztériumok aktáiban látjuk, hogy mit csinált az akkori kormány, olykor egészen elhűlünk a megdöbbenéstől” – írta testvérének Kossuth Ferenc, a Függetlenségi Párt vezére egy hónappal miniszteri kinevezése után.¹⁰ Valószínűleg a koalíciós politikusok szorgalmasan gyűjteni kezdték a terhelő adatokat, de ekkor nem fűződött érdekük azok érdemi kivizsgálásához, legfeljebb megszéllőztetéséhez. Egy kritikus megjegyzés szerint a korrupció elleni (névleges) harc a koalíciónak arra volt jó, hogy elleplezze kormányzati tehetetlenségét, ígéretei kényeszerű feladását:

„Jöttek avval – a Nemzeti Uralom rebach-lovagjai [haszonleső] – hogy nemzeti vívmányokat ugyan nem hoznak, nem hoznak gazdasági önállóságot se, sőt még az se bizonyos, hogy megcsinálják-e az általános választói jogot – ellenben gyomlálni, tisztogatni fognak, megtisztítják a közéletet parazitáitól s tüzzel-vassal ki fogják irtani a korrupciót és a panamákat. E helyett mind eddig nem történt egyéb, mint az éhes szájak betömése – a rendszerváltozás címén.”¹¹

⁹ Az ügy részleteiről lásd például Horánszky Lajos 1930-as években keletkezett visszaemlékezését: Horánszky, 1994, 1. köt. 680–686.

¹⁰ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1906. május 25. MOL R 122.

¹¹ Zsigány, 1906, 37–38.

Az éles korrupciós küzdelem annál inkább érdekében állt a hatalom visszaszerzéséért küzdő erőknek, ezért az 1909-re meggyengült, belső válságokkal sújtott koalíciós kormány ellen támadást indítottak: feltehetően a minisztériumok helyén maradt, a szabadelvű politikához lojális apparátusán keresztül adatokat juttattak el a visszaélésügyekről a sajtóhoz. Ebből született Habár Mihály munkája, amely több mint egyévi pereskedésre készítette az időközben megbukott kormány tagjait, annak ellenére, hogy Kossuth még néhány hónappal a könyv megjelenése előtt is óvakodott az ilyesmitől: „mihelyt látnák, hogy beleugrom, azonnal akadna 100 nyilvánosan bepörlendő rágalmazó. Szerénység nélkül, az ilyenekből rég és jó erősen kinőttem.”¹²

A király döntése nyomán az 1910 tavaszán megalakult Nemzeti Munkapárt először a kormányzást vette át, majd pedig nyáron a választásokat is magabiztosan megnyerte. Az immár ismét ellenzékbe került erők saját fegyverét fordították a Munkapárt ellen: elhatározták, hogy a hatalmi harc részeként visszavágnak, és a kormányzat tekintélyét korrupciós ügyekkel ássák alá. Egyrészt összegyűjtötték az elmúlt választás általuk korruptnak vélt eseteit, másrészt szemmel tartották a kormány tevékenységét is. Várták a botrány kirobbantására legkedvezőbb alkalmat. A korrupciós kampány elindítására végül 1912 folyamán került sor, amikor a kormány–ellenzék viszony a végletekig elmérgesedett. A Munkapárt a régóta húzódozó hadsereg-fejlesztési törvényjavaslatok ellen obstrukciót folytató ellenzék megtörése érdekében május 22-én Tisza Istvánt választotta meg a képviselőház elnökévé. Tisza, miután házszabályellenes módon elfogadtatta a kormány törvényjavaslatait, szeptember 17-én karhatalommal tartotta távol az ülésteremtől a hangadó ellenzéki honatyákat. A felháborodás kétféle választ szült. Az egyik egy átgondolatlan, egyéni akció volt: Kovács Gyula ellenzéki képviselő júniusban háromszor rálőtt az elnöklő Tiszára (a golyók célt tévesztettek). A másik viszont egy tudatosan megtervezett lejárató akció volt a kormány ellen, amelynek elindítója Désy Zoltán, a korábbi koalíciós kormány pénzügyi államtitkára volt. Az akció időpontját pontosan kiszámították.

Mint az ifj. Andrássy Gyula volt koalíciós belügyminiszter naplójából is kiderül, már legalább 1912 márciusában tudtak a kor-

¹² Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1909. február 8. MOL R 122.

mányalakításra kiszemelt munkapárti Lukács László kifogásolható tevékenységéről:

„[Wekerle Sándor, korábbi miniszterelnöknek és pénzügyminiszternek] bizonyítékai vannak arra, hogy Lukács tolvaj, aki Elek Pállal együtt lopott. Eleket azért voltak kénytelenek a Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársulatnál rehabilitálni, mert Lukács is kompromittálva volt s Elek fenyegetődött, hogy különben leleplezi.”¹³

Ennek ellenére az áprilisban miniszterelnökké kinevezett Lukáccsal tárgyalásokat kezdtek a parlamenti munka helyreállításáról, és csak akkor hozták nyilvánosságra az ügyet, amikor az egyeztetések zátonyra futottak. Wekerle és Désy, a pénzügyminisztérium volt vezetői még kellő kapcsolatokkal rendelkeztek a minisztériumban és a bankoknál ahhoz, hogy megbízható információkat szerezzenek a munkapárti kampánypénzek forrásairól. A vádakát Désy éppen Tisza házelnökké választásának napján, a képviselőház május 22-i botrányba fulladt ülésén fogalmazta meg először: a Munkapárt lopott pénzen lett összehordva. Ekkor azonban a bejelentés még elsikkadt az események gyors egymásutánjában, Tisza pedig nem engedte meg Désynek szavai megmagyarázását. Désy saját perében maga is elismerte:

„A rákövetkező héten egypár napig az ellenzék és kormány között béketárgyalások indultak meg, amelyek alkalmával barátaim kértek, hogy a küszöbön lévő békét ne zavarjam meg felszólalásommal.”

A nyár folyamán pedig az akadályozta az ügy nyilvánosságra hozatalát, hogy az ellenzék nem vett részt a képviselőház munkájában – magyarázkodott Désy a tárgyaláson.¹⁴ Nem meglepő tehát, hogy Désy végül csak szeptember 18-án, tehát Tisza kitiltó intézkedésének másnapján, immár a Ház falain kívül, nagy nyilvánosság előtt ismételte meg állítását, és ezt toldotta meg azzal, hogy Lukácsot panamistának nevezte (Lukács volt a választások idején a pénzügyminiszter). Erre válaszul indult meg októberben a bíró-

¹³ Ifj. Andrássy Gyula naplója (londoni változat), 1912. március 10. MOL Filmtár 34 861.

¹⁴ Désy–Lukács-pör [1913], 120–121.

sági eljárás. Ugyanakkor a sajtóban megfogalmazódott egy másik teória is az akció tudatos időzítésével kapcsolatban: e szerint Désy még államtitkárként hitelt vett fel a Magyar Banktól, de azt nem fizette vissza, ezért a pénzügyet beperelte, majd 1912 tavaszán végrehajtási eljárást kezdett a politikus ellen, mire Désy megindította támadását Lukács és a bank ellen. Désy szeptemberi beszédére pedig akkor kerített sort, amikor kiderült, hogy a bank kifizette az árverezés időpontját.¹⁵

A fennmaradt forrásokból mindenesetre kitűnik, hogy mind az ellenzék, mind a kormányoldal számos adattal rendelkezett a másik fél kifogásolható magatartásáról. Az információk beszerzése és elraktározása azonban nem az igazság feltárása miatt volt számukra fontos. Mindenekelőtt politikai fegyver volt a kezükben, amellyel sakkban tarthatták egymást. Lukács például így érvelt: „A Désy hajszától nem fél, mert módjában van, mondja, egészen más Panamákat leleplezni az ellentáborról a múltból, ha tovább kihíják.”¹⁶ Herczeg Ferenc pedig egy 1913-as időközi választás kampányában, amikor az ellenfél azt találta mondani, hogy „a munkapárt tolvajok és orgazdák pártja”, ugyancsak korrupciós retorikával felelt: „Ha a gróf úr tolvajokat és orgazdákat keres, nézzen körül a koalíciós barátai között.” Herczeg nem felejtette el följegyezni azt sem, hogy az eset után számosan jelentkeztek nála terhelő bizonyítékokkal az ellenzékkel szemben: „Az anyag, melyet rendelkezésemre bocsátottak, olyan gazdag volt, hogy mindenképpen kitelt volna belőle egy európai botrány.”¹⁷

Az utóbbi két érvelés többféle tanulsággal is szolgál. Egyrészt a Munkapárt két mérvadó tagja, Lukács és Herczeg már nem annyira a korrupció tényét tagadták, hanem azzal a meglehetősen cinikus állítással éltek, hogy ellenfelük is korrump, sőt még (náluk is) korruptabb. Másrészt az is világosan kiderül, hogy a felszín alatt sokkal több ügy lappangott annál, mint amelyek végül nyilvánosságot kaptak. A korrupciós botrányokat valójában meglehetősen ritkának kell tartanunk, mert a legtöbb eset közzétételéhez nem fűződött politikai érdek: például azért nem, mert akadályozhatta

¹⁵ *Budapesti Napló*, 1913. június 4. A lap a pontos adatokat tartalmazó írást egy megnevezni nem kívánt személytől kapta. Ehhez lásd még: Csapó, 2005.

¹⁶ Lukács László szavait idézi: Burián, 1999, 57. (1913. február 24.).

¹⁷ Herczeg, 1940, 331–332.

a pártok megegyezését, vagy mert ellentámadást válthatott ki, vagy mert árthatott a közreadó politikus amúgy is kényes hírnevének. A politikai költség-haszon számításból fakadó elhallgatásra jó példa Kossuth Ferenc levele 1913-ból:

„A mi politikánkban egyik botrány a másikat követi és fele azoknak amelyekről suttognak sem került még a nyilvánosság elé: hogy csak egy példát említsek, 1905-ben Tiszának megválasztatása az akkor általam és pártom által támogatott Andrássy ellen (kerek számban szólva) egy millió koronába került. Tisza felvette ezt a nagy összeget és birtokára betábláztatta. Mikor Fejérváry, az ő utódja már gyenge lábon állt, Tisza megrohanta és kicsikarta tőle hogy ezt az ő privát adósságát az akkori kormány fizesse ki. Fejérváryval szemben oly erőszakosan lépett fel, hogy ez a darabont hivatalnokok védelmi pénzéből 750 ezer koronát kifizetett neki – többet nem adott, nem volt pénze akkor. Midőn Fejérváry után mi következünk, Tisza Wekerlétől azt követelte, hogy fizessük mi ki a még hátra levő 250 ezer koronát (!). Wekerle visszautasította Tisza követelését és heves gyűlöletét vonta ezért magára. A mi utánunk következő Khuentől ismét követelte a kifizetést és meg is kapta azt, megjegyzendő hogy akkor a sópanamáért fizetett milliók jártak, közel áll tehát a gondolat, hogy az a 250 ezer korona is onnan tellett. A Pesti Hírlap (legerősebb ellenzéki lap) valahogy megszagolta ezt és tőlem mint volt minisztertől, kinek a Wekerlénél tett lépésről tudnia kellett, mindenáron ki akarta venni, de én nem akarván ilyen csúnya harcokba bele mártani magam, kereken megtagadtam az értesítést. Akasztassák fel Tiszát ha tudják, de nem az én kezemmel.”¹⁸

Szereplők

A botránykrónika áttekintése után szembeötlő, hogy a közfelháborodást kiváltó ügyek kiobbantói szinte kizárólag a politikai elit tagjai voltak. A sajtó képviselői igencsak alárendelt szerepet játszottak a történetekben (sőt 1903-ban maga a vesztegető az újságíró, igaz, ő is képviselő volt korábban). A visszaemlékező politikusok általában úgy látták, hogy a politika világát ellenőrző oknyomozó újságírás – legalábbis a legérzékenyebb területen: a

¹⁸ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1913. november 2. MOL R 122.

kormányzati korrupció felderítései – nem igazán működött. Máriássy Béla szerint a politikus volt az, aki személyes tekintélyével és rangjával súlyt adott az ilyen jellegű (nem feltétlenül igaz) vádaknak:

„Az első közé tartozik a kormány és a Szabadelvű Párt ellen 15 év óta szórt corruptio vádja, ha ezt egy közönséges halandó, újságíró vagy nemzetiségi izgató mondja, semmit sem adnak rá és a kaján irigység rágalmának tekintik, ellenben ha egy gazdag művelt gróf a szabadelvűséget negélező párt vezére évek óta hirdeti, ez gyanút támaszt és sok ember azt gondolja, a politikai corruptio a legnagyobb bűn, ha ezt magyar ember hirdeti és az ily vádlónak tisztos pártja van, ezen vádnak igaznak kell lenni”¹⁹

Zelenski Róbert 1909-ben írott cikkében inkább a sajtó és a politika szoros összefonódottságát emeli ki:

„A corruptionnak hivatalos ellenőrei lennének a sajtó és a parlament. A törvényhozás azonban hallgat, a magyar sajtó pedig, mint már említettem egy főrendiházi beszédemben, rendszerint csak olyan visszaélésről rántja le a leplet, mely hallgatási díjat nem fizetett, ilyent pedig legtöbbször alig érdemes szellőztetni.”²⁰

Kossuth Ferenc pedig – miközben említést tesz azért a korábban idézett levelében arról, hogy a tekintélyes *Pesti Hírlap* „megszagolt” egy ügyet – többször is a korszakban jelentkező revolver-zsurnalisztikát ostorozza. Az újságíró ilyenkor éppen azért kért pénzt a megtámadottól, hogy ne csináljon botrányt az adott ügyből.

„Igaz, hogy engemet (ami csak természetes) semmi téren semmi árnyék sem érhet, de legrovottabb múltú emberek akármire képesek, s bármely hazugsággal hurcolják végig az országon a legtisztességesebb embert. Már ma éjjel jelezte a rendőrség, hogy egy revolver-alak közszemélyek zsarolásáért a rendőrség börtönében már el volt zárva, egy szenny pamfletet nyomtat ellenem, és tényleg a detektív főnököt (nem ismerve őt) hozzám küldötte, hogy 2000 koronát adjak a pamflet reprimálásáért. Természe-

¹⁹ Máriássy, 1896, 278–279.

²⁰ Zelenski [1928], 550.

tesen sétálni küldtem és tudattam a gazemberrel, hogy rágalmazásért azonnal beperlem. De ő pamfletjét névtelenül szándékozik kinyomatni. Ma reggelre néhány lap megtudta, s úgy neki ment a gazembernek (leplezvéen álarcát és tönkretévén inkognitóját) hogy *állítólag* felhagyott a pamflet további kinyomatásával.”²¹

A lapokból kiderült, hogy az ügy kitervelője valójában nem újságíró, hanem egy szegény suszter fia, aki azonban „Kossuth Ferenc és társai” című pamfletjével utánozni akarta az egyre terjedő gyakorlatot: „Neki az az ideája támadt, hogy Kossuthot meg kell támadni röpiratban, amit az emberek ’fálnának’.”²²

Látszólag kivételnek tűnik Habár Mihály esete. Ő annak a *Frisz Újságnak* volt a szerkesztője, amelyet 1896-ban, az első bulvárlapok egyikeként alapítottak. Alacsony árával, közérthető nyelvezetével és függetlenségével a pártoktól hamar elnyerte az olvasók tetszését: a lap a századfordulón 170-180 ezer példányban jelent meg naponta.²³ Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy Habár sem saját kezdeményezéséből és önálló újságírói nyomozás után tette közzé a koalíciós kormányt befeketítő könyvét. Nincs ugyan közvetlen bizonyíték, de sejthető, hogy az ügy hátterében politikusok álltak. A röpirat a Világosság Könyvnyomdájában készült, amely 1905-től a Szociáldemokrata Párt nyomdájának számított (itt szedték a *Népszavát* is). Az MSZDP 1910 körül, csatlódvá a koalíció választójogi ígéreteiben, a Nemzeti Munkapárt politikájának támogatása mellett döntött.²⁴ A koalíciós kormányt lejárató röpirat megjelenése tehát jól szolgálhatta a két párt átmeneti együttműködését.

A kezdeményezők névsorát végignézve megállapítható, hogy a botrányok az egymást szemmel tartó pártok háza tájáról indultak. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a korrupciós hadjáratok szószólói kizárólag másodvonalbeli politikusok voltak, közel azonos életpályával a hátuk mögött. Papp Zoltán, Lengyel Zoltán és Déry Zoltán nevét a történeti munkák rendszerint csak az általuk ki-robbantott botrányok kapcsán említik. Mindhárman ügyvédek

²¹ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 26. MOL R 122.

²² *Az Újság*, 1907. január 27., 24. sz.

²³ Buzinkay, 1997.

²⁴ Pölöskei, 1963, 126–130.

voltak, és derekasan kivették részüket a századforduló parlamentjének obstrukciós küzdelmeiből. A legmesszebb közülük Désy jutott: először főispán lett, majd a koalíciós kormányzásnak köszönhetően az államtitkárságig vitte. Karakterükre egészen jól ráillik a nagyhangú, függetlenségi eszméket hangoztató, de inkább a saját karrierjükkel törődő ellenzéki honatyákra használatos korabeli elnevezés: Zoltánok.²⁵ Jellemük és politikusi magatartásuk megosztotta környezetüket. Kossuth Ferenc például saját párttársáról így vélekedett: „Lengyel Zoltán egy teljesen abnormális ember, akire még az is kisül itt a minisztériumban, hogy ügyvédi gyakorlata nagyon is sok kifogásolni valót hagy erkölcsi szempontból.”²⁶ A Tisza-párti Horánszky Lajos szerint Désyt nem annyira tehetsége és tudása vitte előre pályáján, mint inkább a „féktelen becsvágy párosulva erős szereplési készséggel volt törekvéseinek mozgó rugója”, azt azonban elismerte, hogy „egyéni becsületessége nem eshetett kifogás alá”.²⁷

A megtámadott személyek azonban egytől egyig kormányzati pozíciót betöltő vezető politikusok voltak: miniszterelnökök, miniszterek és államtitkárok. A hagyományos koreográfia szerint a botrányok a hatalom csúcsán álló politikai ellenfelek lerántását célozzák. A hatalmi logikából következően minél befolyásosabb ellenoldali politikus ellehetetlenítése jár sikerrel, annál jobban erősödik a saját tábor ereje és esélye a kormányzás átvételére. Erre láthatunk példát a Papp–Szapáry- és a Habár-ügyben. A Lengyel–Polónyi-ügy azonban azt mutatja, hogy a korrupciós botrány alkalmas lehet az azonos párton belüli ellenfelek eltávolítására is. Ady Endre egyik cikkében nemes egyszerűséggel csak „Izé úrnak” nevezte Polónyit, aki szerinte „a legnagyobb intrikus, a legsötétebb lelkű, a legveszedelmesebb”, de „a legzseniálisabb komédiás minden magyar politikusok között.”²⁸ Párttársa, Eötvös Károly pedig több mint egy évtizedig nem is volt hajlandó szóba állni Polónyival, mert „sok ellenszenves aknamunkát végzett és sok kellemetlen zavart okozott nekem is, a függetlenségi pártnak is”.²⁹ Polónyi bot-

²⁵ Karakterükről lásd Gerő, 1988, 177. Papp Zoltánról még Krúdy, 1976, 275–277.

²⁶ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 26. MOL R 122.

²⁷ Horánszky [1994], 2. köt. 866.

²⁸ Ady Endre: Izé úr. *Nagyváradai Napló*, 1903. április 9. In: Ady, 1964, 64–65.

²⁹ Eötvös, 1909, 182.

ránykereső magatartásával az évtizedek során számos ellenséget szerzett magának, a párton belül már az 1880-as években is megpróbálták kompromittálni – akkor még sikertelenül.³⁰ A kedvező alkalmat az újabb támadásra Polónyi miniszteri kinevezése szolgáltatta. A magát a hatalom legmagasabb polcra felküzdő politikus igen sebezhetőnek bizonyult, és saját fegyverével győzték le belső ellenfelei: alig kilenc hónapnyi miniszterség után a gyanúsítások hatására távozni kényszerült. Polónyi félreállítása azonban meglehetősen fájdalmasnak ígérkezett, mert a körülötte támadt botrány azzal fenyegetett, hogy újabb politikusok keverednek bele az ügybe, ami az amúgy is ellentétektől szabdalt koalíció végét jelenthette volna. Kossuth Ferenc így írt erről:

„Meggyőződése, hogy Polónyi egészen tisztán fog kigázolni a szörnyű hajszából, de félok, hogy új skandalum árán. Hírlik, hogy Bánffy [Dezső] lesz irtóztatón bemártva. [...] Polónyi azonban olyan, mint egy égő parázs, mely a függetlenségi pártban folyvást felhalmozott gyúanyagot könnyen felgyújthatja bármikor, kivált oly nehéz helyzetben, mint amilyenben vagyunk, most hogy elveink ellen kell folyvást cselekednünk...”³¹

A további botrányok azonban – néhány párbajt leszámítva – elmaradtak, mert Polónyi ellentámadások helyett inkább arra vállalkozott, hogy volt igazságügy-miniszterhez illően becsületét jogi úton állítja helyre.

Némi túlzással elmondható, hogy a támadások veszélyének kitett politikusok visszatérő rémálmaikban saját nevüket látták a bulvárlapok címdalán. A meglehetősen hiú Kossuth Ferenc már miniszterkedése kezdetén aggódva figyelte, mikor sérül jó hírve:

„Én részemről azt hiszem, hogy a legrövidebb idő alatt a leghallatlanabb rágalommal leszek megtámadva és piszokkal megdobálva. Igaz hogy az országban tekintélyem óriási és a szeretet és tisztelet irántam igen nagy. A rágalom tehát, le fog talán pattanni. [...] Pletyka és rágalom környezeti máris (bár meg sem mozdultam még) átköltözésemet és ez fogja környezni, ha 2 szalmaszékkel megyek át, vagy ha átviszem (ami természet-

³⁰ Az 1883-as lejáratási kísérlet mögött egy másik botrányhős, Verhovay Gyula állt. Az esetről lásd Buza, 1989, 12–14.

³¹ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 30. MOL R 122.

tes) bútoraimat és kitataroztatom ezeket. Nekem mást tennem nem lehet, mint semmit sem törődve a nyelvtöretésekkel tisztességes komolysággal élni és cselekedni.

A rágalmozási kísérlet ez idő szerint csütörtököt mondott, általános volt a felháborodás magára az eszmére. Én azonban azt hiszem, hogy ami elmaradt, nem múlt el, ellenségeink harcmozora túlságosan gaz, hogy erre számítanom ne kellene.”³²

Ugyancsak a reputáció csorbulása felett érzett politikusi aggodalom megnyilvánulását érhetjük tetten, amikor az 1903-ban felállított vizsgálóbizottság előtt sorra jelentek meg azok a politikusok, akiknek a neve felmerült a Papp–Szapáry-ügy kapcsán, hogy nyilatkozatban védjék meg becsületüket a nyilvánosság előtt.

Témák

A 19–20. századi Magyarországon a közéleti normasértések közül legritkábban a magánéleti bűnökből váltak skandalumok. Mint ahogy már korábban szó volt róla, a hazai politikusok általában nem játszották ki egymás elleni harcukban a magánéleti botlásokat (házasságtörés, törvénytelen gyermek stb.), mondván „a magyar lovagiasság szabályai szerint a magyar ember tartózkodik az ily dolgok szellőztetésétől” – vallotta még Polónyi is.³³ Ezzel szemben például Anglia és az Amerikai Egyesült Államok politikai életében e téma nem számított tabunak.³⁴ Franciaországban pedig 1914-ben éppen egy olyan botrány tartotta lázban a közvéleményt, amelyben a pénzügyminiszter felesége azért ölte meg az ellenzéki újság szerkesztőjét, mert az a házaspár szerelmi életéről kívánt közzétenni magánleveleket.³⁵

A magyar ügyek a hatalom és a pénz körül forogtak, azaz általában a hatalommal, befolyással való visszaélésről és a közvagyon tisztességtelen felhasználásáról szóltak (ezek sokszor nem is választhatók el élesen egymástól). Egyfelől az ilyen témájú botrányok

³² Uo.

³³ Polónyi Géza vizsgálóbizottsági felszólalása, 1903. augusztus 8. *Vizsgálóbizottság*, 1903, 370.

³⁴ Az angol helyzetről lásd például Clark, 2004.

³⁵ Az ügy feldolgozását lásd Berenson, 1993.

kellően hihetőnek tűntek, mindenféle különösebb bizonyítás nélkül is a politikusok életmódját gyanakodva figyelő közvélemény számára, ráadásul meglehetősen nehezen is lehetett az anyagi természetű vádak ellen védekezni. Kossuth Ferenc a közvélemény túlzottan szigorú elvárásaira panaszkodott:

„Az új szállásra vonatkozólag is tisztán látok valamit, csak hogy ebben is a tény az, hogy még be sem mentem és így ki sem fejthetem semmi állítólagos fényűzést, mégis már megírták, hogy 12 ezer koronáért vettem bútorot, tehát akár veszek, akár nem, rám fogják a fényűzést, mert nem élek úgy, mint Irányi (vele történik a folytonos összehasonlítás), de éppen mert nem élek így, azért jött át pártunkba a magyar magas arisztokrácia fele. Az én 12 ezer koronás bútorvásárlásom pedig két törött pamlag és két törött karszék helyett két új, és ebédlömbe a törött 12 szék helyett 12 új, meg egy tükör. Ily óriási vásárlást megengedhettem magamnak.”³⁶

Másfelől viszont az ügyek a politika és a gazdaság valós összefonódására is utalnak. A közvetlen összeférhetlenséget a politikai és gazdasági tisztségek között a magyar törvényhozás igyekezett felszámolni. Mégis az 1901-ben elfogadott új szabályozást követő átmeneti nyugalmi időszak után az ilyen jellegű ügyek ismét megjelentek a politika napirendjén. 1911 nyarán a '67-es ellenzéki Néppárt képviselői először az inkompatibilitási törvény teljes eltörlését, később pedig az eljárás jelentős módosítását kezdeményezték a képviselőházban. Szmrecsányi György és Rakovszky István így kívánt tiltakozni a kormánypárti többségű összeférhetlenségi bizottság akkoriban hozott felmentő döntései ellen. Az 1901-es törvény ugyanis a bejelentések kivizsgálását és az ítélezést továbbra is meghagyta a képviselőház hatáskörében. A házszabályok értelmében az összeférhetlenségi bizottság tagjait a képviselők saját maguk közül választották, a törvényhozási pártarányokra tekintettel. Ráadásul a bizottság döntését a képviselőház vita nélkül köteles volt tudomásul venni.

Az ellenzéki párt heves reakcióját kiváltó egyik eset Széchenyi Emil felmentése volt, aki maga sem tagadta, hogy több ezer holdas

³⁶ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 30. MOL R 122. A levélben említett politikus: Irányi Dániel, a 48-as Függetlenségi Párt 1892-ben meghalt elnöke.

birtokát a császári és királyi közös hadügyminisztérium vette tartós bérletbe évi 114 ezer koronáért. A gróf érvelése szerint, amelyet a bizottság is elfogadott, a szerződés évekkorábban jött létre (apjától örökölte meg), és változatlan feltételek mellett még hosszan fenn fog állni, tehát „ez garancia kell hogy legyen a képviselői függetlenség biztosítására is, mert általában nem lehet mód ez esetben a képviselői állásnak a közérdek rovására való érvényesítésére, vagy általában a képviselői függetlenség sérelmével való magánérdek érvényesülésére”.³⁷ Széchenyi – miután megvált több gazdasági tisztségétől – a közéleti szereplésnek ezt az árát már nem kívánta megfizetni. Időben néhány évet előreugorva, hasonló érvelésre bukkanhatunk a gr. Schönborn-Buchheim Károly ellen lefolytatott eljárás anyagaiban is. Az 1918 elején mandátumot szerző arisztokrata évtizedek óta a földművelési minisztériumtól bérelt egy erdőbirtokot vadászati célokra, ám kedvteléséről képviselőként sem szeretett volna lemondani. Nem az ügy súlya miatt említjük esetét, hanem mert a honatya sajátos értelmezését adta a fennálló szabályoknak:

„Ha tehát az összeférhetetlenségi törvény betűje szerint talán fennforogni látszanék is jelen bérleti ügyekből folyólag reám nézve az összeférhetetlenség, nézetem szerint a törvény intetiója szerint összeférhetetlenség esete nem forog fenn, márpedig jelen egész bejelentésem elbírálásánál nem a törvény betűje, hanem annak intetiója és szelleme volna szem előtt tartandó.”³⁸

A legnagyobb felzúdulást azonban báró Lévay Lajos felmentése váltotta ki az ellenzékben. Lévay hosszú évekig a kivándorlási ügyekért felelős államhivatalnok volt a belügyminisztériumban, majd pedig annak a nemzetközi vállalatnak lett az egyik igazgatója, amely kizárólagos jogot kapott a magyar kormánytól az Amerikába kivándorolni szándékozó emberek szállítására. Ezt követően Lévayt 1910-ben munkapárti képviselővé, sőt a pénzügyi, valamint a kivándorlási bizottság tagjává választották.

³⁷ Hegyi Árpád képviselő összeférhetlenségi bejelentése Széchenyi Emil ellen, 1911. március MOL K. 2. A.VII.6. 414. cs.

³⁸ Gr. Schönborn-Buchheim Károly önmaga ellen tett bejelentése, 1918. január. MOL K. 2. A.VII.6. 416. cs.

Az összeférhetlenségi törvény hiányosságainak és a kormánypárti többségnek köszönhetően, amely hajlandó volt fellazítani (politikailag átértelmezni) az amúgy szigorú szabályozást, az említett képviselők megtarthatták mandátumukat. Szmrecsányi György arra hivatkozva, hogy a kormánypárt nem hajlandó betartani a törvényt, annak megsemmisítését javasolta, majd mikor ezt a képviselőház elvetette, Rakovszky István indítványozta, hogy az összeférhetlenségi döntéseket ezentúl (a választási ügyek egy részéhez hasonlóan) bízzák a független bíróságokra.³⁹

A képviselőház falain kívülről is érkezett bírálat: Varga Jenő, az MSZDP aktív tagja, a *Népszava* újságírója 1912-ben cikksorozatban tette közzé, majd pedig önálló kötetben is megjelentette adatgyűjtését az országos (sőt az egész Monarchiára kiterjedő) nagyipari kartellekről. Állítása szerint a munkásosztályt kizsákmányoló ipari monopóliumokat lényegében néhány nagybank, illetve mintegy ötven ember tartja a kezében. Munkájában meg is nevezi azt a személyi kört, amely jelentős anyagi hasznot húz a titkos piaci alkukból és a vállalati összefonódásokból: benne patinás arisztokrata családok tagjainak, újsütetű iparbároknak és a velük szövetkezett befolyásos politikusoknak a névsorát olvashatjuk.⁴⁰ Párttársa, Pogány József néhány évvel később megismételte a vádakát, kibővítve a kormánypárt bűnlajstromát. Becslése szerint a Munkapárt mintegy 130 képviselője töltött be valamilyen gazdasági, pénzügyi tisztséget is; lényegében ez az összefonódás garantálta az erős pártfegyelmet az országgyűlésben.⁴¹ A szociáldemokraták által megfogalmazott bírálatok ugyan kevés bizonyítékot tartalmaztak, ám a fennálló politikai rendszer, sőt az egész gazdasági és társadalmi berendezkedés elleni indulatok szítására tökéletesen alkalmasak voltak.⁴²

Az I. világháború alatt (sőt már az azt megelőző készülődés idején is) a gyors iramban felduzzasztott létszámú katonaság fel-

³⁹ A két törvényjavaslatot és azok indoklását lásd: *Képviselőházi Irományok*, 1910/18, 270. sz., IX. köt. 218–219. és 292. sz., XI. köt. 109–111.

⁴⁰ Varga (1912), 1956.

⁴¹ Pogány, 1917, 17–21.

⁴² A baloldali pártok ekkoriban Európa több országában korrupcióellenes kampányba kezdtek, amit általános civilizációkritikával kötöttek össze. A kiindulópontot ehhez Karl Liebknechtnek az állami hivatalnokokat megvesztegető, hadieszközöket gyártó Krupp cég elleni támadása jelentette. Lásd: Bösch, 2005, 343.; Engels, 2006, 339–340.

fegyverzése, tartós élelmezése, ruházati szükségletének kielégítése vonzó üzleti lehetőségeket kínált a különféle vállalkozások számára, amelyek igyekeztek is azokat megragadni, törvényes és törvénytelen módokon egyaránt. A hadigazdaság bevezetése után „a nagytőke az állam meghosszabbított karjaként működött, illetve érdekei összefonódtak az állami szervek céljaival”.⁴³ Miközben azonban a pénzügyi befektetésekből, valamint az iparvállalatokból és a nagybirtokokból származó jövedelmek látványosan emelkedtek,⁴⁴ és a felső társadalmi rétegeket gazdagították, az állampolgárok zömének élethelyzete romlásnak indult. Az elégedetlenség igen hamar a hadiszállítók elleni támadásokban jelentkezett: lényegében gyanússá vált az állammal kötött minden gazdasági szerződés. Megnőtt az állami megrendelésekért közbenjáró képviselők ügyeivel foglalkozó összeférhetlenségi bejelentések száma is. Az első ilyen jellegű esetek kipattanásakor Tisza István miniszterelnök igyekezett diszkréten eljárni: 1915 nyarán utasította a király személye körüli minisztert, hogy járjon utána a bécsi hadügyi hivataloknál annak, hogy a háború kezdete óta mely magyar képviselők kilincseltek náluk különféle gazdasági vállalkozások megbízásából. Néhány hónappal később pedig levélben kért két honatyát arra, hogy lépjen ki a kormánypártból, mert „fontos közérdek fűződik ahhoz, hogy pártunk minden tagja inkompatibilis cselekedeteknek még csak az árnyékától is távol álljon, hogy ennek minden egyéb szempontot alá kell rendelni”.⁴⁵

Úgy tűnik, hogy a miniszterelnöknek másfél évig sikerült megővnie ezzel az eljárásával pártját a nagyobb botrányoktól, egyúttal pedig bizonyos önmérsékletre is szorítani híveit. A hadiszállítók körüli visszaélések (köztük a hivatali vesztegetés) visszaszorítása érdekében pedig elfogadták az 1915. évi XIX. törvénycikket. Nem véletlen, hogy az ellenzék akkor hozakodott elő ismét az összeférhetlenség témájával, amikor 1917 első hónapjaiban a kormány-

⁴³ Bihari, 2008, 105–106.

⁴⁴ Lásd például Károlyi Mihály visszaemlékezését: „A rendkívüli háborús konjunktúrából én magam is komoly hasznot húztam. [...] A háború azután rövid idő alatt rendbe hozta anyagi helyzetemet. Jövedelmem két-háromszorosára nőtt.” Károlyi, 1977, 101–102.

⁴⁵ Lásd Tisza levelét Alexander Krobotin közös hadügyminiszterhez (1915. május 11.), illetve levelét Baross Jánoshoz és Péscha Miklóshoz, 1916. február 12. In: Tisza 1926/37: 3. köt. 285–288. és 5. köt. 40.

zati hatalmat éveken keresztül a kezében tartó Tiszának és körének a pozíciói meggyengültek (lemondására végül május 23-án került sor). A Kossuth-párti Zlinszky István beszédében felszólította Tiszát, hogy tegye közzé a hadseregszállítások ügyében közbenjáró honatyák névsorát:

„Hiszen naponként látjuk, hogy a bankdirektorok milyen könnyen táncolnak keresztül az egyes paragrafusokon. S ha már egyszer rászánja valaki magát, hogy a rossz törvény dacára inkompatibilitási bejelentést tesz valamelyik képviselő ellen, az ügy hónapokig, sőt évekig hever a bizottságban. Tessék a miniszterelnök úrnak jobb törvényjavaslatot beterjeszteni, mi ellenzék örömmel elfogadjuk, de addig is, amíg a mostani törvény van életben, nekünk, a magyar országgyűlés tagjainak legelső kötelességünk azt megtartani. [...] Mert akkor, amikor arról van szó, hogy az egész nemzet élet-halál küzdelmet folytat, akkor, amikor esetek merülnek fel, hogy lelketlen hadseregszállítók a magyar honvédeket a kárpáti nagy küzdelmek alatt női szövetből készült köpenybe öltöztetik, amikor arról van szó, hogy küzdő honvédeinket papírtalpu bakancssal látják el, akkor legegyszerűbb kötelessége az országgyűlés minden tagjának, hogy ilyen és hasonló szállításoktól a legtávolabb tartsa magát, mert a gyanú sara akkor is, ha alaptalan, könnyen tapad és szégyent hoz nemcsak az illetőre, hanem az egész országra.”

A miniszterelnök egyetértett abban, hogy az összeférhetlenségi szabályok módosítására lenne szükség, majd pedig felolvasta a még 1915-ben összeállított listát, amely 17 képviselő nevét tartalmazta, nem csak a kormánypárt soraiból. Az azóta eltelt időszakról viszont Tisza úgy nyilatkozott, hogy a bécsi hadügyi vezetéstől kapott információk szerint közvetítő szerepre magyar képviselő később már nem vállalkozott, ám kérte az ellenzék, hogy ha mégis rendelkeznének erre vonatkozó adatokkal, akkor tegyenek szabályos bejelentéseket, és ne a sajtóban szellőztessék meg az ügyeket.⁴⁶

Az ellenzék, kihasználva a kedvező alkalmat, összehangolt támadást indított Tisza és pártja ellen. Számos munkapárti képviselő

⁴⁶ A képviselőházi vitát lásd *Képviselőházi Napló*, 1910/18, 688. ülés, 1917. január 24., XXXIII. köt. 360–369. Az ellenzéki támadások retorikáját elemzi: Bihari, 2008, 187–195.

selő összeférhetlenségét jelentették be, akik a gyanú szerint különféle fa-, takarmány-, vagy éppen marhaszállítási szerződések ügyében vállaltak díjazás ellenében közvetítői szerepet a cégek és a hadügyi vezetés között. Báró Daniel Gábor, a kormánypárt alelnöke és a véderőbizottság tagja például vágómarhák szállítására vonatkozó megrendelésekért járt közben a bécsi császári és királyi hadügyminisztériumban. A politikus neve már az 1915-ben összeállított listán is szerepelt, majd az ügy a több százezer példányban megjelenő bulvárlap, *Az Est* 1917. januári cikksorozatával kapott nagyobb nyilvánosságot.⁴⁷ Tisza a végsőkig védte közvetlen hívét, *Az Est* szerkesztőjének küldött leveleiben a Danielt lejárató cikkek beszüntetését kérte.⁴⁸ Az összeférhetlenségi bizottság előtt elhangzott egyik vallomásból azonban kiderült, hogy sikeres üzletkötés esetén Daniel 300 ezer koronát kapott volna az állattenyésztőktől. A politikus nem várva meg a bizottság döntését, 1917 májusában maga mondott le a mandátumáról.⁴⁹ A bejelentések nagy részének a kivizsgálására azonban a parlament feloszlatásáig már nem került sor.⁵⁰

Ugyanakkor a politikusoknak is szüksége volt a gazdasági tényezők támogatására, a politika működtetése ugyanis egyre több pénzt emésztett fel. Miközben a politika világában jelentős változások zajlottak le a 20. század első évtizedére (a tömegpolitika kialakulása, a pártok szerepének növekedése stb.), a 19. század közepére érvényes politikafelfogás maradt az uralkodó: az elvek és elvárások szintjén az ország ügyeinek intézését továbbra is a saját vagyonából élő és annak terhére áldozatokra képes, kizárólag saját meggyőződését követő független emberek kiváltságaként képzelte el. Az pedig, hogy ki nyeri el az adott mandátumot, az elvek nemes versenyében a művelt és tájékozott választók előtt dől el. Ezzel szemben a századfordulón a politika irányításában meghatározó szerepet kivívó, ám közjogilag szinte sohasem elismert pártok in-

⁴⁷ Lásd például *Az Est*, 1917. január 11. és 12. 11–12. sz.

⁴⁸ Lásd Tisza két levelét Miklós Andorhoz, 1917. január 13. és 17. In: Tisza, 1926/37, 6. köt. 122–125.

⁴⁹ A hadiszállítással kapcsolatos összeférhetlenségi ügyek iratait lásd MOL K. 2. A.VII.6. 415–416. cs.

⁵⁰ A háború utolsó évében jelent meg Kozma Nándor leleplezőnek szánt könyve, amely lényegében mindenkit elítél, akinek bármilyen köze volt a hadsereg ellátásához. Kozma, 1918.

tézményrendszerének fenntartása, illetve a választási kampányok jogszerű kiadásainak a fedezése új anyagi források bevonását tették szükségessé. „Tisza azt mondta, hogy nálunk nem lehet pénz nélkül politikát csinálni. Ő ugyan nem helyesli ezt a módszert és miniszterelnöksége idejében nem is nyúlt ilyen fajtájú üzlethez” – jegyezte fel naplójába Tisza ellenlábasa, Andrassy Gyula.⁵¹ A problémával az elit minden csoportja tisztában volt, mégis a politika finanszírozásának fontos kérdésével a magyar törvényhozás csak elvétve foglalkozott. Az 1910-es évek botrányai azt mutatják, hogy a gazdaság szereplői azonban készséggel vállalkoztak a probléma gyakorlati áthidalására. Az immár ismét ellenzéki Kossuth Ferenc erről így írt:

„Az hogy egymás után pattannak ki a pártkassza botrányai, amelynek már minden üzletnél a régi 'jus primae noctis' féle joga van, vagy is olyan, hogy minden üzletnél, mely az állammal köttetik a pártkassza kapja meg az első élvezetét, még pedig millió számra, amely milliókat szavazat vásárlásra (tehát vesztegetésre és a választások meghamisítására) fordít a kormány – ez már a tisztességesebb munkapártiak körében is soknak látszik.”⁵²

Levelében már egy újabb pártkasszaügyre utal, amit az ellenzék azonnal el is nevezett második Déry-ügynek. *A Nap* cikke szerint Lukács László 1,5 millió koronát fogadott el a Nemzeti Munkapárt részére, cserébe pedig az Általános Forgalmi Rt. részére játékengedélyt ígért kaszinónyitásra a Margitszigetre.⁵³ A lap értesüléseit a párt 1910-es választási kampányát irányító Horánszky Lajos több évtizeddel későbbi visszaemlékezése hitelesíti. Lukács ugyanis a párt kiürült pénztárát kívánta feltölteni ezzel az üzlettel:

„[...] ismét az áldatlan pártkassza okozta a hajótörést, ami nem volt más, mint annak a félszeg, mostoha állapotnak következménye, mely minden kormányt más források hiányában a szükséges költségek előteremtésére

⁵¹ Ifj. *Andrassy Gyula naplója* (londoni változat), 1913. február 8. MOL Filmtár 34 861.

⁵² Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1913. október 18. MOL R 122.

⁵³ A játékbarlang botránya. *A Nap*, 1913. október 15., 254. sz.

nézve a kellemetlen kényszerhelyzetek egész sorozata elé állította. Baj volt, hogy egyik kormány a másik után nemcsak üresen, hanem sokszor adósságoktól is megterhelve vette át a pénzalapot, melyre nem lévén más törvényes ellátási lehetőség, a pénzszerzés különböző eszközeire utalta az illetékeseket.”⁵⁴

Az ügyet tovább bonyolította, hogy Lukács ebből a pénzből ígérte meg kifizetni Kristóffy József volt belügyminiszter közel 300 ezer koronás adósságát is, amelyet a politikus az ellenzéki koalíció megbuktatása és a választójog reformja érdekében indított akciói miatt halmozott fel. A Lukács bukása után a miniszterelnöki posztot elfoglaló Tisza azonban – minden bizonnyal tartva attól, hogy a félig-meddig már kitudódott ügyből még nagyobb botrány dagad – elállt a tervtől, és arról tájékoztatta a rendkívüli (zárt) ülésre összehívott Házát, hogy rögtön kinevezése után elutasította az engedélykérelmet. Kristóffy egyébként nem alaptalanul számított arra, hogy adósságait a munkapárti kormányok kiegyenlíti, hiszen az 1905-ben ideiglenesen kinevezett Fejérváry-kormány – ennek volt ő a belügyminisztere – Tisza István akkori megválasztásának költségeit utólag nagyrészt kifizette (ennek történetéről írt egy korábban idézett levelében Kossuth Ferenc is testvérének). Csakhogy Tisza nem bizonyult hálásnak, mert politikai érdekei mást diktáltak.⁵⁵ A rendelkezésre álló iratok arról már nem szólnak, hogy Tiszának vajon milyen más forrásokból sikerült pótolnia a pártkasszából hiányzó összegeket.

Eljárások és stratégiák

Természetesen minden botrány története számos, csak arra jellemző fejleményt tartalmaz, mégis mind az ügyek kirobbantói, mind azok célpontjai (elszenvedői) részéről megfigyelhetők tipikus eljárások, stratégiák, amelyekkel megpróbálják irányítani, illetve kezelni az eseményeket.

Az adott botrányt feltáró erők elsődleges célja az ügyek *megszemélyesítése*, azaz hogy a hatalmon lévőkkel szemben általánosan

⁵⁴ Horánszky [1994], 2. köt. 930.

⁵⁵ Kristóffy, 1927, 716–722.

megfogalmazott bírálatokhoz arcokat rendeljen a nyilvánosság előtt. Így válhat ugyanis az ellenfél megbélyegzése teljessé. Nem elég tehát a szabadelvű, koalíciós vagy munkapárti kormányzati rendszer hibáiról, romlottságáról általánosságban beszélni, mindez alá kell támasztani a vezető politikusok személyes vétkeiről, erkölcstelenségéről szóló történetekkel. A közvélemény ugyanis rendszerint csak ekkor kezd érdeklődni a feje fölött zajló csatározások iránt, ekkor azonosul a hatalmat bírálókkal. Ez a stratégia fedezhető fel a személyeken keresztül az egész kormányzatot befeketítő Habár- és Désy-Lukács-ügyben, azzal a különbséggel, hogy a Habár-ügy mögül kihátráltak a politikai erők, és a közérdeklődés is megcsappant iránta, amint a koalíciós kormányférfiak távoztak a hatalomból.

A megtámadottnak viszont ezzel éppen ellenkező eljárások sikeres alkalmazása a célja: az ügyeket minél inkább *eltávolítani* a vezető politikusok személyétől, ezzel meggátolni a botrány továbbgyűrűzését. A gyors reagálás hatására az adott ügy hamar elvesztheti az érdekességét. Erre szolgáltak példák a Papp-Szapáry-, illetve a Polónyi-Lengyel-ügy. Mindkét esetben sikerült annak kifejezése, hogy a megtámadott politikus ügye egyedi és elszigetelt, az esetleges erkölcsi botlása nincs összefüggésben más kormányzati szereplőkkel. Ezt döntően az érintettek gyors lemondásával (lemondatásával) lehetett elérni. Szapáry László már lelepleződése másnapján önként távozott, a miniszterelnök pedig elhatárolódott személyétől és akciójától. Polónyit viszont szinte kilökte magából a koalíció a botrány kirobbanása után egy héttel:

„[...] érthetetlen volt Polónyinak vonakodása a lemondást bevégzett tényre tenni, midőn már világosan volt látható, hogy a koalíció és maga a függetlenségi párt széttobbantása nélkül nem maradhat miniszter. Ma végre beadta lemondását, reméljük hogy a holnapi bejelentés simán fog lefolyni, mint ahogy előkészítettük, de ki számíthat a beszámíthatatlannokkal?”⁵⁶

Polónyi hamarosan a pártból is kilépett. Azzal a fordulattal, hogy a történet főszereplője többé már nem a hatalom részese, csupán egy, a becsületén csorbát szenvedett magánember, a botrány

⁵⁶ Kossuth Ferenc Kossuth Lajos Tódorhoz, 1907. január 30. MOL R 122.

rendszerint sokat veszít az érdekességéből, a közvélemény gyorsan napirendre tér az ügy fölött. A kormányon lévők ellen indított támadás általában ezzel ki is fullad. Jól mutatja ezt az 1903-as eset, ahol az ügy szereplőinek visszavonulása (Szapáry lemond, Dienes megszökik, Khuen-Héderváry visszalép) súlytalanná tette az ügyet, holott a vizsgálóbizottság még dolgozott.

Egy másik fajta eljárás figyelhető meg a botrány megszemélyesítésének csökkentésére a Désy–Lukács-ügyben. Az ellenzék a munkapárti kormányzat lejárata után Lukács László magánbecsületén is sebet kívánt ejteni, és azzal vádolta meg, hogy pénzügyminiszterként megvásároltatta saját házát az állammal, méghozzá a piacinál magasabb áron (azaz hivatali állásából magánhaszonra tett szert). Ezzel szemben a munkapárti érvelés, miután egy ponton túl már nem tagadhatta a törvénytelen választási pénzek létét és a miniszterelnök érintettségét, a személyek helyett a körülményeket okolta. Az eltávolítás stratégiájának megfelelően a dualista politikai rendszer mindenki által ismert működési sajátosságait hangoztatták, és saját politikusaikról szinte úgy szóltak, mint akik csak a kötelességüket teljesítették. Horánszky Lajos, aki egyúttal a perben érintett Magyar Bank igazgatója is volt, visszaemlékezésében így érvelt:

„Kétségtelen nagy összegek voltak azok, melyek a választási Moloch gyomrában felemészthődtek, minden jobb érzésű ember sajnálatára, de nem lévén az ügynek más mecénása vagy segélyforrása, a kormány kötelessége volt, akár tetszett, akár nem a gondoskodás a cél biztosítására. Mindezt a politikusok, kormánypárton és ellenzéken nagyon jól tudták, részben a saját zsebük árán is megtanulhatták.”⁵⁷

Lukács tehát nem csinált (nem csinálhatott) mást, mint amit a körülmények és az ország valós érdekei diktáltak. A miniszterelnök magánbecsületére vonatkozó vádak azonban határozottan visszautasította a munkapárti oldal, sőt Lukács lemondásakor tüntetőleg kiállt mellette.

Ugyancsak az általános eljárási technikák körébe tartozik a *botrányok dokumentálása*. Úgy tűnik, a visszas ügyek kiobbantói számára a politikai nyilvánosság szokásos csatornáit nem voltak elegetendők, ezért újabbakat vontak be a politikai harc során. A képviselő-

⁵⁷ Horánszky [1994], 2. köt. 868.

házi vitákat rögzítő országgyűlési naplók és a botrány napi fejleményeiről tudósító újságok mellett gyakran éltek a kompromittáló iratok és az ügy hivatalos dokumentumainak kötetekben való megjelentetésével is. Ebben az esetben talán nem is annyira a közvélemény pontosabb tájékoztatása volt a cél, hiszen ezt a számos újság megtette (akár fillérekért), ráadásul e kötetek drágábbak is voltak, és általában csak később láttak napvilágot. Sokkal inkább szolgáltak egyrészt e dokumentumgyűjtemények a korrupciós támadások (akár utólagos) hitelesítésére, illetve az ügy és az azt ki-pattantó erők súlyának a demonstrálására. Másrészt e könyvek – szemben a mulékony napilapcikkkel – maradandó módon, a későbbi nemzedékek előtt is megőryegették az adott kormányzatot, összeállítva annak bűnlajstromát. Ezek a célok vezethették az ellenzék, amikor 1903-ban a vizsgálóbizottság anyagának külön kötetben való kiadását követelték. A Désy–Lukács-ügy iratainak a megjelentetését pedig ugyan Andrássy Gyula az állampolgárok minél szélesebb körének a tájékoztatásával és a „nemzet lelkiismeretének” a felébresztésével indokolta, mégis a bőrkötéses, aranyozott lapszélű, nemzetiszín szalaggal ellátott könyv inkább az ellenzék erődemonstrációját és az erkölcsi ítéletmondás szándékát fejezi ki.⁵⁸

A kormányoldal is kiadott egy okmánygyűjteményt, igaz, jóval szerényebb kivitelben. A kiadvány a perben érintett szerződések iratait közli, miközben igyekszik mindegyik ügyről bizonyítani, hogy Lukácsot nem terheli felelősség, sőt a politikus az ország érdekeinek megfelelő szerződéseket kötött, tehát Désy alaptalanul vádaskodik. A kiadvány külön érdekessége az, hogy összeállítója ugyanaz a személy, mint az ellenzék díszes könyvének sajtó alá rendezője. A kormányoldal részére Fabius néven dolgozott, és munkáját a Pester Lloyd Társulat adta ki, az ellenzéki kiadványt viszont, melyet *A Nap* nyomdájában készítettek, dr. Fábíán Béla néven jegyezte.⁵⁹

Habár Mihály a sajtóesküdtszéki tárgyaláson azzal védekezett, hogy ő csak összegyűjtötte az újságokban már amúgy is megjelent híreszteléseket. Ám éppen a vádak egy csokorba gyűjtése és könyv-

⁵⁸ Désy–Lukács-pör [1913].

⁵⁹ Fabius, 1913. A különös jelenség magyarázatát nem ismerjük. Fábíán Béla 1914 előtt Désy Zoltán védőjének, Vázsonyi Vilmosnak volt az ügyvédbojtárja, majd később önálló ügyvéd, 1922 és 1939 között pedig parlamenti képviselő.

ként való megjelentetése – amelyben nyomtatékul hivatalos iratok másolatait helyezte el – jelentett olyan maradandó megbélyegzést, amelyet a koalíciós kormány tagjai nem hagyhattak válasz nélkül, és pereskedésbe fogtak. Szterényi József államtitkár önálló röpiratban is válaszolt az ellene emelt vádakra: „Nem védekezés céljából, erre nincs szükség, hanem azért, hadd lássák a becsületes emberek, hogy milyen tiszta és nyílt eljárás volt az, melyet némelyek meggyanúsítani merészelnék.”⁶⁰

Végül az eljárási technikák leglényegesebbje a megfelelő helyszín kijelölése volt. A politikai siker szempontjából ugyanis egyáltalán nem mellékes, hogy az ügyek szereplői milyen terepet, *színpadot választanak* a botrány (a dráma) központi jeleneteinek az eljátszására. A számos mellékszíntér mellett ugyanis mindig megjelölhető egy olyan fórum, ahol a szemben álló erők küzdelme a leginkább megmutatkozik, legyen az a képviselőház ülésterme, a bíróság tárgyalóterme vagy éppen a vívóterem. A századfordulót megelőző évtizedek korrupciós támadásai rendszerint nem terjedtek túl az országgyűlés falain és a párt-sajtó hasábjain, a botrányoknak pedig a nyilvánosság elől elzárt fórumokon vetettek véget: kaszinói tanácskozásokon, politikai háttértárgyalásokon vagy párbajozásra alkalmas hajnali tisztásokon. A vádak valóság-tartalmát a nyilvánosság előtt a legkritikább esetben vizsgálták. A kormányzó elit igen hamar megtapasztalhatta, hogy becsülete helyreállítása érdekében nem érdemes például sajtópert indítania. Az esküdtszék ugyanis gyakran felmentette a kormányzatot támadó vitriolos stílusú ellenzéki újságírókat, ha mégsem, akkor is – a kormányoldal vélekedése szerint – igen enyhe ítéletek születtek.⁶¹ Ráadásul az elhúzódó perek további alkalmat teremtettek az ügy menetéről tudósító lapoknak, hogy elismételjék és kiegyé-szítsék a rágalmakat. A mindenkori hatalom birtokosainak a bizalmatlanságát az esküdtszék működése iránt csak tetézte, hogy a századforduló táján több jelentős bűnper is az elkövető felmentésével végződött. Elég, ha a politikai bűncselekmények közül csak a keménykezű Tisza István házelnökre az ülésteremben rálövő

⁶⁰ Szterényi, 1913, 4.

⁶¹ Az 1867–1875 között lezajlott 28 sajtóperben 12 felmentés született; összesen 7 év 7 hónapnyi büntetést szabtak ki. Lásd Révész T., 1986, 223–227. – Később nőtt a perek száma, de a felmentések aránya nem változott: 1885-ben a 31 befejezett perből 15 esetben távozhatott szabadon az újságíró.

Kovács Gyula esetére gondolunk. 1912-ben az esküdtszék úgy döntött, hogy az ellenzéki honatya nem bűnös. Feltehetően Tisza István is egyetértett merénylőjével, amikor az az esküdtek felé fordulva ezt mondta: „Az Önök verdiktje azt hiszem, a közhangulatot és a közérzést fogja kifejezni.”⁶²

A becsületet érintő konfliktusok tisztázására sokáig szinte egyedülként a párbajok kínálkoztak megoldásként. A századfordulón ugyan a párbajozás divatja továbbra is nagy népszerűségnek örvendett, mégis úgy tűnik, hogy az effajta „világi gyónás” egyre kevésbé oldozott fel a közéleti bűnök alól.⁶³ A látszatpárbajok vagy korabeli gúnynéven, a „koncertpárbajok” egyre kevésbé állították helyre a politikus becsületét a közvélemény előtt. Polónyi Géza hiába hívta ki párbajra 1907-ben még volt főnökét, Wekerle Sándor miniszterelnököt is egy személyeskedőnek érzett parlamenti beszéde miatt, a sérülés nélkül lefolyt kardvillogatás után a sajtó nem rehabilitálta, ezért kénytelen volt visszatérni a bírósági tárgyalótermekbe.⁶⁴

A korrupciós botrány lefolytatásának kivételes helyszíne volt az 1903-ban összehívott képviselőházi vizsgálóbizottság. Már a korábbi évtizedek visszás esetei kapcsán is felmerült e parlamenti eljárás alkalmazása, ám a politikai elit a századfordulót megelőzően más kezelési módokat választott. E fórum átmenet a politika saját berkein belül lefolytatott vizsgálódások és a nyilvános bírósági tárgyalások között: az elit a nyilvánosság elé lépve hivatalos eljárást folytatott saját tagjai ellen, de büntetőjogi szankciók nélkül, és mellőzve egyes kényesebb kérdéseket, lakossági bejelentéseket. A politikai elit igyekezett teljes egészében a kezében tartani a botrány menetét. A vizsgálóbizottság működésének elemzése azonban azt is megmutatta, hogy az ügy könnyen kicsúszhat a politika kezéből: a botrány ürügyén számos, az egész politikai osztályt előnytelen színben feltüntető állampolgári vélekedés és pletyka kapott publicitást, ezért a vizsgálóbizottság egy hét elteltével beszüntette a lakossági bejelentések meghallgatását. Újabb vizsgálóbizottság felállítására pedig csak 1926-ban került sor.

⁶² Kovács Gyula 1912. december 17-én elmondott szavait idézi: Donáth, 1935, 18.

⁶³ Gerő András beszél a párbajok kapcsán „világi gyónásról”. Idézi Ságvári, 2002, 58. – 1881 és 1885 között évi átlagban 21, 1909 és 1913 között pedig 93 párbajperre került sor a királyi törvényszékeken.

⁶⁴ A Polónyi–Wekerle-párbajról: Szabó D., 1989, 335–337.

A Désy–Lukács-ügy bírósági fórumok elé terelése egyértelműen a szereplők elhatározása volt. Désy Zoltán vádjait először 1912 májusában, a képviselőház üléstermében fogalmazta meg, majd kérte, hogy kijelentéseit részletesebben is megindokolhassa. Tisza István házelnökként azonban nem adott erre lehetőséget, és ezzel tulajdonképpen önkéntelenül megakadályozta, hogy az ügy a parlament saját hatáskörében maradjon (például hogy egy vizsgálóbizottság vagy a mentelmi bizottság elé kerülhessen). Désy állításait ősszel nagy nyilvánosság előtt megismételte, hogy a kormányzat immár ne térhessen ki a jogi lépések elől. A rágalmozási per megindításához azonban kellett Lukács László felhatalmazása is, aki ezt megadta az ügyészségnek, ezzel elfogadva a dráma lejátására az ellenzék által kijelölt színpadot, a budapesti királyi büntető törvényszéket. A rendelkezésre álló források alapján tudható, hogy az uralkodó igyekezett lebeszélni miniszterelnökét erről a lépésről, mondván: „az ő ügye nem más, mint politikai kérdés, melynek elintézése nem a bíróság, hanem a parlament elé tartozik”.⁶⁵ Az ítélet ismeretében a Munkapárt hívei egyöntetűen vélekedtek Lukács döntéséről: Thallóczy Lajos „politikai ügytelenségnek”, Horánszky Lajos „végzetes hibának”, Burián István pedig „szamárságnak” nevezte.⁶⁶ Lukács azonban teljesen meg volt győződve arról, hogy a törvénytelen pártfinanszírozással kapcsolatban az ellenzéknek nem áll a rendelkezésére elegendő bizonyíték, továbbá a botrány fő színhelyéül felkínált fórum sem tűnt különösebben veszélyesnek: az esküdtszéki ügyekkel szemben az ítélettel lezárt rágalmozási perek háromnegyede elítéléssel végződött.⁶⁷ A Désy-t védő Vázsonyi szerint az ügyészség azért nem a volt államtitkár sajtónyilatkozatai miatt indította a pert, „mert azzal, arra adott volna okot, hogy Magyarország miniszterelnöke a polgárok ítélőszéke elé került volna”.⁶⁸

A botrány jogi útra terelése ennek ellenére kiváló stratégiának bizonyult az ellenzék részéről. Egyrészt az ügyet kiemelték a poli-

⁶⁵ Ferenc József szavait Lukács emlékirataiból idézi: Horánszky [1994], 2. köt. 875.

⁶⁶ *Thallóczy Lajos naplója* (átirat), pontos dátum nélkül. OSZK Kt. Fol. Hung. 1677. 2. köt., IX. füzet, 1913. június 15.; Burián, 1999, 60. (1913. május 30.)

⁶⁷ Az adatokat lásd *Magyar Birodalom bűnügyi statisztikája az 1909–1913. évekről*, 1919, 10–15.

⁶⁸ Désy–Lukács-pör [1913], 8.

tika intim szférájából, és egy külső, tárgyilagos fórum elé vitték. Az eljárás formálissá, hivatalossá tétele szinte teljesen megfosztotta a kormányzatot az informális befolyásolás és a különféle parlamenti praktikák eszközétől. Az ügy elhúzódó és nyilvános tárgyalása pedig lehetőséget biztosított számukra a kormányzat széles körű erkölcsi megbélyegzésére a tárgyalóteremben és a sajtó hasábjain, illetve saját népszerűségük növelésére. A jogrendszer és az igazságszolgáltatás valójában csak eszköz volt az ellenféllel folytatott politikai küzdelemben.

Következmények

A kezdeményezők számára tehát a botrány sikere nem függött szorosán a konkrét ügy kimenetelétől. Az ellenfél erkölcsi megszegyénítése és az ellentábor felett aratott politikai győzelem – például hogy az adott ügyet sikerül tartósan a sajtó hasábjain vagy a képviselőház napirendjén tartani – szempontjából voltaképpen másodlagos volt, hogy a jogi eljárások beigazolják-e végül a korrupciós támadások megalapozottságát. Mint már szóltunk róla, a Papp–Szapáry-ügy már jóval előbb kedvező eredményt hozott az ellenzék számára (Szapáry és Khuen-Héderváry is lemondott), mint hogy a vizsgálóbizottság befejezte volna a munkáját, ráadásul a testület nem volt képes egyértelműen bizonyítani a miniszterelnök érintettségét. A Lengyel–Polónyi-botrány is hamar célt ért, hiszen az igazságügy-miniszter távozni kényszerült posztjáról. Polónyi hiába ment egyik bíróságtól a másikig, és nyerte meg hosszú évek alatt a pereket, párttársai és a közvélemény már rég kimondták fölötte az ítéletet. Valójában becsületét soha sem tudta teljesen helyreállítani:

„Megtámadott becsületelem védelmében megtettem azt, hogy évtizedekre visszanyúló ügyekben, ahol a tanúskodásra hivatottaknak egész serege meghalt, pert indítottam és követeltem a bizonyítást. A vádlott elítélt. És most visszatérhetek a kezdet elejére, annak reménye nélkül, hogy valaha az ügynek befejezését megérhessem” – írta egy 1908-ban készített beadványában.⁶⁹

⁶⁹ A tekintetes budapesti kir. ügyészséghez előterjesztése Polónyi Géza főmagánvádlónak Lengyel Zoltán vádlott elleni bűnperben. Budapest, [1908], 2.

A persorozatnak hét év után, 1914-ben csak az elévülés vetett véget, tehát elmaradt a gyanú alóli végső felmentés.

A Habár Mihály ellen lefolytatott sajtóper az újságíró esküdt-széki elítélésével végződött: a koalíciós kormány megtámadott tagjai egyenként perelték őt be, és ennek következtében először kettő, második perében pedig öt hónap büntetést kapott. Harmadik perét viszont megszüntették, miután nyilatkozatban ismerte el, hogy „nagy igazságtalanságokat követtem el, amikor érdemes államférfiakat, teljesen valótlanoknak fölismert rágalmazó állításokkal illettem és egészen alaptalan becsületsértéseket követtem el ellenük. Mélyen sajnálom, hogy ezekre magamat tapasztalatlanságomban elragadtattam.”⁷⁰ A koalíciós politikusok mégsem kerülhettek ki győztesen az ügyből: egyrészt mert a botrány elérte valós célját, hiszen időközben elvesztették hatalmi pozíciójukat, másrészt mert a sajtó egy része és maga Habár is a tárgyalótermen kívül továbbra is elzárkóztak a volt kormánytagok jó hírvének helyreállításától, és megismételték vádjaikat. Habár ügyvédje támogatásért Ady Endréhez fordult:

„A mellékelt pár sor a magyarázata, hogy önhöz fordulok Habár Mihály ártatlanul meghurcolt újságírónak az Ön egyik rajongó hívének érdekében. Az ország korhadt közéletének s romlott értelmiségünk alacsony felfogásának áldozata ez a férfiú, akinek nemcsak személyéért, de az egyéniségében jelentkező tisztító eszméért érdemes sikra szállani. Az ön avatott tolla, messzehangzó szava tisztelt Mester talán le fogja gyúrni a gyáva előítéletek falanxát és sokan leszünk, kik a tiszta munka becsületéért harcba megyünk az Ön szellemi vezérlete alatt.”⁷¹

Ady azonnal tollat ragadott és cikket írt, melyben aláírásgyűjtésre buzdított a következő szöveggel: „mi alulírottak, nem látjuk rehabilitáltaknak a Habár-ügy excellenciás urait.”⁷² A rehabilitáció elmaradását az is mutatja, hogy az újra és újra felmelegített vádak ellen Szterényi még 1913-ban is röpiratban védekezett.

⁷⁰ *Magyarország*, 1911. január 17.

⁷¹ Dr. Gaál Jenő Ady Endréhez, 1910. december 29. OSZK Kt. Irodalmi Levelestár.

⁷² A *Pesti Futár* című hetilap 1911. évi első számát (1911. január 2., 142. sz.) a Habár-ügynek szentelte. Itt jelent meg Ady „Ez nem rehabilitáció” c. cikke, valamint Gaál Jenő és Habár Mihály írásai, illetve Szterényi Bertalan nyilatkozata, amelyben újabb vádak fogalmazott meg öccsével, Józseffel szemben.

A történethez tartozik még, hogy végül Habárnak nem kellett börtönbe vonulnia, mert az uralkodó kegyelemben részesítette.

Talán furcsának tűnik, de a botrány sikere a Désy–Lukács-ügyben sem függött igazán a per kimenetelétől. Désy népszerűségéből és a munkapárti kormányzat befeketítéséből semmit sem vont le, hogy a bíróság az első főtárgyalás végén még Désyt ítélte egyhavi fogházra, de az sem, hogy az egész perfolym végén is csak az került kimondásra, hogy Désy nem bűnös rágalmazás vétségében, azaz Lukács jogi elítélésére nem került sor, mivel soha nem is indult ellene büntetőeljárás. Esete jól példázza a magánerkölcs és a közerkölcs különbözőségét, hiszen a kialakult vélekedés szerint Lukács pártja érdekében követett el törvénytelenégeket, és nem saját hasznára, így személyes becsülete sértetlen maradt (vagy legalábbis kisebb „horzsolásokkal” megúsza). Bukását higgadtan vette tudomásul: „ezt nem vártam volna, de azért a világ nem fog összedőlni”. A pártja ovációval fogadta, az uralkodó meleg hangvételő kézírattal mentette fel. A politikus továbbra is pártja egyik vezetője maradt, a háború után pedig a felsőház tagja lett.

Az ellenzék a botrány témájának kiválasztásával, az időzítéssel, a megszemélyesítés technikájával és a helyszín kijelölésével aratott sikert. Fontos azonban hozzátennünk, hogy e siker csak részleges volt, hiszen a munkapárti kormányzás alapjait nem sikerült megrendíteni: Lukács távozott, de az ellenzéki politikára veszélyesebb Tisza érkezett a helyére. Az ellenzék az ügygel fel tudta kelteni a közvélemény érdeklődését, és tartósan maga mellett tudhatta annak rokonszenvét, a leleplezésből erkölcsi tőkét tudott kovácsolni, ám mindezt nem volt képes hatalmi pozíciókra váltani.

A támadásokat elszenvető mindenkori politikai hatalom rendszerint a sajtóban fedezte fel tekintélyvesztésének fő okát. A politikusok az újságokat tették meg bűnbaknak, holott a legtöbb esetben a lapok csak teret biztosítottak az egymás elleni csatározásoknak. A sajtószabadság korlátozásának vágya tulajdonképpen pártállástól függetlenül feltámadt a hatalom birtokosaiban. A koalíciós kormány 1907 májusában konferenciát hívott össze a sajtótörvény felülvizsgálatára. Günther Antal igazságügy-miniszter vélekedése szerint „a magyar állam és a magyar társadalom jogbiztonságának sikeres büntetőjogi védelme minden sajtóbeli megtámadás ellen, a sajtó szabadságának sérelme nélkül is megtörténhetik”, ám az őt hallgató újságírók zöme szavaiból a sajtó megrendszabályozásának szándékát olvasta ki. A meghívottak el-

ismerték, hogy az 1848-as törvény hiányos és több ponton elavult, ezért módosítására van szükség (például a kolportázs és a terjesztés szabályozására, a szerkesztőségi újságírók jogviszonyának rendezésére, a felelősség ügyének átgondolására), de egyúttal kérték a kaució (azaz például a pénzbüntetések kifizetésére letétbe helyezett lapbiztosíték) eltörlését és a sajtóesküdtszékek jogkörének kiszélesítését.⁷³ Ezzel szemben a kormány a büntetési tételek szaporításától és szigorításától, valamint a helyreigazítási jog kodifikálásától várta a támadások enyhülését. A jogszabály előkészítése elhúzódott, így szentesített törvénnyé már a Tisza vezette munkapárti kormány idején vált (1914. évi XIV. tc.). Mire azonban megszületett, akármennyire is részletes és szigorú volt, a politikai elit már nem tartotta elegendőnek e törvényt. A képviselőház ezért a világháború előestéjén, 1914 júniusában elfogadta a becsület védelméről szóló önálló törvényt (1914. évi XLI. tc.). A miniszteri indoklás hibáztatta a meglehetősen erélytelen bírói gyakorlatot, a társadalom erkölcsi fegyelmezetlenségét, „különösen pedig a sajtó útján iparszerűen úzótt gyalázkodás” bűnét. A törvény hatálybalépését követően már a becsületsértő kijelentés továbbadását is büntetni rendelte (ideértve az akár egyetlen személynek elmondott pletykát is), és a gyalázkodó kifejezések mellett a lealacsonyító, sértő szavakra is kiterjesztette a törvény hatályát. Különösen magas, két évig és nyolcezer koronáig terjedhető büntetéssel védte a közhivatalt ellátó személyeket a hivatalos működésükkel összefüggő rágalmaktól.⁷⁴ A jogalkotói szándék világos volt: ne csak az egymásra kígyót-békát kiáltó politikusokra, hanem az erről tudósító újságokra, illetve a visszas eseteket bíráló „civilre” is sújtson le a törvény szigora, ha a politika érdekei úgy kívánják.

Paradox módon a politikai elit a jog eszközeivel igyekezett körülbástyázni magát önmaga belső harcai ellen. Szigorú törvényi szankciókkal kívánták fenntartani az alapvetően meggyőződésekre, hitekre és bizalomra épülő politikusi becsület és reputáció épségét. A politikai osztály által keltett botrányok nem vezethettek megtisztuláshoz, mert a 20. század kezdetére szertefoszlott a közéletre korábban jellemző minimális politikai együttműködés és

⁷³ A sajtóankétról. *Újságírók könyve* 1908: 26.

⁷⁴ Balogh Jenő igazságügy-miniszter indoklását és a törvény szövegét lásd *Törvénytár*, 1914, 421.

A nyár szülötte. A tengeri kígyó megjelenik a láthatáron
(Az uborkástüvegéből botránykígyó bújik elő)

erkölcsi konszenzus is. A szinte hetente felbukkanó újabb és újabb korrupciós vádaskodások pedig a közvélemény előtt egyre inkább lejárták a teljes elitet, mindez pedig már az alkotmányosság és a politikai intézményrendszer alapértékeit sodorta válságba.

Reményeink szerint e könyvvel sikerült bizonyítanunk, hogy az 1867-es kiegyezést követő öt évtized kiváló vizsgálódási terepet kínál a hatalomgyakorlás visszasságainak tanulmányozására. A korrupció okai közül minden bizonnyal azokat tudtuk a leg-részletesebben feltárni, amelyek a korszak politikai és társadalmi folyamatainak a felszínén keletkeztek: azaz a mindennapos bel-politikai konfliktusokhoz kapcsolódó lejáratási akciókat, a pártok közötti hatalmi játszmákat vagy éppen a személyes ambíciókból fakadó visszaéléseket. Ugyanakkor, könyvünk nézőpontjából következően, keveset szólhattunk a gazdasági élet szereplőiről, akik egyfelől kénytelenek voltak alkalmazkodni a már kialakult korrupciós gyakorlatokhoz (például állami megrendelések érdekében), másfelől azonban maguk is formálták és működtették a rendszert (például a politikai döntések törvénytelen befolyásolásával).

Törekedtünk arra, hogy megvilágítsuk a korabeli szemlélő számára is jól érzékelhető szint alatt húzódó okokat. Szóltunk tehát az 1867 után formálódó kormányzati intézményrendszer zavarairól és a közjogi struktúra bizonytalanságairól, majd egy nyugalmi periódus után mindennek a századfordulós válságáról, az elitista hatalomgyakorlás és a demokratizálódó sajtónyilvánosság konfliktusairól, valamint a gazdasági élet látványos felpettedésével és az élesedő üzleti versennyel együtt járó visszaélésekről, de a modern pártalapú politizálás kiépülésével összefüggő új típusú korrupciós jelenségekről is.

Igyekeztünk többet megtudni a még mélyebben lejátszódó változásokról is, bár nyilván erről a szintről rajzolhattuk a leginkább elmosódott képet. Márpedig a társadalom értékrendjének és a politika világáról alkotott vélekedésének lassú átalakulása a hosszú 19. század folyamán szoros kapcsolatban állt a korrupciós gyakorlatok működésével (a választási korrupció virágzását például egyenesen a társadalom politikai kultúrájának az állapotával látjuk összefüggésben).

Ugyancsak izgalmas probléma volt a politikusi észjárás tanulmányozása, melynek – legalább részleges – feltérképezése közelebb vitt az elit erkölcsi dilemmáinak a megértéséhez. Különbséget tettünk a politikusok gondolkodásában működő vagy magatartásából kimutatható belső morális szabályok és az azzal kapcsolatos gondolkodási folyamatok (például önfelmentés, racionális érvek felsorakoztatása, elhallgatás), illetve a külső elvárások mércéje között. E külső elvárások is többfélék lehetnek azonban. Egyfelől származhattak a politikai vezető rétegen belülről: például különböző elitcsoportok (példul radikális ellenzékiek, rivális kormánypárti erők) fogalmaztak meg egymással szemben szigorú erkölcsi elveket, és azokat, ha politikai érdekük úgy diktálta, számon is kérték ellenfelükön. Másfelől tükrözhatték a nehezen körvonalazható közfelfogást is, amelynek a bemutatásához a szépirodalmi alkotásokat hívtuk segítségül, valamint elemeztük például a képviselőházhoz érkezett – sokszor persze a szemben álló pártok által ösztönzött – állampolgári bejelentéseket.

Végül néhány fejezetben annak a felfogásnak az igazolására sorakoztattunk fel történeti adatokat a korrupcióról folytatott beszéd vizsgálatával, amely a korrupciót relatív jelenségként értelmezi.⁷⁵ Azaz egy magatartás akkor lesz korrump, ha valaki annak minősíti (megnevezi), és ezt a vélekedését sikeresen elterjeszti: például egy tudatosan eltervezett botrány révén az adott ügyet a politika napirendjére emeli. E felfogás szerint sem a ténylegesen elkövetett tett súlya, sem a vádak valóságtartalma nem fontos, csupán az, hogy van-e kellő politikai akarat az adott közszereplő megbélyegzésére. E politikai harcmodor és taktika meghonosodására és első eredményes alkalmazására ugyancsak az általunk választott időszak szolgáltatott példákat.

⁷⁵ Maczak, 1988, 1019.; Gulyás, 2004, 14–16.; Gronbeck, 2004.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári és kéziratári források

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

Lónyay Menyhért levelei Nemeskéri Kiss Miklóshoz VII/5. (Personalia), 89. d.

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Filmtár 34 861. Ifj. Andrássy Gyula naplója (londoni változat)

Filmtár 37 153–37 156. Lónyay Menyhért politikai naplója, 1865–1872

K 2. A. III. 1. Országgyűlési Levéltár. A bírálóbizottságok előtt

kérvénnyel megtámadott, de helybenhagyott képviselő-választások iratai

K 2. A. IV. 1. Országgyűlési Levéltár. A bírálóbizottságok vagy a Kúria által megsemmisített képviselő-választások iratai

K 2. A. VII. 6. Országgyűlési Levéltár. Az összeférhetlenségi állandó- vagy ítélőbizottságokhoz utalt és letárgyalt bejelentések

K 2. A. XXII. 3. (646. cs.) Országgyűlési Levéltár. Papp Zoltán képviselő által a Ház asztalára letett 10 000 korona tárgyában kiküldött

parlamentari vizsgálóbizottsággal kapcsolatos iratok

K 26. Miniszterelnökség iratai

K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek (Mtj.)

K 148. Belügyminisztérium, Elnöki iratok

K 149. Belügyminisztérium, Rezervált iratok

K 173. Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, vasúti fondok

K 246. Kereskedelemügyi Minisztérium, vasutakra vonatkozó iratok

K 467. A Miniszterelnökség féléves levelezése

P 4. Andrássy család

R 90. Kossuth-gyűjtemény, Kossuth Lajos iratainak időrendi része

R 122. (7177. doboz) Kossuth Lajos gyermekeire vonatkozó iratok,
Kossuth Ferenc levelei Kossuth Lajos Tódorhoz
R 169. Simonyi Ernő

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (MTAK Kt.)
Ms 4851/79. Ghyczy Kálmán visszaemlékezései (gépírat)
Ms 5307. Lónyay Menyhért jegyzetei

Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára
44/a fond Tisza iratok

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.)
Fol Hung. 1677. „Néhai Thallóczy Lajos irataiban előforduló
sztenogramm-szövegeknek átírása”
Quart. Hung. 2459. Thallóczy Lajos naplói
Quart. Hung. 2611/2. Pauler Tivadar: Napi jegyzetek. 2. rész.
Irodalmi Levelestár. Dr. Gaál Jenő levele Ady Endréhez
Levelestár. Ugron Gábor levelei Bartha Miklóshoz

Sajtó

Alkotmány, Budapest, Budapesti Hírlap, Budapesti Napló, Ellenőr, Az Est, Friss Újság, Függetlenség, A Hon, Magyar Nemzet, Magyarország, A Nap, Népszava, Pesti Futár, Pesti Napló, Szombati Lapok, Az Újság, Vasárnapi Újság

Nyomtatott források és szakirodalom

Ady Endre, 1964, *Ady Endre összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok.* 4. köt. S. a. r. Vezér Erzsébet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Alemann, Ulrich von, 2004, Hivatali és politikai korrupció a német közelmúltban. In: *Politikai korrupció.* Szerk. Gulyás Gyula, Budapest, Aula, 271–283.
Almond, Gabriel A.–Verba, Sidney, 1997, Állampolgári kultúra. Bevezetés a politikai kultúrába. *Szofi*, 1–2. 17–52.
[Angerstein, Wilhelm Emil] 1872, *Die Corruption in Oesterreich. Ein Beitrag zur Charakteristik der österreichischen Verhältnisse.* Leipzig
Arany László, 1960, *Arany László válogatott művei.* S. a. r. Németh G. Béla. Budapest, Szépirodalmi Kiadó
Asbóth János, 1875, *A magyar conservatív politika.* 2. kiad. Budapest
Asbóth János, 2002, *Asbóth János válogatott művei.* Szerk. Kiczenko Judit. Piliscsaba, PPKE BTK
Asbóth–Zichy-ügy, 1879, *Az Asbóth–Zichy ügy.* Közli Sarkady Elemér. Budapest

Baki Péter–Nánási László, 2000, A Vasárnapi Újság és a fotográfia kapcsolata. *Magyar Média*, (1.) 1. 14–25.
Beke Albert, 2004, *Egy meghasonlott lelki ember. A politikus Mikszáth.* Budapest, Szenci Molnár Társaság
Benkő Loránd (főszerk.), 1970/1976, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* 2–3. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó
Bérenger, Jean–Kecskeméti Károly, 2008, *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918.* Budapest, Napvilág Kiadó
Berenson, Edward, 1993, *The Trial of Madame Caillaux.* Univ. of California Press, Berkeley
Bibó István (1948), 1986, Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* Vál. Huszár Tibor. 2. köt. Budapest, Magvető Kiadó, 569–619.
Bihari Péter, 2008, *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon.* Budapest, Napvilág Kiadó
Bócz Endre, 1998, A kriminális korrupció a magyar büntetőjogban. In: *Írások a korrupcióról.* Szerk. Gombár Csaba és mások. Budapest, Helikon–Korridor, 10–46.
Bodley, John E. C., 1900, *Franciaország.* 2. köt. Budapest
Boros Zsuzsanna–Szabó Dániel, 1999, *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944).* Budapest, Korona
Bölony József, 1994, A Nemzeti Casinóról. *História*, 9–10. sz. 19–21.
Bösch, Frank, 2005, Krupps „Kornwalzer”. Formen und Wahrnehmungen von Korruption in Kaiserreich. *Historische Zeitschrift* (270.), 337–379.
Burián István, 1999, *Báró Burián István naplói.* Budapest (A Magyarországi Református Egyház zsinati levéltárának forráskiadvány sorozata 1.)
Buza Péter, 1989, *Szenzációk nyomában a békeidők Budapestjén.* Budapest, Kozmosz
Buzinkay Géza, 1997, Bulvárlapok a pesti utcán. *Budapesti Negyed*, 16–17. sz. 31–44.
Buzinkay Géza, 2000, „A haladás közvitézei”. A magyar újságírók öntudatra ébredése a 19. század végén. *Magyar Média*, 1. sz. 27–34.
Cieger András, 1998, A kormányférfi. A dualizmus kori kormányzati politika egyes kérdéseiről. *Századvég, Új folyam* 11. sz. 3–23.
Cieger András, 2000, Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában (Módszertani áttekintés). *Múltunk*, 3. sz. 3–51.
Cieger András, 2001, Governmental Corruption in East-Central European History. In: *Jahrtausendwende 2000.* Budapest, Europa Inst., 335–349. (Begenungen. Schriftenreihe des Europa Institutes Budapest)
Cieger András, 2003, A „vörös szalon úrnője”. Becsky Ida és a férfiak. In: *Rendi társadalom – Polgári társadalom. Nők és Férfiak... avagy a nemek története.* Szerk. Láczy Magdolna. 16. köt. Nyíregyháza, Hajnal István Kör, 308–321.
Cieger András, 2008, *Lónyay Menyhért, 1822–1884.* Budapest, Századvég
Clair Vilmos, 1930, *Magyar párbajok.* 2. köt. Budapest

- Clark, Anna, 2004, *Scandal. The Sexual Politics of the British Constitution*. Princeton–Oxford, Princeton University Press
- Csapó Csaba, 2005, A „panama” szó jelentésváltozása, avagy egy miniszterelnök bukása. *Új Forrás*, 8. sz. 94–99.
- Császi Lajos, 2002, *A média rítusai*. Budapest, Osiris Kiadó
- Csekő Ernő, 2001, Etetés-itatás a követ- és képviselőválasztásokon. *Győri Tanulmányok*, 25. sz. 71–89.
- Deák Ágnes, 2004, „Ő csak Deák és nem Deákpárti”. Deák és pártja 1869 után. In: *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége, 1833–1873*. Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 261–321.
- Deák Ágnes, 2006, A besúgók és a közvélemény az 1860-as években. *Századvég*, Új folyam, 39. sz. 3–28.
- Deák Antal András–Lanier, Amelie, 2005, *Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai*. Budapest, L' Harmattan
- Désy–Lukács-pör [1913], *A Désy–Lukács-pör*. Előszóval ellátta: Andrassy Gyula gróf. S. a. r. dr. Fábrián Béla. Budapest
- Dolmányos István, 1963, *A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904)*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Dombovári Ádám, 2007, Választási visszaéléstípusok Tolna megyében (1839–40). Adalékok a reformkori politikai kultúra vizsgálatához. In: *Abogy mi látjuk*. Főszerk. Gergely Jenő. Budapest, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 7–41.
- Donáth Regina, 1935, *A Tisza István elleni 1912-i merénylet a hírlapirodalom tükrében (Kütfőkritikai tanulmány)*. Budapest
- Ebbighausen, Rolf–Neckel, Sighard (Hg.), 1989, *Anatomie des politischen Skandals*. Frankfurt/Shurkamp
- Engels, Jens Ivo, 2006, Politische Korruption in der Moderne. Debatten und Praktiken in Großbritannien und Deutschland im 19. Jahrhundert. *Historische Zeitschrift*, (282.) 313–350.
- Eötvös Károly, 1909, *Harc az alkotmányért*. Budapest
- Erényi Tibor–Kende János–Varga Lajos, 1990, *Fél évszázad: a szociáldemokrácia története Magyarországon, 1868–1919*. Budapest, Politikatörténeti Intézet
- Érkövi Sándor, 1897, *A képviselői állás mint agentúra*. Budapest
- [Fábrián Béla] Fabius, 1913, *A Désy–Lukács-per okmánytára*. Budapest
- Fábri Anna, 1991, *Jókai-Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*. Budapest, Skiz
- Fábri Anna, 2003, Választások a régi Magyarországon: Gezetlen és Körtvélyes. Politikai humor Jókai és Mikszáth műveiben. *Bárka*, 5. sz. 63–75.
- Fényes László, 1904, *Igazolás a Magyar Ipar- és Kereskedelmi Bank sajtópörében*. Budapest
- Ferdinándy Geyza, 1903, Parlamenti vizsgáló-bizottság és az országgyűlési tagok megvesztegetésének büntethetősége. *Jogállam*, 7. füzet. 422–433.
- Fest Imre, 1999, *Emlékirataim*. S. a. r. Korompay Bertalanné és Korompay H. János. Budapest, Argumentum
- Földi Tamás, 1956, A magyarországi vasútépítés a külföldi nagytőke profitforrása, 1867–1900. In: *Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon, 1867–1918*. Szerk. Pach Zsigmond Pál. Budapest, Szikra, 81–139.
- Frank Tibor, 2006, Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése. In: *Kossuth Lajos, a „magyarok Mózese”*. Szerk. Hermann Róbert. Budapest, Osiris Kiadó, 177–212.
- Gábor Eszter, 1998, Az információ értéke. In: *Az egyesített főváros*. Szerk. Gyáni Gábor. Budapest, Városháza, 213–229.
- Galgóczy Károly, 1905, *A Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete 25 éves fennállásának évfordulója*. Budapest
- Gergely András–Veliky János, 1974, A politikai közvélemény fogalma Magyarországon a XIX. század közepén. In: *Magyar Történeti Tanulmányok*, VII. Debrecen, 5–42.
- Gergely András–Veliky János, 1977, A sajtó útja a politikában 1867 után I–II. *Rádió és TV Szemle*, 1–2. 80–89.; 117–125.
- Gerő András, 1988, *Az elsőpró kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországn*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Gerő András, 1993, A Désy–Lukács-ügy. In: *Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Szerk. Gerő András. Budapest, T-Twins, 137–156.
- Gronbeck, Bruce E., 2004, A politikai korrupció retorikája. In: *Politikai korrupció*. Szerk. Gulyás Gyula, Budapest, Aula, 307–322.
- Gulyás Gyula, 2004, A politikai korrupcióról. In: *Politikai korrupció*. Szerk. Gulyás Gyula, Budapest, Aula, 7–43.
- Gulyás Pál, 1942, *Magyar írók élete és munkái*. 4. köt. Budapest
- Gwyn, William B., 1962, *Democracy and the Cost of Politics in Britain*. London, Univ. of London
- Gyáni Gábor, 1998, *Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten, 1870–1940*. Budapest, Új Mandátum Kiadó
- Gyáni Gábor, 2005, Vagyon és polgár, avagy a vagyonos polgár a diskurzusban. In: *Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára*. Szerk. Angi János és ifj. Barta János. Debrecen, DE Történelmi Intézet, 277–291.
- Gyömrei Sándor, 1957, A kereskedelmi tőke kialakulása és szerepe Pest-Budán 1849-ig. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, XII. köt., Budapest, BTM, 197–278.
- Gyurgyák János, 2007, *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Kiadó
- Habár Mihály, 1909 (összegyűjt.), *A Wekerle–Kossuth kormány panamáit. Adatok a koalíciós kormány erkölcsrajzához*. Budapest
- Hanak Péter, 1983, Nemesi virtus – polgárerény. *Kortárs*, 10. sz. 1591–1601.
- Hauszmann Alajos, 1997, *Hauszmann Alajos naplója. Építész a századfordulón*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Hegedűs Sándorné [1927], *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedűs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai*. Budapest
- Herczeg Ferenc, 1940, *Herczeg Ferenc emlékezései. A gótikus ház*. 2. kiad. Budapest

- Herman Ottó, 1983, *A pokol cséplője*. Vál. Erdődy Gábor. Budapest, Magvető Kiadó
- Holmes, Leslie, 1993, *The End of Communist Power. Anti-Corruption Campaigns and Legitimation Crisis*. New York, Oxford University Press
- Horánszky Lajos [1994], *Tisza István és kora*. 1–2. köt. Budapest, Tellér Kiadó
- Horváth József–Nemes János–Pintér István–Szabó László, 1959, *Régi jó világ. A Horthy-korszak nagy panamáiból*. Budapest, Kossuth Kiadó
- Horváth Zoltán, 1964, *Teleki László*. 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Hunfalvy János, 1881, A választások után. *Budapesti Szemle*, 27. köt. 411–423.
- Jókai Mór (1863), 1963, *Felfordult világ*. In: *Jókai Mór Összes Művei. Regények*, 15. S. a. r. Orosz László. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Jókai Mór (1870) 1964a, *Fekete gyémántok*. In: *Jókai Mór Összes Művei. Regények*, 20–21. S. a. r. Nacsády József. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Jókai Mór (1872), 1964b, *Az arany ember*. In: *Jókai Mór Összes Művei. Regények*, 24–25. S. a. r. Oltványi Ambrus. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Jókai Mór, 1992, *Jókai Mór levelezése*, 3. köt. In: *Jókai Mór Összes Művei*. S. a. r. Győrffy Miklós, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Károlyi Mihály, 1977, *Hit, illúziók nélkül*. Budapest, Magvető Kiadó
- Katus László, 1987, A tőkés gazdaság fejlődése a kiegyezés után. In: *Magyarország története tíz kötetben*. 6/2. Főszerk. Kovács Endre. 2. kiad. Budapest, Akadémiai Kiadó, 913–1038.
- Katus László, 2005, Az Andrásy mint ipari vállalkozók. In: *Betlér és Krasznahorka. Az Andrásy család világa*. Szerk. Basics Beatrix. Budapest, Rubikon, 246–253.
- Kecskeméthy Aurél, 1877, *Éjszak-Amerika 1876-ban*. Budapest
- Kecskeméthy Aurél, 1909, *Kecskeméthy Aurél naplója, 1851–1878*. S. a. r. Rózsa Miklós, Budapest
- Kemény Zsigmond (1853), 1971, Élet és Irodalom. In: *Kemény Zsigmond Művei. Élet és Irodalom*. Szerk. Tóth Gyula, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 123–189.
- Kemény Zsigmond (1843/44), 1982, Korteskedés és ellenszerei. In: *Kemény Zsigmond Művei. Változatok a történelemre*. Szerk. Tóth Gyula. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 7–180.
- Képviselőházi Irományok*, 1869/72, Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett országgyűlés irományai. Pest. 1869–1872.
- Képviselőházi Irományok*, 1872/75, Az 1872. évi szeptember hó 1-re hirdetett országgyűlés irományai. Budapest, 1872–1875.
- Képviselőházi Irományok*, 1910/18, Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. Budapest, 1910–1918.
- Képviselőházi Napló*, 1865/68, Az 1865. dec. 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. Greguss Ágost, Pest, 1865–1868.
- Képviselőházi Napló*, 1869/72, Az 1869-ik évi április hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. Nagy Iván. Pest, 1869–1872.
- Képviselőházi Napló*, 1872/75, Az 1872. évi szeptember hó 1-jére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. szerk. Nagy Iván, Bp. 1872–1875.
- Képviselőházi Napló*, 1875/78, Az 1875-ik évi augusztus hó 28-ára kibírdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. Nagy Iván, 1875–1878.
- Képviselőházi Napló*, 1878/81, Az 1878. évi október 19-ére bírdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Szerk. P. Szathmáry Károly, 1878–1881.
- Képviselőházi Napló*, 1892/96, Az 1892. évi február hó 18-ára bírdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Budapest, 1892–1896.
- Képviselőházi Napló*, 1901/05, Az 1901. évi október hó 24-ére bírdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Budapest, 1901–1904.
- Képviselőházi Napló*, 1910/18, Az 1910. évi június hó 21-ére bírdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Budapest, 1910–1918.
- King, John P., 1970, Socioeconomic Development and the Incidence of English Corrupt Campaign Practices. In: Heidenheimer, Arnold J. et al. (eds.): *Political Corruption*. New Brunswick, Transaction Publishers, 379–390.
- Klein Ödön, 1922, *Tiszától Tiszáig. Visszaemlékezések és adalékok*. Budapest
- Konek Sándor, 1875, *Újabb adataink Magyarország bűnvádi statisztikájából*. III. köt. IV. szám. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből) Budapest.
- Kósa László, 2001, „Hét szilvafa árnyékában”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó
- Kosáry Domokos, 1946, *Kossuth Lajos a reformkorban*. Budapest, Antiqua.
- Kosáry Domokos–Németh G. Béla (szerk.), 1985, *A magyar sajtó története*. II/2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Kossuth Lajos, 1894, *Kossuth Lajos iratai*. IV. S. a. r. Helfy Ignác. Budapest
- Kossuth Lajos, 1900, *Kossuth Lajos iratai*. VIII. S. a. r. Kossuth Ferenc. Budapest
- Kovács Ferenc (szerk.), 1894, *Az 1843/44dik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója*. 3–4. köt. Budapest
- Kozári Monika, 2003, *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Kozma Nándor, 1918, *Hadimilliomosok. Karrierék a háború aranyhegyén*. 2. kiad. Budapest
- Kövér György, 1986, *1873. Egy krach anatómiája*. Budapest, Kozmosz
- Kövér György, 2002, Állam-bank-vasútépítés. A Magyar Keleti Vasút (1868–1873). In: Uő: *A felhalmozás éve*. Budapest, Új Mandátum, 274–282.
- Krausz Simon, 1937, *Életem*. Budapest
- Kreuzer, Marcus, 1996, Democratisation and Changing Methods of Electoral Corruption in France from 1815 to 1914. In: Little, Walter-Posada-Carbo, Eduardo (ed.): *Political Corruption in Europe and Latin America*. Houndmills, Basingstoke, Macmillan, 97–112.
- Kristóffy József, 1927, *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek, 1890–1926*. Budapest
- Krúdy Gyula, 1976, *Kossuth fia*. S. a. r. Fábri Anna. Budapest, Magvető Kiadó
- Lackó Mihály. 1986. Kossuth zempléni válsága. *Medvetánc*, 2–3. sz. 165–179.

- Lánczi András, 2001, *A politika reneszánsza*. Budapest, Pallas–Attraktor
- Maczak, Antoni, 1988, Korrupció a modern korban. *Századok*, 5–6. sz. 996–1020.
- Magyar Birodalom büntügyi statisztikája az 1909–1913. évekről, 1919: *A Magyar Birodalom büntügyi statisztikája az 1909–1913. évekről*. Budapest (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 59.)
- Magyar Compass*, 1874. Szerk. Mihók Sándor. Budapest. 1874
- Magyar Jogi Lexikon, 1899/1907, *Magyar Jogi Lexikon*. I–VI. köt. Szerk. Márkus Dezső. Budapest
- A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*. Összeáll. Erényi Tibor, Mucsi Ferenc és S. Vincze Edit. 3. köt. Budapest, Szikra, 1955
- Máriássy Béla, 1893, *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*. 18. köt. Győr
- Máriássy Béla, 1896, *A szabadelvűség múltja, jelene és jövője*. Győr
- Mázi András–Peres Zsuzsanna, 2004, A gazdasági összeférhetetlenség törvényi szabályozásának története. In: *Parlamentari dolgozatok*, V. A képviselők jogállása 2. rész. Szerk. Soltész István. Budapest, Parlamenti Módszertani Iroda, 391–408.
- Mikszáth Kálmán, 1908, *Az én kortársaim*. Budapest
- Mikszáth Kálmán, 1968, *Cikkek és karcolatok*, VII. S. a. r. Nacsády József. Budapest, Akadémiai Kiadó (Mikszáth Kálmán Összes Művei 57. köt.)
- Mikszáth Kálmán, 1977, *Cikkek és karcolatok*, XXI. S. a. r. Rejtő István. Budapest, Akadémiai Kiadó (Mikszáth Kálmán Összes Művei 71. köt.)
- Mikszáth Kálmán, 1988, *Cikkek és karcolatok*, XXXI. S. a. r. Rejtő István. Budapest, Akadémiai Kiadó (Mikszáth Kálmán Összes Művei 81.)
- Mikszáth Kálmán, 1988, *Cikkek és karcolatok*, XXXII. S. a. r. Rejtő István. Budapest, Akadémiai Kiadó (Mikszáth Kálmán Összes Művei 82.)
- Mikszáth Kálmán 1992: *Cikkek és karcolatok*, XXXIV. S.a.r. Rejtő István. Budapest, Akadémiai Kiadó (Mikszáth Kálmán Összes Művei 84.)
- Molnár András, 1993, „Deák Ferenc nekünk nem királyunk.” In: *Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Szerk. Gerő András Budapest, T-Twins, 9–26.
- Nadányi Emil, 1914, *Parlamentari küzdelmeink, 1903–1914*. Budapest
- Nihil, 1902, *Visszaélések az iparvállalatok subvenciójával. A kereskedelmi miniszter figyelmébe*. Budapest
- Nye, Joseph S., 2004, Korrupció és politikai fejlődés. Költség-haszon elemzés. In: *Politikai korrupció*. Szerk. Gulyás Gyula, Budapest, Aula, 127–146.
- Offe, Claus, 2005, Politikai korrupció: fogalmi és gyakorlati kérdések. In: *A bizalmat érdemlő állam építése a posztoszocialista átmenet időszakában*. Szerk. Kornai János és Susan Rose-Ackerman. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 99–119.
- O’Leary, Cornelius, 1962, *The Elimination of Corrupt Practices in British Elections, 1868–1911*. Oxford, Clarendon Press
- Olechowski, Thomas, 2004, *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918*. Wien, Manz
- Pach Zsigmond Pál, 1982, Üzleti szellem és magyar nemzeti jellem. *Történelmi Szemle*, 3. sz. 373–403.
- Palonen, Kari, 2009, *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete*. Budapest, L’Harmattan
- Pamlényi Ervin, 1958, *A Horthy-korszak választási visszaélései*. Budapest, Hazafias Népfront
- Papp József, 2009, Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások eredményeinek statisztikai vizsgálata. *Közép-Európai Közlemények*, 2–3. sz. 41–49.
- Péter László, 1998, Az arisztokrácia, a dzsentri és a parlamentaris tradíció a XIX. századi Magyarországon. In: *Uő. Az Elbától keletre*. Budapest, Osiris Kiadó, 187–218.
- Podmaniczky Frigyes, 1888, *Egy gavallér emlékei*, 3. köt. Budapest
- Pogány József, 1917, *A Munkapárt bűnei*. Budapest
- Pölöskei Ferenc, 1963, *A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalakulása, 1909–1910*. Budapest
- Pölöskei Ferenc, 2001, *A magyar parlamentarizmus a századfordulón*. Budapest, História – MTA TTI
- Révész T. Mihály, 1986, *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Rix, Kathryn, 2008, The Elimination of Corrupt Practices in British Elections? Reassessing the Impact of the 1883 Corrupt Practices Act. *English Historical Review*, No 500. 65–97.
- Ruszoly József, 1978, Megtámadott képviselő-választások Bihar vármegyében (1861–1913). Berettyóújfalu, 163–193. *Bihari Múzeum Évkönyve* II.
- Ruszoly József, 1980a, A választási bűncselekmények kodifikálása Magyarországon a XIX. században. In: *Jogtörténeti tanulmányok*, IV. Budapest, 257–275.
- Ruszoly József, 1980b, *A választási bíráskodás Magyarországon, 1848–1948*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Sáfár László, 1910, *Tudnivalók a képviselőválasztásra*. 3. bőv. kiad. Budapest
- Ságvári György, 2002, Clair Vilmos és a párbaj. Előszó. In: Clair Vilmos: *Magyar párbaj*. Budapest, Osiris, 15–84.
- Sándor Tamás, 2007, Tüntetésorozat Budapesten 1880 januárjában. *Valóság*, 9. sz. 101–110.
- Sándor Vilmos, 1954, *Nagyipari fejlődés Magyarországon, 1867–1900*. Budapest, Szikra
- Searle, Geoffrey R., 1987, *Corruption in British Politics, 1895–1930*. Oxford, Blackwell
- Seton-Watson, Robert William, 1911, *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*. London
- Sík Endre, 2000, A rossz, a rosszabb és a legrosszabb. A korrupció mértékének hasrabecléséről. *Café Babel*, 1. sz. 101–110.
- Soós István, 2009, Választások Magyarországon. Kísérletek a vármegyei tisztújítások „megreformálására” (1810–1821). *Levéltári Közlemények*, (80.) 65–156.

- Szabó Csilla, 2002, *A függetlenségi eszme képvisellete a 48-as Pártban a kora dualizmus időszakában*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE
- Szabó Dániel, 1989, Párbaj a dualizmus korában, avagy a haza a vívóteremben. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom*, 3. köt. Salgótarján, Hajnal István Kör, 331–338.
- Szabó Dániel, 1993, A botrányhős Verhovay. In: *Magyar közéleti botrányok 1843–1991*. Szerk. Geró András. Budapest, T-Twins, 55–75.
- Szabó Dániel, 2003, Ki maradhat a parlamentben? *Századvég*, Új folyam (30.) 4. sz., 35–58.
- Szabó Levente, T., 2007, *Mikszáth, a kételkedő modern*. Budapest, L'Harmattan
- Szajbély Mihály, 1995, Az álmok álmodója és Schopenhauer. *Világosság*, 8–9. sz. 110–134.
- Szalai Miklós, 2003, *Ifjabb Andrássy Gyula élete és pályája*. Budapest, MTA TTI
- Szántó László, 2002, Képviselőválasztások Somogyban, 1890–1910. In: *Somogy Megye Múltjából*, 33. Kaposvár, 121–164.
- Szapor Judit, 2007, A magánszférából a politikai közéletbe: a női politizálás története Magyarországon a kezdetektől 1945-ig. In: *A nők és a politikum. A nők politikai szerepvállalása magyarországon*. Szerk. Palasik Mária. Budapest, Napvilág Kiadó, 129–144.
- Szász Károly, 1869, *A gavallér-politikusok. Satíra*. Pest
- Szekfű Gyula, 1934, *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest
- Szeker József, 1962, *Budapesti városatyák panamai. Hogyan gazdagodtak meg az ellenforradalmi rendszer fővárosi vezetői a közüzemekből?* Budapest, Kossuth
- Szente Zoltán, 1996, A képviselői összeférhetetlenség szabályozása Magyarországon 1990-ig. In: *Parlamenti dolgozatok IV. A képviselők jogállása*, 1. rész. Szerk. Soltész István. Budapest, Parlamenti Módszertani Iroda, 272–290.
- Szivák Imre, 1901, *Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíraskodás kódexe*. Budapest
- Szűcs Zoltán Gábor, 2009, „Reménységtől s félelemtől szabad lélek” Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról. *Irodalomtörténet*, 4. sz. 428–461.
- Szterényi József, 1913, *Talpfa–tüzifa–szén. Vádak a koalíciós kormány ellen*. Budapest
- A tekintetes budapesti kir. ügyészséghez előterjesztése Polónyi Géza főmagánvádlnak Lengyel Zoltán vádlott elleni bűnperben*. Budapest [1908]
- Thompson, John B., 2000, *Political Scandal. Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge, Polity Press
- Tisza István, 1930, *Gróf Tisza István képviselőházi beszédei*. Szerk. Kun József. 1. köt. Budapest
- Tisza István, 1926/37, *Gróf Tisza István Összes Munkái*, III. sorozat: *Levelek és táviratok*. 3–6. köt. Budapest
- Toldy István, 1872, *A jó hazafiak*. Pest
- Tóvölgyi Titusz, 1872, *A magyar ellenzék véres küzdelme vagyis gyásznapok a magyar nemzet életéből*, 1–2. köt. Pest
- Törvénytár, 1914, *Magyar Törvénytár 1914. évi törvénycikke*. Jegyzetekkel ellátta Térfi Gyula. Budapest, 1915
- Ujhely Géza, 1910, *A vasútügy története*. Budapest
- Újságírók könyve, 1908*. Szerk. Hevesi József és Révész Gyula. Budapest
- Várady Gábor, 1879, *Várady Gábor beszéde választóíhoz, Técsőn 1879. augusztus 17-én. Máramarossziget*
- Varga János, 1983, *Keresztútban a Pesti Hírlap*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Varga Jenő (1912), 1956, *A magyar kartellek. Honnan származnak a milliók?* 2. kiad. Budapest, Szikra
- Varga Lajos (főszerk.), 1999, *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Budapest, Napvilág Kiadó
- Verhovay Gyula, 1889, *Az álarc korszaka*. Budapest
- Vermes Gábor, 1994, *Tisza István*. Budapest, Századvég
- Vizsgálóbizottság naplója, 1903, *Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőháza által kiküldött vizsgálóbizottság naplója*. Budapest
- Vörös Károly, 1987, A főrendiház 1885. évi reformja. Egy kutatás tervei és első eredményei. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári társadalom*. 1. köt. Salgótarján, Hajnal István Kör, 397–405.
- Wlassics Gyula, ifj., 1919, *A vörös szalon*. Budapest
- Zeldin, Theodore, 1980, *France 1848–1945. Part II. Taste and Corruption*. Oxford, Oxford University Press
- Zelenski Róbert [1928], *Emlékeim*. Budapest
- Zichy-Ferraris Victor, gróf, 1880, *Nyílt levél a közönséghez*. Budapest
- Zigány Árpád, 1906, *Panama-tanulmányok*. 2. sorozat. *A máramarosi herceg*. Budapest

NÉVMUTATÓ

- Ady Endre 130, 142, 149, 164, 182
Alemann, Ulrich von 16
Almond, Gabriel A. 42
 Andrásy Aladár 64
 Andrásy család 65
 Andrásy György 59, 65
 Andrásy Gyula, id. 58–60, 64, 66,
 67, 98
 Andrásy Gyula, ifj. 123, 137, 138, 143,
 146, 147, 158, 159, 161, 173, 177
 Andrásy Gyuláné Kendeffy
 Katinka 59
 Andrásy Katinka *I.* Andrásy
 Gyuláné Kendeffy Katinka
 Andrásy Manó 59, 64, 65, 67, 68,
 71, 89
 Andrásy Tivadarné Zichy Eleonóra
 138
 Angerstein, Wilhelm Emil 16
 Arany László 74, 76
 Asbóth János 60, 75, 76, 82, 93, 96,
 98, 109

Baki Péter 133
 Balogh Jenő 184

 Bánffy Dezső 44, 121, 165
 Baross János 26, 171
 Bartha Miklós 90, 146
 Batthyány Lajos, ifj. 138
 Bejczy Lajos 126
Beke Albert 12
 Beksics Gusztáv 117
Benkő Loránd 9
Bérenger, Jean 156
Berenson, Edward 166
 Besze János 72
 Bethlen Oszkár 133
Bibó István 13, 14
Bihari Péter 170, 171
 Bobory Károly 79
Bócz Endre 55
 Bodley, John E. C. 16
Boross Zsuzsanna 39, 43
Bölöny József 98
Bösch, Frank 16, 169
 Bródy Sándor 146
 Buday Zádor 140
 Buday Zádorné Buday Emma 139,
 140
 Burián István 160, 180

* A dőlt betűs nevek a hivatkozott szakirodalmat jelölik.

- Buza Péter* 165
Buzinkay Géza 108, 111, 163
 Chorin Ferenc 117
Cieger András 16, 44, 68, 88, 112, 116, 131
 Clair Vilmos 97
Clark, Anna 166

Csapó Csaba 155, 160
Császi Lajos 131
Csekő Ernő 31
 Csernátony Lajos 80, 83, 87, 90, 91

 Daniel Gábor 172
 Darányi Béla 139, 140
 Darányi Ignác 122
Deák Agnes 56, 69, 70, 73, 88, 91
Deák Antal András 69, 70, 73
 Deák Ferenc 21, 55, 56, 65, 75, 88, 132
 Désy Zoltán 155, 158–160, 163, 164, 177, 180, 183
 Deutsch Bernát 92
 Dienes Márton 126, 129, 141, 142, 176
Dolmányos István 130
Dombovári Ádám 20
Donáth Regina 179
 Dreher Antal, ifj. 92, 95

Ebbinghausen, Rolf 153
 Egressy Pál 137, 156
 Elek Pál 159
Engels, Jens Ivo 16, 169
 Eötvös Károly 129, 164
Erdődy Gábor 106, 108, 109, 112
Erényi Tibor 119
 Érkövi Sándor 47
 Erlanger, Victor 95

 Fábíán Béla 177
 Fabius I. Fábíán Béla
Fábri Anna 12, 77
 Fejérváry Géza 161

 Feldmann Ignác 126
 Fényes László 123
Ferdinandy Geyza 131, 135
 Ferenc Ferdinánd 130
 Ferenc József 96, 180
 Fest Imre 57, 58
 Festetich Pál 101–103
 Festetics György 70
Földi Tamás 52
 Földvály Miklós 67
Frank Tibor 133
 Freiherr von Kudritz (álnév) 138

 Gaál Jenő 182
Gábor Eszter 59
 Galgóczy Károly 102
Gergely András 132, 141
Gerő András 12, 24, 26, 33, 34, 43, 44, 80, 155, 164, 179
 Ghyczy Kálmán 68, 69
 Goldner Adolf 118
Grombeck, Bruce E. 153, 187
 Grossmann Miksa 117, 118
Gulyás Gyula 10, 187
Gulyás Pál 140
 Günther Antal 183
Gwyn, William B. 28

Gyáni Gábor 79, 116
Gyömrei Sándor 70
 Győrffy Gyula 126
Gyurgyák János 39

 Habár Mihály 154, 157, 163, 182, 183
 Hajdu Etelka 143
 Halmos János 153
Hanák Péter 72
 Hauszmann Alajos 95
 Hegedűs Sándor 122
 Hegedűs Sándorné Jókay Jolán 94
 Hegyi Árpád 168
 Helfy Ignác 12, 85
 Henszlmann Imre 78
 Herczeg Ferenc 160

 Hermann Ottó 101, 105, 106, 108, 109, 112
 Heves Gergely 138
 Hock János 31, 32
 Hoitsy Pál 101, 109
 Hollán Ernő 54, 89
Holmes, Leslie 14
 Horánszky Lajos 157, 164, 173, 174, 176, 180
 Horváth Árpád 95
 Horváth Boldizsár 69
Horváth József 14
 Horváth Lajos 11, 57
 Horváth Róza 139
Horváth Zoltán 91
 Hunfalvy János 37

 Irányi Dániel 23, 24, 167
 Ivánka Imre 53
 Ivánka Oszkár 137

 Jókai Mór 12, 19, 76, 77, 85, 86, 94, 105–110

 Kálmán Károly 123
 Kappel Frigyes 68, 70
 Károlyi István, ifj. 97, 98
 Károlyi Mihály 27, 46, 170
Katus László 52, 65
 Kecskeméthy Aurél 16, 53, 105, 109
Kecskeméti Károly 156
 Kemény Zsigmond 20, 73, 76
Kende János 119
 Kerkapoly Károly 70
 Khuen-Héderváry Károly 126–130, 136, 143, 145, 148, 149, 155, 161, 176, 181
King, John P. 46
 Kiss Ferenc 120
 Kiss Miklós, nemeskéri 60, 61
 Klauzál Gábor 138
 Klauzál Soma 138
 Klein Ödön 38, 39
 Konek Sándor 54
 Korniss Ferenc 30
Kósa László 36

Kosáry Domokos 81, 105
 Kossuth Ferenc 127, 132, 154, 157, 158, 161–165, 167, 173–175
 Kossuth Lajos 37, 41, 42, 73, 81, 83–86, 132, 133, 139
 Kossuth Lajos Tódor 154, 157, 158, 161, 163, 165, 167, 173, 175
Kovács Ferenc 21, 22
 Kovács Gyula 158, 179
Kozári Monika 99
 Kozma Nándor 172
Kövér György 52, 53
 Krausz Simon 32
Kreuzer, Marcus 16
 Kristóffy József 130, 174
 Krobotin, Alexander 171
 Krúdy Gyula 44, 132, 164
 Kubinyi Géza 137

Lackó Mihály 81
Lánczi András 76
Lanier, Amelie 69, 70, 73
 László Károly 133
 Lengyel Zoltán 153, 154, 163, 164, 181
 Lesseps, Ferdinand 148
 Lévay Henrik 61, 62, 88
 Lévay Lajos 168
 Liebknecht, Karl 169
 Lónyay Albert 61–64
 Lónyay Etelka 61
 Lónyay János 61, 62
 Lónyay József 61
 Lónyay Menyhért 44, 53, 58, 60–78, 80, 81, 85–91, 155
 Lónyay–Kappel család 70
 Lukács László 122, 155, 159, 160, 173, 174, 176, 177, 180, 183

Maczak, Antoni 187
 Madarász József 28
 Majthényi Izidor 102
 Máltay Elek 120
 Mandel Pál 137
 Máriássy Béla 78, 95, 162

- Mázi András 125
 Mezőfi Vilmos 119, 120
 Mezőssy Béla 36
 Miklós Andor 172
 Miklós Ödön 134, 137, 141, 143
 Mikszáth Kálmán 11, 12, 19, 29, 99, 133
 Molnár András 20
- Nadányi Emil 46
 Nánási László 133
 Neckel, Sigward 153
 Neményi Ambrus 117
 Nemes János 14
 Nemeskéri Kiss Miklós I. Kiss Miklós, nemeskéri
 Német G. Béla 105
 Nessi Pál 134
 Nihil (álnév) 126
 Nye, Joseph S. 8
- Nyilas Márton 142, 143
- O'Leary, Cornelius 46
 Offe, Claus 8
 Olechowski, Thomas 110
 Ónody Géza 30
- Pach Zsigmond Pál 72
 Palinay Bertalan 121
 Palóczy László 22
 Palonen, Kari 10, 104
 Pamlényi Ervin 14
 Papp József 38
 Papp Zoltán 126, 134, 163, 164
 Pataky János 140
 Pauler Tivadar 110, 111
 Pázmándy Dénes, ifj. 99, 100
 Peres Zsuzsanna 125
 Péscha Miklós 170
 Péter László 104
 Pfeifer Sándor 126
 Pintér István 14
 Pius, XIII. 144
 Podmaniczky Frigyes 28, 86, 87
 Pogány József 169
- Polónyi Géza 135, 136, 143, 154, 157, 164–166, 175, 179, 181
 Pósa Lajos 108, 109
 Pölöskei Ferenc 130, 163
- Rakovszky István 167, 169
 Révész T. Mihály 178
 Rix, Kathryn 46
 Rohonczy Gedeon 94
 Rohonyi Gyula 127, 143
 Rosenberg Gyula 123
 Rudnay Béla 129, 134, 143
 Ruszoly József 26, 29, 32, 33, 41
- Sáfár László 31, 32
 Ságvári György 79
 Salamon Ferenc 106
 Sándor Tamás 102
 Sándor Vilmos 68
 Schmerling, Anton 79
 Schönborn-Buchleim Károly 168
 Schöndl Gyula 138
 Schvarcz Gyula 78, 79
 Schweitzer, Leopold 92
 Searle, Geoffrey R. 16, 44, 125
 Sennyey Pál 90, 91
 Seton-Watson, Robert William 33
 Sík Endre 8
 Simonyi Ernő 82–86, 91, 100
 Sina György 69, 72
 Singer Nepomuk 140
 Sonnenberg, Ferdinand 92, 93
 Soós István 20, 35
- Szabó Csilla 84
 Szabó Dániel 34, 39, 43, 56, 105, 122, 125, 179
 Szabó László 14
 Szabó Levente, T. 12
 Szajbély Mihály 76
 Szalai Miklós 123
 Szántó László 45
 Szapáry Gyula 99–101
 Szapáry László 127–130, 139, 143, 148, 153, 175, 181
 Szapáry Pál 129
- Szapor Judit 138
 Szász Károly, ifj. 76
 Széchenyi Emil 167, 168
 Széchenyi István 71–73, 81, 98, 102, 139
 Szederkényi Nándor 146
 Szekeres József 14
 Szekfü Gyula 13
 Széll Kálmán 27, 98, 117, 120–122, 124
 Szemere Bertalan 22
 Szente Zoltán 57
 Szentkirályi Mór 21
 Szerdahelyi Sándor 142
 Szerémi Gizella 139
 Szerencsy István 21
 Szilágyi Dezső 133
 Szlávay József 87
 Szmrecsányi György 167, 169
 Sztérényi Bertalan 182
 Sztérényi József 126, 154, 178, 182
 Szűcs Zoltán Gábor 12
- Tallián Béla 45
 Táncsics Mihály 79, 80
 Tarnóczy Gusztáv 102
 Teleki László 91, 139
 Thallóczy Lajos 122, 130, 131, 140, 143, 146, 180
 Thompson, John B. 131
 Timon Ákos 32
 Tisza István 32, 44, 123, 124, 130, 133, 149, 157, 159, 161, 170–174, 179, 180, 183, 184
 Tisza Kálmán 30, 34, 83, 88, 93–95, 97, 98, 100, 101, 104, 107, 116, 123, 156
- Tisza Lajos 124
 Tisza László 101, 103
 Toldy István 77, 78
 Tóvölgyi Titusz 41
 Törs Kálmán 85, 86
- Ugron Gábor 89
 Ujhely Géza 62
- Várady Gábor 87, 92–94, 96, 99, 101
 Varga János 73, 81
 Varga Jenő 14, 169
 Varga Lajos 117, 119
 Vázsonyi Vilmos 177, 180
 Végh Ignác 102, 103, 105
 Veliky János 132, 141
 Verba, Sidney 42
 Verhovay Gyula 101, 102, 105, 107, 165
 Vermes Gábor 124
 Visontai Soma 28
 Vladár Ervin 81
 Vörös Károly 104
- Wekerle Sándor 159, 161, 179
 Willingsdorfer Antónia 95
 Wilson, Daniel 125
 Wlassics Gyula, ifj. 44
 Wolfner Tivadar 30
- Zeldin, Theodore 105
 Zelenski Róbert 162
 Zichy-Ferraris Viktor 92, 94–99, 101, 108, 109, 155
 Zigány Árpád 157
 Zlinszky István 171
 Zuckermann Ede 120, 121
 Zsedényi Ede 83

ILLUSZTRÁCIÓK JEGYZÉKE

A borítón:

Sz-ll: Már nagyon sülyedni kezdtünk. Ki a ballasztokat!... Sic itur ad astra!
(Széll Kálmán miniszterelnök a Szilágyi Dezső volt házelnök formálta parlamenti léghajóból visszadobja a képviselői összeférhetlenség fő okait – helyi vasutak, kőszén, pártkassza repül – és okozóit a korrupció mocsarába. Tisza István még kapaszkodik)
– A parlamenti léghajóban.
Bolond Istók, 1901. március 10., 5

15. oldal:

Az alázatos. A büszke
– A borraivalók elméletéhez.
Borsszem Jankó, 1879. július 27., címlap

18. oldal:

Korteskedés a vidéken
– Választási mozgalmak Magyarországon.
Magyarország és a nagyvilág, 1872. június 16. 283.

50. oldal:

Ide uraim, ide! Mindent a hazáért! A cél szentesíti a rendjelt?!
(Várady Gábor és Ferdinand Sonnenberg pénzért kitüntetések árul a Gomblyuktöltő Intézetben)
– „Herrrein spaziert!”
Borsszem Jankó, 1879. július 6., címlap

206

114. oldal:

Nesze barátom, de ne feledd, hogy én nem láttam semmit; nem tudom honnét kaptad a pénzt, sem azt, hogy mire fordítod. Sőt nem is ismerjük egymást – egyelőre! (Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök vesztegetési pénzt ad át Szapáry László fiumei kormányzónak)
– Az ártatlan.
Bolond Istók, 1903. augusztus 9., 7.

152. oldal:

A nagy közéleti tisztogatás (Khuen-Héderváry Károly és Lukács László a koalíciós ügyek vödréből, az ellenzéki Andrassy Gyula, Apponyi Albert és Désy Zoltán pedig a [kormánypárti] pártkassza-ügyek dézsájából szennyet fröcsköl egymásra)
– Kezdődik.
Borsszem Jankó, 1913. április 13., 3.

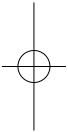
185. oldal:

A tengeri kigyó megjelenik a látóhatáron (Az uborkásüvegéből botránykigyó bújjik elő)
A nyár szülötte.
– *Borsszem Jankó*, 1901. július 28., 8.

Térképek

1. Petícióval megtámadott képviselőválasztások 1872-ben és 1875-ben
Forrás: MOL K 2. 285. sz. mutatókönyv
2. Választási vesztegetés gyanújával megtámadott képviselőválasztások (1848–1918)
Forrás: Ruszoly 1980b: 141–167. és 328–341.

207

A kiadásért felelős a Napvilág Kiadó ügyvezető igazgatója
Felelős szerkesztő és mutató: Gellériné Lázár Márta
Tördelés: Jeges Erzsi
Fedélterv: Kálmán Tünde
Nyomás, kötés:
Felelős vezető: ügyvezető
Megjelent: 13 (A/5) ív terjedelemben

